

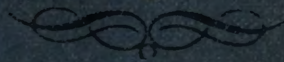
38 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 38

ГОРСКИ ЦАР

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЛИК П. РАНКОВИЋ

[illegible]

1 Гордана
[illegible]

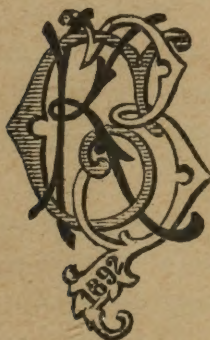
38 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 38

ГОРСКИ ЦАР

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЛИК П. РАНКОВИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1897

I

Први пут је сврнуо на себе пажњу целога села о крстоношама. Тада се управо и замомчио. Мајка му срезала дуге кошуље од убељена конопљана платна, сестра му их извезла црвеним и црним памуком, и уз њих му спремила широке тканице са девет разнобојних пруга и памучне подвезе за дизлуке са кићанкама од вунице. А сам Ђурица, терајући дрва у град, зарадио је чохани јелек и дизлуке, опшивене црним гајтаном, и велики тунос са кићанком. Тако одевен дође на крстоноше.

Беше се искупило доста народа. Попа већ позвао одборнике у заседање, па одлучује са њима ко ће шта носити. Крст дадоше од прве кметову синчићу, ма око барјака се никако не могоше погодити. Извириваше сви редом на прозор да разгледају кандидате, који су се ту поређали, па на послетку изиђоше напоље. Момчадија пребледела, па нико не дише; све упрло очи у попу, који раз-

гледа једнога по једнога, па, види се, ни сам не може да се одлучи куда ће.

Ђурица беше, и стасом и лепотом, надвисио сву момчадију. Беше их и старијих и одевенијих, али гледајући од једном у све њих, он први падаше у очи. Беше као бор, који је израстао у честару, међу правим и једрим церићима. Зато се и попов поглед заустави на њему.

— А гле Ђурице! Болан, како си порасто̑ — рече попа благо, па се обрте кнезу: — Шта велиш?

Одборници погледаше зачуђено, кнез се намршти, па приђе попу и шану му:

— Зар из 'наке куће?!...

— Знам — одговори му попа. — И баш ради тога и велим... нека се дете поправи...

— Јок, не може! — одсече кнез.

Међу момцима наста гуркање и шаптање. До Ђуричина уха долете само једна реч: „јаловица“, али он одмах разумеде њено значење и позна глас онога, који је рече. У другој прилици он би знао шта би радио, али сад се уздржа. Видео је да се попа још решава, па стаде да чека. У том кнез проговори:

— Ево Милошева Срете. Шта велите људи?

— Нек му је срећно! — повикаше одборници, и Сретен, весео и задовољан, приђе руци поповој.

— Срећно да Бог да! — рече поп, па га затим упути да узме црквени барјак.

Ђурица иђаше очима за Сретеном, док овај не приђе барјаку, па онда обори главу и полугласно, као за себе, рече:

— Хе, да је мој тата одборник, било би друго...

— Оно знаш, Ђурица — одговори му сусед, младић као и он — ми те сви стимавамо, и бозна како; али знаш, брате, отац ти је био, Бог да га прости, некако 'нако...

И таман Ђурица плану и хтеде нешто крупно да каже, а попа проговори:

— Е сад ја хоћу да Ђурица носи црквену меденицу.

Ђурица истрча напред, приђе руци поповој, па оде Обраду клисару, те узе од њега велику меденицу, која је, док није црква набавила звоно, сазивала побожне хришћане на молитву, а сад се употребљује само на литијама.

Момчадија се, после барјака, највише граби за меденицу и кадионицу, а иконама, и ако су пружале извесну почаст — нарочито општинска — није се тако радовала.

После већ попа даде једноме кадионицу, једноме црквену икону, а кмет и одборници изабраше једнога да носи општинску икону Спасово Вазнесење. Раздадоше и друге, за литију потребне ствари; сврши се спомен под општинским записом, па се кретоше крстоноше. Кад попа очита последњу јектенију и Обрад му танко гласовито одговори: амин, кмет повика:

— Господајте, људи!

А крстоноше сви, сваки друкчијим гласом и тоном, узвикнуше сложно:

— Господи, Господи, помилуј нас!

Напред иђаше крст и са њим упоредо барјак, за њима меденица, па онда црквена и општинска икона упоредо, а после тога све по двојица у реду. Остале крстоноше понеше шта је ко имао: неко икону, неко свећицу, неко класје жита или струкове бела лука... Поред крстоноша јаше на коњу попа, а уз њега корачају с једне стране Обрад, с друге онај што носи кадионицу. За поповим коњем, важно и достојанствено, ступа кмет, који пази на поредак, а нарочито на то, да се непрекидно господа. За њим, као што је ред, гегуца општински биров...

Весеље и право душевно задовољство, помешано са побожном збиљом, сија на сваком лицу... Само Ђурица необично изгледа. Нека суморна сета и замишљено расположење овлада њиме од онога тренутка, кад му до ушију допре она пакосна увреда од Сретена. Он се, истина, обрадова меденици и дочепа је са великом журбом, бојећи се да кмет опет не изјави протест; али оно унутрашње мучење остаде на души му и даље, кад се крстоноше кретоше и кад се јасни звук његове меденице стаде разлегати по питомим лукама и дивљим голетима. Руке му снажно али механично замајиваху звоно, усађено у дрвену ручицу, али мисли му беху далеко од ове побожне свечаности. Народ господа, корача, прескаче преко поточића, јендека и вр-

зина... Ђурица то исто чини, не престајући звонити једначито и снажно, али га тај једначити звон сугеструје, одваја га од свега што се види и чује и пренеси га у бескрајње сањарије... Крстоноше застају код записа, попа и Обрад отпевају што следује, урежу запис и крећу се сви даље. Ђурица опет почиње махати звоном и — мислити...

Мислио је о оној увреди. Знао је он кога се тиче она напомена о јаловици. Његов отац, који умре пре десет месеца, често је лежао „надзор" и био вођен среској кући, све због неких кожа, које су на њихову тавану налажене. Ђурица је не само добро знао од куда су те коже, ну је, заједно са целом кућом, пробао печења и јаније, зготовљене од добрих јаловица. Али зар је он крив за то, и зар је то каква кривица? Та они не имађаху ништа ни у тору ни обору, а отац га је често поучавао: да се треба користити свачим „што ти до руке дође". Само се, напоменуо би му отац, треба добро чувати туђих очију. — „На невидишу нема кривице!" То значи: ма шта урадио, нећеш бити крив, ако те не ухвате. Све су се врлине састојале у „невидишу", у томе, дакле, да се крађе и друге сличне „операције" врше што пажљивије...

Са таквим појмовима о моралу Ђурица је ступио у свет. Он је држао, да је то правило, по коме се сви управљају. Па зато га је и изненадила она напомена о јаловицама. И да не би ове меденице, како се родио плах и прек, било би свачега. Али попа му раз-

гали срце... И чудно је то срце, које се радује меденици на црквеној литији, и у исто време мисли о јаловицама!...

И Ђурица је много мислио, тако много, да није ни опажао куд је пролазио, ни шта се око њега збивало. Само кад би крстоноше минуле поред каква богата дома, где су домаћице изнеле неколико карлица млека, заборавио би све мисли, дочепао би једну кутлачу и сркао докле год траје... После је опет мислио и мислио, и најзад дође до закључка, да је сва ова момчадија гора од њега, и да га сви они мрзе само с тога, што је сиромах. У таквим мислима обиђе цео атар сеоски и врати се, са крстоношама, к судници.

Кад се изређа под записом сва читанија, народ заседе у совре, које су подигнуте око записа. Свако племе имало је своју совру — четири дирека, пободена у земљу и спојена пречагама, преко којих су намештене уздуж две широке тренице; на њих се ставља јело; около ових треница поређане су друге за седење Имућнија племена дизала су над совром кров, а около седишта ужљебљивани су шашовци, те је цела совра изгледала као нека стаја. Лепо је видети око цркве или, кад је црква далеко, око суднице гомилицу оваквих стајица испуњених веселим народом, који се сабрао да, овако у скупу, проведе благ дан...

Ђурица не имађаше ни совре ни племена. Он, са неколико вршњака, који не беху гладни, те не седоше за совру, стаде да чека док

попа напије у славу, па да почну играти. Чим народ заседе, поп се диже, а Обрад зазвони меденицом. Народ се диже, као на команду. Људи поскидаше капе и сваки у својој соври стаде се молити Богу. У том попа отпева тропар, испи чашу вина и седе. Поче ручак. Свирала одјекну...

Момчадија потрча у коло, а за њима и девојке, које имађаху снаха̂ да дворе и послужују у соври. Заљуља се прво коло, за њим друго и треће... Кад би при крају ручка, Сретен поведе Мачванку уз свиралу, а Ђурица узе цигане да му свирају Ситниш, и поведе коло. Младеж, чувши ћемане, потрча у Ђуричино коло. Љуља се леса млађаних и веселих играча; диже се прах под лаким ногама, које у такту трупкају; звецкају огрлице и ђердани; а ћемане једначито и весело цилика... Само ти срце игра, а у грудима осећаш неописану топлину и задовољство; готов си да од једном загрлиш сав тај лепи и весели свет, који је исто тако раздраган и расположен...

А ко се у такву весељу нађе увређен, није му лако. У Сретенову колу остаде само десетина момака, а то је за коловођу грдна срамота. Ту још може помоћи само „политика“, али јој Сретен не бејаше вичан, те мораде пустити срцу на вољу. Водећи коло, он се приближи Ђурици и некако с леђа подметну му ногу, те се овај саплете и падне. За тренут ока умукоше и цигани и свирала, а у Ђуричиној руци севну нож.

— Ха, Ђидо, зар с леђа! — подвикну младић исколачених очију и бледа лица, па јурну на Сретена, који стајаше блед и непомичан као кип. Али се хитро пружише многе руке и дочепаше Ђурицу.

— Натраг, коме је живот мио! — узвикну Ђурица и махну ножем око себе, па, видећи се слободан, потрча опет к Сретену, али овога загради трострука леса момака, а на Ђуричино раме, као из неба, паде рука кметова.

— Стан' дер ти, момче, да се разговоримо.

Ђурица зину од чуда и стаде на месту као укопан.

— Зар ти први — продужи кмет — од како је наше село закопано, да окрвавиш и окаљаш нашу свету славу!...

Ђурица поче долазити к себи.

— Јок ја, оногај... видео је сав народ... пао сам ка̑ проштац... Зар он мени да подмеће ногу! — узвикну он и подиже руку с ножем.

— Доле ту кустуру! — цикну кмет.

Ђурица се само одмаче неколико корака.

— Доле нож, кад ти кажем! — понови кмет и погледа Обрада значајно.

— Ножа не дам, а ти гледај своја посла... — промуца Ђурица јетко и пође још корак натраг, али га од једном дочепаше многе руке, одвукоше у брвнарицу испод суднице и закључаше...

Тада га познаде цело село, те се о њему још дуго говорило...

II

Прођоше две године после ових крстоноша. Ђурица постаде најкршнији момак, али му спољашњи изглед не донесе уважења и угледа међу момцима, као што би то био ред у обичним приликама. Беше то стасита и ретка појава. Висок, снажан младић, широка чела, густих повијених обрва, испод којих севају два зеленкаста ока, за која народ вели да играју као на зејтину. Очи му, на први поглед, исказиваху неизмерну питомост и благост, неку болећиву доброћудност, која се често може опазити код људи зеленкастоплаветних очију. Али кад се мало пажљивије разгледају оне једва приметне боре око крајева очију, које издају лукаво и подмукло срце, и кад се човек мало боље загледа у оно необично севање очију му, моћи ће без двоумице погодити, да Ђурица неће ићи обичним трагом свих сеоских момака, већ је његов пут одвојио од осталих. Ну имађаше он још других карактерних особина. Доњи му део лица са

вилицом беше знатно истурен напред, те исољаваше преку и страсну природу, али је он, једним благим погледом својих великих очију, умео да прикрије ту особину. Само га често издаваше нервозно трзање виличних мишића, које је откривало усиљену и немирну унутрашњу борбу. Таква глава беше усађена међу широким и снажним раменима, а цело му тело држаху необично развијене и еластичне ноге.

Ђурица је веома ценио своје телесне особине и своју ретку снагу, па је према томе подешавао и своје држање и одело. Као сиромах није се могао истицати богатством одела, али је и ону сиротињску одећу умео тако вешто наместити на себи, да је свакоме, и по њој, падао у очи. На глави је носио дубок вес, немарно затурен к потиљку, те га је црна дуга кићанка била по плећима. Бела конопљана кошуља, извезена по недрима и огрлици, вазда му је била за шаку две више колена, због чега су га старији људи звали „онај куси“, а момци би се радо угледали на њега, јер држаху да му онакав кицошки изглед највише зависи од кратке кошуље, ма нико се не усуди кршити адета, који влада у целом округу. Носио је вазда доколенице, повезане шареним подвезама, о којима су висиле по три кићанке, а преко дизлука — чарапе за шаку дуже од обичне мере; због тога је и кајиша̂ имао пет шест увојака више но обично. Опасивао је око себе два широка појаса, па широк кајиш са два убода, о коме је висио, низ бедра, леп белокорац у пакван-

ским канијама. Јелек му беше лепо срезан, приљубљен уз тело, ишаран црним гајтаном; из његова џепа је спреда висио бео рубац. Према такву стасу Ђурица је подешавао и своје покрете. Корачао је брзо и лако, али је при том некако одсечно избацивао ноге у напред, те му се цело тело тресло у ходу, и тиме још јаче истицало његову необичну снагу и једрину. У коло је ступао гордо и дрско, и кад год се хватао до момака, видео му се око усана подругљив осмех. Али чим би се која виђенија девојка до њега ухватила, а то је врло, врло ретко бивало, он се од једном сав мењао. Разлило би му се тада по лицу тако велико задовољство, да изгледаше други човек. Ну девојке су га избегавале, као и момци. Плашио их је највише његов рђав глас у народу, али је и у његову држању и понашању било нечега, што их одбијаше од њега.

Ђурица је опажао ово опште нерасположење према себи, па се постепено и навикао сносити оне значајне и подругљиве погледе сеоске младежи, који се њега тицаху. Он се стараше само да не покаже како му то тешко пада, а већ са своје стране давно је раситио рачуне са друштвом. Угушио је у себи и најтајнију жудњу за друштвом и његовим животом. Само једно није могао угушити. Али ту би се већ морао борити против природе и против себе сама. Жудио је за лепим женским светом. Још за ово време, под утицајем каквих лепих очију, он се

могао изменити, могао је постати други човек. Али такве га очи не погледаше.

А беху два ока, две љуте гује, под чијим се севањем овај груби јуначина топио и постајао мекши и питомији од сваке девојке. Чудна беху та два ока. Из њих је севао такав понос и тако јасно сазнање своје надмоћности, да не беше момка, који би осећао снаге и одважности да их слободно и отворено погледа. Још ни један момак не могаше поуздано казати какве су очи у Станке Радоњића: црне или граорасте или, можда, зеленкасте?... Ђурица их је само једном сагледао, кад оне не беху управљене на њега, и више их никад није смео погледати. Кад је Станка у колу, Ђурица се ретко хватао. Волео је да је посматра са стране, да уочи сваки њен покрет, сваку особину чуднога јој стаса. Кад би је опазио где у пољу или у селу да му иде на сусрет, сврнуо би ма где, само да избегне онај поносити поглед, који уништава човека.

Ђурица је имао нарочити разлог, са кога је избегавао поглед Станкин. Свачије друго туђење он је враћао одсудним презирањем и неком, необичном за сељака, поносном охолошћу; али један такав Станкин поглед, у коме би он могао прочитати оне исте изразе, које чита у погледима већине девојака и момака, такав поглед не би поднео, он би га уништио или довео до лудила. Ђурица не осећаше у себи снаге да поднесе толико нечувено унижење, које би стајало у суштој противности са це-

лим његовим осећањем, са свима његовим лепим сновима, са јединим светлом и слатком страном живота његова. Зато је избегаваше свуда, а она, с тога, и не сањаше шта се збива у души његовој. Станка га је знала по разговорима других девојака и гледала је на њега као на Ђурицу Дражовића, чији је отац умро под надзором, а никад јој и не паде на памет да погледа на њега као на момка.

Станка није била толико необична по лепоти, колико по нарави својој. Беше то тако самовољна и ћудљива нарав, каква се и међу људима ретко налази. Још из детињства она беше чудновата и особита и не наликоваше на другу децу Марка Радоњића, нити на друге сеоске девојке: беше у њој много неке необичне охолости и самосталности, неке ћудљиве тврдоглавости. Па да је бар из какве богате куће, могла би се још и разумети њена охолост, али Марко беше веома танка стања, тек побегао од сиротиње, а не стигао у богаташе. И он се сам чудио нарави своје кћери.

Једаред наиђоше на село курјаци. Сваки, ко имађаше стоке, мораде ноћивати у обору и тору, да би сачувао свој мал од незваних крвожедних гостију. Маркова кућа беше близу једне јаруге обрасле шумом, која представљаше живу згоду за курјачке ноћне нападе. Чим се чуло за курјаке, одмах исто вече Станка затвори овце у обор са воловима и кравом, узе шареницу, губер и секиру, па оде и леже међу овце. Чекала је три вечера узалуд.

Четвртога вечера, око поноћи, узнемири се стока. Овце поћинаше и окретоше главе низа страну. Станка се полако придиже испод губера и, после кратког чекања, угледа два велика курјака где се привлаче обору. Овце покушаше да искачу, али врљике беху високе; говеда се устумараше по обору. Станка дохвати секиру, навуче на себе губер и саже се уз врљике, од куда курјаци долазе. Већ су се јасно видела четири светла ока као жеравице. Курјаци се приближише обору, па стадоше да разгледају стоку, јер и они не ускачу у обор, где има волова, нарочито бикова. Овце, од страха, јурнуше на ограду и тиме надражише курјаке, те се један од њих залети први и скочи на чатал. У исти мах севну секира према месечини и лупи у курјачку главу, која беше наслоњена на врљику. Курјак се мртав сроза низ врљике, а онај други клисну и нестаде га у шуми.

— О тајо! — викну Станка неколико пута из обора, док јој се отац не одазва. — Оди, дери курјака док је врућ; бојим се нећеш моћи сутра, кад се охлади.

— Каквога курјака, ’натема те не убила! — одговори бунован и зачуђен Марко.

— Ја, вала, једног уцољах, па ако ти треба кожа, оди одери га...

Другом приликом разговараху се девојке о дрекавцу. Беху изишле да беру лешњике, па их при повратку застаде први сутон. Са њима беше и Станка. Чим поче да се спушта она нема тама на шуму и ливаде, девојке се

пригрчише једна уз другу, па почеше оне обичне приче о вампирима и вештицама, које се у то време најрадије причају. Кад дођоше до једне крушке под осојем, ту их заустави Јелица Плескоњића, која им причаше о дреkавцу.

— Ето, баш на овом месту га је видео мој чиле; то ми је сам причао толико пута, кад се враћамо с копања.

— Славе ти, шта каже: какав изгледа? — упаде јој Станка у реч.

— Бог с тобом, зар не чу да мора умрети онај, који га погледа. Чиле је зажмурио и чекао да онај дрекне...

— Па, шта је било?

— Ништа. Стојим ја, вели чиле, тако и чекам, док тек оно врекну, а осоје се проломи ка̂ да си топ избацио. Ја онда, вели, 'нако жмурећки, бежи што боље могу, те једва жив дођох кући. После је одлежао трлему, и мал' није умр̓о.

— Па зар баш нико не зна како изгледа то чудо?

— Покојни Вуксан га је видео, па умр̓о. Он је казивао чилу да личи на лисицу. Дугачко, жуто, али кад врекне, Боже сачувај, не да се испричати!...

Станка ућута и више ни с ким не прозбори ни речи. После неколико дана она је две ноћи сачекала поноћне петлове под осојем, па не видећи ништа, врати се кући зловољна. Мало затим прође кроз село глас: да се покојни Јовица повампирио, па сваку

ноћ долази на кметова врата и лупа. Станка је и Јовицу чекала две ноћи, па, не видевши ништа, остаде разочарана и још зловољнија. Непрестано је по том мислила и питала се: зашто она не може да види ни вампира ни дрекавца, кад, ето, други људи могу... Једном речју, ваљало је проћи доста света, па да се нађе девојка Станкине нарави.

Родитељи су већ давно дигли руке од свих покушаја да савладају Станкину самовољу. Видели су да је то необуздана, срчана природа, која не зна ни за какве препреке. Марко се само чудио и вртео главом.

— Да ми је само знати на кога се уметну — рекао би жени, па би и даље остао нем пред овом загонетком.

Ето, у такву се девојку загледао Ђурица Дражовић; али то беше велика тајна, коју он скриваше и од себе сама. Станка не знађаше ништа о томе, а он јој не даде ни једне прилике да се сама досети шта се у њему збива. Тако пролажаху дани...

Међутим Ђурица је и даље живео онако, како је од оца навикао. Имања, може се рећи, и не имађаше. Једна кућица са даном орања око ње и једна њива у планини — беше му све наслеђе од оца. Сестру је удао у друго село, а мајка му се довијаше од сваке руке, да не буде сину на терету. Лети се наимала под надницу на лакше радове, зими гребенала, прела, ткала по имућнијим кућама, а и лети и зими по мало врачала и бајала. Тако се отимала од немаштине и глади, а дао Бог —

сеоској души не треба много: комад проје и главица лука задовољава потпуно њене потребе и навике.

Ђурица је лети, кад је хтео радити, добро зарађивао. Радио је све сеоске радове по скупој надници, а кад настане ново жито, куповао га је и снабдевао се на целу зиму. А чим настане јесен, почео би терати дрва у варош на туђим колима, од чега му је такође остајала по нека пара. Али, при свем том, није било дана, кад се он није осећао као пуки сиромах. Ово вечно безизлазно стање принуђавало га је да се лати и таквих средстава, која су законом забрањена. За ово му није требала постепена навика: у томе је одрастао ...

Другова не имађаше. Једини човек, пред којим је слободно смео отворити душу, који га је заносио причама о хајдуковању, био је ча-Вујо из Брезовца. Он је водио велико пријатељство и са Ђуричиним оцем, па је то наставио и са сином. Сваке недеље Ђурица би се лепо обукао, па отишао у госте ча-Вују, који га је вазда радосно дочекивао. Чим се сретну, Вујо би га узео за руку, па би се онда малко поизмакао и тако би га гледао дуго и значајно, мерио би му оком стас и сваки покрет, па, кад би му најзад добро сагледао оне двосмислене очи, узвикнуо би:

— Хеј, мајковићу, зар је ова рука рођена да другоме аргатује?... Их, душу ли му, што плаче гора за 'ваким јунаком!...

А Ђурица би севнуо оком и задовољно развукао своје танке плаве брчиће у некакав полуосмејак, па би онда, као одбацујући од себе такву похвалу, додао:

— Прођи се, чича, здравља ти!... Јадне су нам данас и горе и горски цареви... Нема више ни 'наке горе ни 'накога Јевђовића, ка' што ти причаш...

— Ко, зар Јевђовић?... Хеј, мој соколе; да ли му је само да те сагледа данаске — ево моје главе, ако не би рекао: „Хајде да ми будеш харамбаша и побратим!...“ Не знаш ти, мој Ђуро, ни сам колико вредиш. Чичу питај...

После таква дочека Вујо би увео свога пријатеља у собу, где их је чекала спремљена чутура вина, печена јагњетина и добра кајгана на кајмаку. Ту би се, у затвореној соби, провело по читав дан у поверљиву разговору и пијанци... У тој истој соби спремани су и васпитани за потоњи рад сви највећи зликовци, од којих је, за последњих тридесетак година, дрхтала цела Шумадија.

Али, треба да се упознамо с овим ча-Вујом.

По спољашности својој Вујо представљаше неку необичну силу, која не зна ни за какве препреке. Да је школован, он би, без сваке сумње, постао велики војсковођа или велики чиновник, једном речју — човек, који влада масом и коме се сви потчињавају. Он није био крупна и развијена стаса; напротив: његова коштуњава сувоњавост падала је од-

мах у очи свакоме. Раста је био повисока, а иђаше увек право, затурене главе, посматрајући све пред собом као са неке орловске висине. Очи му беху црне као угаљ, сјајне као жеравица. Њихов поглед продираше оштро у саму душу човекову, и нема тога, који би пред тим погледом могао слагати, а не поцрвенети. И ако се вазда носио сељачки, ипак и у његову оделу и држању беше нечега, што вас принуђава да не гледате у њему обична сељака: он није ни у чему наликовао ни сељаку ни грађанину, он беше сам за себе. Још су га веома одликовали негда црни, а сад прогрушали брци, дуги као повесмо, и густа округла брада, која му је покривала скоро све лице испод очију на ниже.

Нико од сељака није упамтио да је видео Вуја ма за каквим послом, нити му је ко знао одредити право занимање. Сваки дан је проводио у граду; ту је седео и са сељацима и са господом и са грађанима: слушао разне разговоре, картао се, пио и пред вече се свакад враћао кући. У разговору је био врло опрезан и лукав као лисица: могао је, кад је налазио за потребно, говорити цео дан, па ипак, на крају крајева, не знаш о чему је говорио, а видиш да је разговор паметан. Он се неће ни једним гласом изрећи, а слушаоца ће принудити да му отвори сву своју душу. С тога је и имао огроман утицај на сву околину: сви су му се потчињавали и — бојали га се. У осталом, ова општа бојазан од Вуја зависила је и од неких других узрока.

Рекосмо да му нико не би умео одредити право занимање, кад би то било потребно ради статистичких података, али иначе знала су и деца од чега Вујо живи. Он је, као што поменусмо, био главни организатор и управник свих хајдучких дружина, које се, у дугом низу година, смењиваху по Шумадији. Из најпре му је то био посао од невоље, јер немађаше воље за рад, а не беше друга начина да се искобеља из сиротиње. После, кад својим оштрим и проницљивим умом оцени свет и околности око себе; кад проучи сва лица, која рукују судбином народа; кад оцени праву разлику између строгих и сувих законских одредаба и живе душе човекове, која управља тим одредбама по својој ништавној вољи; кад виде како један бистар од природе ум може да влада ученима и неукима — Вујо поче стално да се занима реченим послом.

Кад му се растури прва дружина, он стаде да врбује другу. Њоме је управљао и командовао неограничено, самовласно, као прави деспот. Они, који су с голим јатаганима јуришали на имућне становнике и, као крвожедни вуци, клали нејач и пекли људе, враћали су се са својих пустоловина право к њему и изручивали му у крило све до последње паре, што су по скупе жртве награбили. Он им је од тога одвајао, као милостињу, по неку ситницу, да им се нађе за дуван и друге случајне потребе. Тако је цедио и становнике и своју дружину, док год не

стану да се оплећу густе мреже око њихових недела. Кад осети да је близу крај, он убије вођа дружине, узме од државе уцену и са тим живи, док не пронађе друго згодно лице за харамбашу. Читаве десетине година прођоше му у такву животу, а њега још ни глава не заболе због тога. Никад Вујо не одлежа ни дан апса...

Такав беше једини пријатељ и саветник Ђуричин.

Једне недеље дође му Ђурица рано у походе. Вујо, беше спреман да пође у град, па, кад виде госта, застаде.

— Куд си тако поранио, соколе? — ослови га Вујо, пре него што му се Ђурица приближи.

— Добро јутро, чича! — поздрави га Ђурица и пружи руку.

— Добра ти срећа! Од куд тако рано?

— Хоћу у чаршију. Обосих, а и соли ми нестаде, па да потражим од Маринка на ве-ресију.

Вују севнуше очи необично, али он брзо и вешто сакри своје узбуђење, па дохвати момка за руку и уведе га у кућу. Одатле Ђурица изиђе тек у вече и оде кући. На ногама му беху нови црвени опанци, а у торби, која је јутрос висила празна, сад беше добар грумен соли и бут непечене свињетине. Идући путом, беше погнуо главу и тако замишљено гледаше преда се, као да и не опажаше куд пролази. По неки пут се укажу две праве, оштре боре између обрва му, очи му засветле

необично и одлучно, и цело лице му исказиваше неку нему и мучну унутрашњу борбу, која се у њему збива, а он се стара да је савлада, да победи и угуши неко јако унутрашње осећање. Једаред застаде, погледа око себе, па уздахну, као човек који не може да нађе излаза из неке невоље. У том му паде поглед на онај дуги плански венац, из кога се величанствено уздижу поносна Букуља, Венчац, Орловица, Ваган, и оде оком по томе венцу до саме питоме Колубаре. Отуд му се врати поглед на руднички венац, на Козељ, Острвицу, два Штурца. И тај поглед као да му даде неку нову снагу, јер у оку му засја одлучност, а по лицу се разли грозничаво бледило . . .

III

Четвртога дана после овога Ђуричина пута, рано у зору, дојаха пред Ђуричину кућицу срески писар са пандурима, кметом, бировом и два одборника. Ђурица се тек обуо и умио, па почео да облачи јелек. Коњи фркнуше пред кућом, а Ђурица, како беше почео да навлачи одећу, тако и остаде са подигнутом руком, укочен, блед, нем... Писар скочи с коња и приђе к отвореним вратима, на којима стајаше пренеражен Ђурица.

— Добро јутро, момче! — поздрави га писар.

Ђурица прекорачи праг, па стаде журно да намешта јелек, али за нешто му беше рука запела, или се тако њему чинило, тек он једнако савијаше руку, машући њоме десно и лево.

Кмет га ослови без поздрава:

— Где ти је мајка?

Ђурицу дарну ова кметова осорљивост. Пође му срџба уз груди, али се он уздржа.

У том се зачу из куће слабачак и промукао глас:

— Ево ме, Перо, сад ћу.

Одмах затим појави се на вратима баба Мара, Ђуричина мајка. То беше мало погурена старица, збрчкана лица, зелених лукавих очију. Падаше у очи њен кукаст нос и танка, шиљаста, напред истурена брадица, која је, док је Мара девовала, без сумње, улевала необична и страсна осећања сеоској момчадији.

Кад пређе праг, баба стаде да се здрави са необичним и немилим јој гостима, али је кмет прекиде:

— Слушај сад, Ђурица, и ти, Марија, шта ће вам господин казати. Ваљад' познајете господина Миту?

Ђурица подиже главу и јетко се насмеши.

— Тсс... познајемо — проговори махнувши главом у лево, хотећи тим начином да искаже и неко чуђење ради ове необичне посете.

— Ђурђе — поче писар, гледајући га оштро и право у очи — у Трбушници је ономад извршена опасна крађа Јовану Чупићу: разбијен му је вајат и однесене су неке ствари. Власти је дошло до знања да су код тебе, од тих ствари, две огрлице од талира и цванцика и неки пешкири. Хоћеш ли сам да нам предаш те ствари, да ти не претурамо целу кућу?

Ђурица најпре беше оборио главу и гледаше некуд у страну, али кад писар помену опасну крађу, њему задрхташе уснице, а преко лица му пређе, као сенка од облака, нека

лака, неосетна дрхтавица, неки нарочити израз великога душевнога немира. „Ухватише... то је оно; сад се почиње... робија или гора... шта ће рећи ча-Вујо?... да ми је само да прекољем овог кмета зубима...“ као муње рећаху му се мисли у глави, а десна му рука, она што још не беше јелек на њој намештен, сама се повијаше из рамена, и Ђурици би веома по вољи што никако не може одећу да намести, те му се десно раме и рука једнако налазила у послу. Сва ова забуна потраја само један тренутак, један миг. Ђурица напреже вољу и, старајући се да изгледа што мирнији, проговори неодлучно:

— Можете сад говорити што ви је драго... Знам ја чије је то масло... А за то што велите, за те ствари, ја ништа не знам.

— Е онда ћемо да тражимо — рече писар и махну главом кмету, који с одборницима, пандурима и бировом уђе у кућу.

Писар седе на клупицу пред кућом, један пандур остаде код Ђурице и Марије, који стајаху пред вратима.

Кмет уђе с двојицом пандура у собу да прегледа хаљине и скриње, а одборници са бировом тражаху по кући. После краткога тражења кмет изиђе напоље носећи гомилу разних пешкира, међу којима не беху ни два налик један другому. Писар извади из свога капута један нов пешкир и упореди га с онима што кмет донесе.

— Није то — рече писар.

— Ама видим и ја да су сви различни. То су жене доносиле баби за врачање... Ене де!... — узвикну кмет одједном, издвојивши из оне гомиле један велики фитиљаш, који беше истоветан оному, којим се беше опасао преко паса.

— Од куда овај пешкир код тебе? — запита он бабу.

— Знаш, ваљад', кад ти је Мићо лежао красте ко га је извидао. Онда ми је то Стојка донела.

Писар се громко и слатко насмеја, а кмет поцрвене.

— Ух, пос' јој женски, ће ме орезили!

Њему сад беше тешко да вређа ову бабу, која му је, како је он тврдо веровао, дете излечила врачбином, али га још више обузе срамота од писара.

— Шта ћеш, господин-Мито, простота!...

— Гледај море да не наиђеш још на какве своје чакшире... да није и њих твоја домаћица донела на дар — одговори му писар и зацену се од смеја.

— Е тога нема... њено се зна: пешкир или чарапе и који грош, то јој је све. Нису наши доктори скупи као ваши.

Писар га прекиде:

— Хајде, продужи посао.

— Славе ти, Ђурица, немој да нас мучиш. Претурићемо ти сву кућу, док не нађемо... Кажи, брате, где је, па да идемо — рече кмет, пробајући да омекша и одобровољи Ђурицу.

— Ја ти каза' да не знам, а ти сад чини што год хоћеш — одговара Ђурица одсечно,

гледајући писарева коња како чеше главу о врљике, за које беше привезан.

Кмет опет уђе у кућу.

Прође пола часа. Писар попуши неколико цигара, па устаде и обиђе сву кућу унаоколо. Иза куће стајаше нека стара вајатина. Он завири у њу, па, видећи да је празна, врати се натраг. Кад хтеде да се појави иза ћошка, он претходно направи значајан израз лица, као кад човек нађе нешто, што је дуго тражио. С таквим изразом појави се пред кућом и погледа Ђурицу, који не беше вичан таквој препредености, па се издаде. На лицу му се јасно могла читати мисао: „Пропао сам, нашао је!...“

— Хеј, кмете; овамо сви! — викну писар.

Изиђоше сви из куће.

— Нема тамо ништа. На другом је то месту; сад ће нам сам Ђурица дохватити — рече он смешећи се.

Ђурица оборио главу, па, чини се, и не дише. Спопала га нека дрхтавица, па се само мења у лицу и ћути као заливен. Мајка му, напротив, стреља очима и по десети пут погледа писара, као да би хтела загледати му у душу и видети шта мисли овога тренутка.

— Хајде, Ђурица, у вајат — викну писар и махну главом на остале.

Писар уђе први унутра, па се одмах обрте и узе да посматра где ће пасти први поглед Ђуричин; али овај уђе погнуте главе и гледаше непрестано у врх својих опанака.

Полицајац, онако од прилике, погледа у једну страну крова и рече:

— Дед', Ђурице, дохвати нам!

Да је он био добар посматрач, могао би опазити како на Ђуричину лицу сијну радостан израз, који је могао значити: „О, па он није нашао: могу се још спасти.“ Али он слушаше Ђуричин гласан одговор:

— Ја не знам, господине, шта хоћеш од мене. Казао сам ти једном да ништа не знам за те ствари, па сад шта хоћеш још?

Чиновник плану. Изненади га толика дрскост. Био је уверен у несумњиви успех, јер је први пут добро опазио ону значајну промену на Ђуричину лицу, кад се он појавио отуд из вајата. Размисли се мало, па се сети да је учинио погрешку што је погледао у кров, кад се обратио Ђурици. Нареди те изиђоше сви из вајата, па разгледа цео под, по коме беше растурено ђубре од живине и стоке. На једаред узвикну весело:

— Дајте мотику!

— Марија, где је мотика? — запита кмет.

— Не знам, богме, да ли је и донета из луке. Ономад је дете тамо копало — одговори баба гледајући у страну.

Писар од тог одговора поста још веселији.

— Ено мотике — викну пандур, угледавши држалицу где вири из корова.

— Копај овде — рече писар одлучно и погледа Ђурицу. Разведри му се лице, кад виде Ђуричин изглед.

Пандур стаде копати и после неколико удараца узвикну весело:

— Даска!

— Лакше сад — рече му писар — пази да опкопаш полако.

Кад дигоше малу дашчицу, видеше да она поклапа неку велику мазушку, која беше пуна чарапа и пешкира, а на врху стајаху талири и полутаци.

— Енеде! — узвикну кмет, погледав новце.

„Пропао!... пропао!... робија... окови... Сад одмах окови... јер он рече „опасна крађа", а Вујо каже да за то окивају пре суда... Гвожђе на ногама!..." — помисли Ђурица, и само му срце задрхта од те помисли.

— Од куд теби, момче, ове ствари? — запита полицајац, дигнувши на једном прсту дуге ниске старинских новаца.

— Не знам ја. То су ми зацело, подметнули они што ме мрзе кâ крвника — одговори Ђурица, а очи му некако чудновато севнуше.

— Бог с тобом, господине, зар моје дете!... — поче да нариче баба. — Немој душе грешити, ваљ'да знаш шта је дете... Перо, по Богу си брате, ти знаш...

— Мак' се отале, бабо, док нисп зло прошла! — викну кмет и изгура је из вајата, али она продужи и даље нарицати и призивати за сведоке цело село и све светитеље.

За један миг Ђурицу везаше пандури конопцем, повадише све ствари из ...
повезаше их добро, па обесиш ...

леђа, а огрлице узе писар, сави их у мараму и метну у џеп.

Одмах затим пођоше сви к општинској судници. Баба Мара затвори се у кућу и стаде кукати из свега гласа, а Ђурица, погнуте главе, модра, скоро поцрнела лица, иђаше пред пандурима везан, носећи на леђима своје бешчашће. Беше толико претоварен овим неочекиваним и тешким ударцима, да је већ занемео сав, и душом и телом. Само му беше једна мисао у глави: „Да је само да ме нико не види!...“ И разумевајући под тим „нико“ своје сељане, нарочито му се издвајаше у памети једно лице, чије је мишљење за њега било претежније од мишљења цела света.

„Шта ли ће она рећи кад чује?... Презреће ме, грдиће као и сви други. Рећи ће: тако му и треба!... Назваће ме лопужом и свакојаким именима... Ех, луд ли сам: што се ја о томе сад бринем? Зар није све једно: зар ме није и до сад презирала! Све је пропало, и младост, и они лепи снови о будућности, све, све!... Шта да се ради?... Да ли да чекам суђење, па да се дотле спреме сведоци — Вујо би све то лепо удесио — али шта би помогло, кад су ствари код мене нађене!... Робија! окови!... или... или шта? оно што Вујо хоће, онај страшни корак: пушку преко средине, па у гору!... Само да ме нико не види. Али ако сврате у судницу?...“ И баш тога тренутка опази да су ударили ... путем, који води право к судници.

Пред општинском кућом не беше никога. Уђоше сви у заседање, где писар састави протокол о свршеном претресу, који потписаше кмет и одборници. Писар и кмет осташе у заседању да се, поверљиво, разговоре о другим општинским пословима, а остали, заједно са Ђурицом, изиђоше пред судницу и полегаше на меку зелену траву.

— 'Натема вас било, како дознасте за ово тако брзо? — запита кмет љубопитно, чим осташе њих двојица сами.

— Ни ја не знам све, само то: да је капетан добио писмо, у коме му је достављено за Ђурицу; а за друге учеснике не знамо још ништа. Но сад је лако. Овај ће проказати остале.

— Хм, богме ћете имати муку са њим. Не знаш га какав је паксијан... Мучно да ће он што одати.

— Хе — одговори писар — имамо ми поуздан лек за то — и насмеши се значајно.

Кмет развуче вилице у широк глуп осмех и, као да је за тај случај потребно и његово мњење, одговори:

— Ако ће, ако ће; то баш и ја велим. Шта ту њега „шуле-миле“, но притегни пса, па нек пуцају кости... Е ја...

Писар окрете разговор на друге ствари и, свршивши што је имао, изиђе пред судницу. Он и пандури за часак појахаше коње, узеше Ђурицу преда се и одоше к среском месту.

IV

Први пут у животу Ђурица се нађе у затвору, „лишен слободе“, како веле правници. Кад шкрипну за њим брава, он у оној полутами нађе сламу, на којој му је ваљало боравити и проводити дуге дане и ноћи, па се онако уморан, намучен, разбијен душевно спусти на њу и дубоко хукну. Овога тренутка само једно једино осећање беше му пријатно: што су му сад руке слободне. Уводећи га у затвор, одрешише му руке, којима у први мах не могаше ни макнути — осећаше јаке болове више лаката. Али ипак то није ништа према ономе, како се осећао, док му руке беху везане. О, сад тек разуме шта значе руке за човека, сад тек појма њихову праву драгоцену вредност.

Одмарајући се на слами, стаде да разгледа своју „кућу необичну“, али у мраку, који владаше око њега — и ако је било тек подне — не могаше скоро ништа распознати. Капци, на јединоме прозорчићу, беху заклопљени, и

само неколико сјајних зракова продираху кроз пукотине стара дрвета. То му беху једини гласници дана, који владаше на пољу срећноме свету. Како су мили и драги сужњу ови ретки и необични за тамницу дарови сјајна сунца!...

Ови зраци подсетише га да размисли о положају своје апсане. Устаде са сламе, пође к прозору, који беше виши од његове главе и — о среће! — до ушију му допре зврјање кочија од оне стране, на којој беше прозор. — „Дакле то су оне апсане са улице, а ова моја, то је она на углу, јер само је тај један прозор зазидан више од половине. То знам добро, запазио сам толико пута...“ Читав свет наде јурну му у душу и паде на срце као мелем на љуту рану, а отуд му се разли нека слатка, ваздушаста топлина по целоме телу. Очи му у оној помрчини засјаше необичним сјајем и он, готово несвесно, под утицајем овога лепог осећања, пође ближе к прозору и стаде да разгледа не би ли се могао попети горе. Одмах наиђе на неки подметач, који су сигурно његови претходници, ради истога циља, ту наместили. Попе се на њега и осети се као да је на пољу. Поред куће не пролажаше нико, али се лепо чуо разговор с леве стране, од Јанкове каване, која је одмах до среске куће.

— Ваљда нећете бити тако бездушни, господин-Перо, и одрећи нам ту велику част, да прогутате у поштеној компанији једно пиштољче — чуо се глас од каване, у коме

Ђурица одмах позаде говорљивог и беспосленог апотекара.

— Батали, човече, сав сам гола вода. Идем да видим је ли жена што спремила за ручак — одговори други, за кога није било сумње да је Пера писар.

— Зар су те тако почастили Маскарци, болан? — рече неки непознати.

— У стању смо умирити вашу велику бригу о ручку, јер смо били очевици, кад је госпођица куварица вашега дома носила овоме Мити Стрижибрку два гушчета на заклање, а миледи Соја баш сад посла пандура у Танасијеву башчу за салату. Дакле, пријатељу, куцнимо се! — изчита апотекар читаву декламацију.

— Еј Танасијо, пошљи ми двасет пара јалову паприку — викну Митко ашчија, преко од канцеларије.

„Ала живе ова господа! — помисли Ђурица у себи — само једу и пију, а ништа не раде“, и ту се сети да од јуче није ништа окусио. „Да ли ће ми донети хлеба и воде?“ — запита се, рачунајући да му данас неће ништа дати. „Да сам се бар сетио да понесем што од куће; но, све једно, данас могу и гладовати.“ И ту се тек, кад помену то „данас“, опомену сви невоља што га снађоше, и би му чудно што се, поред свега тога, сећа јела. „Што ти је човек — продужи мислити — све... све, али без хлеба никуд!...“

— Хајдес... паде риба скочи месо; потрчите муштерије, разграбише људи! Ох, што

је масно-о-о! — повика Митко, лупајући ножем о пањ.

— Дај пречњаке овамо! — викну неко испред каване.

— Молим, ја сам се пре абоновао — одговори апотекар.

— Дајте пандуре, поклаше се неки око јагњећих ногу — опет се чу глас онога непознатога.

— Молићемо, ово су пречњаци, а ноге се бацају таквима — одговори му апотекар.

„То ћу ја од истине да гладујем данас... О, брате, да ми је само комад хлеба... — помисли Ђурица опет. — Вала нећу сад лупати, па макар цркô... Мрзи ме да гледам очима пандуре... Како би било да спавам?... Јес', ко ће ти сад заспати!“ Постоја још мало на своме прозорчићу, па, кад виде да нико не пролази, а и ноге га заболеше, сиђе и оде опет на сламу. Седнувши на месту, стаде претурати сламу и ослушкивати неће ли се опет што чути с поља. У осталом он се и не надаше да што чује, али му је било веома потребно да се ма чим забави, да нађе ма каква посла уму, само да не мисли о ономе што је од јутрос преко главе претурио. Све, што се тицало тога, стајаше иза њега као какво црно страшило, које је готово да га свакога тренутка у своје канџе дочепа. А он избегаваше сваку помисао, која би га на то подсетила, и ако осећаше последице тога непрестано и око себе и на себи самом. Тек

беше му стало до тога, да ово садашње расположење, ово „нетицање ничега“ продужи што више може.

У таквој тишини, у тој затупљеној укоченој самоћи, не мислећи и не осећајући ништа, проведе неколико дугих часова. Сунце удараше готово хоризонтално у капке на прозору, на улици се народ живо креташе, звјање кола и топот коњских ногу чуо се свакога трепутка, а он непрестано сеђаше у свом куту непомичан, укочен, сав удубљен у своје немо, дуго ћутање. Ни једне мисли, ни једнога покрета!...

На једаред, усред тога гробнога ћутања, нешто око браве на вратима заклопара и врата се отворише нагло. Да је гром ударио усред апсане, чини му се не би се тако изненадио ни тако детињски уплашио, као што се уплаши од овог обичног отварања врата, усред неме и дуготрајне тишине, којој се беше сав предао. Истога трепутка, кад се врата почеше отварати, он скочи као електрисан и стаде насред апсане, блепући узверено и плашљиво у лице апсанџино, који га, вичним оком, љубопитно посматраше. Познаде главног апсанџију Радисава, с којим је неколико пута пио по кафанама, али му се сад он учини страшнији од самога ђавола. Нарочито му паде у очи оно лукаво жмиркање малих и сјајних Радисављевих очију, које ћутећи, али веома речито говораху: „А, лијо, ту ли смо!...“

Радисав га погледа онако узверена и, ваљада ради већег ефекта, звецну кључевима;

затим му се од једном набраше обрве, па викну заповеднички и грубо:

— Излази!

„Боље што се чини невешт старом познанству, сад ми је то лакше и згодније... баш га не бих могао погледати, а већ после... лако ћемо...“ — помисли Ђурица и послушно, погнуте главе, изиђе у ходник, где га дочека други пандур и одведе право у канцеларију.

За зеленим столом сеђаше сам капетан, а уз једну полицу, претрпану свежњевима хартија, стајаше писар Мита и разгледаше нека акта. Чим капетан проговори, он се осврте и приђе к столу.

Кад уђе Ђурица, капетан га погледа оштро, али се иза те оштрине не могаше сакрити и она обична радозналост, са којом први пут посматрамо свакога човека, за кога нам се каже да је зликовац.

— Шта си ти, море, починио тамо у Трбушници? — проговори капетан, чим Ђурица стаде.

„Хвала Богу!“ — помисли Ђурица. Он се плашио само тога првога питања, страховао је само од почетка; а кад виде да му само питање ставља на расположење повољан одговор, он дође к себи и, погледавши капетана право у очи, одговори одлучно:

— Не знам, господине!... Шта су они намислили са мном — Бог зна, а гре'ота је сирома'у човеку 'вако подметати — и овај

му се одговор тако допаде, да већ поче и сам веровати у истинитост његову.

Капетан се јетко насмеши, као човек који непрестано слуша овакве одговоре од свих правих криваца, те увиђа, да за овај мах не може што друго ни очекивати.

— А шта ћеш рећи на испиту за ствари, које су код тебе нађене? И то су ти, ваљада, подметнули?

— Не знам, господине...

— Добро, добро... — прекиде га капетан — сад ти то и не тражим. Звао сам те само да ти кажем: сутра ће доћи Трбушничани да познаду своје ствари, и ти ћеш одмах у окове. Твоје ми признање не треба ништа, али ми мораш казати, с ким си извршио покару. Ноћас се добро промисли... Али не заборави да ми овде имамо такве мајсторије, од којих и мутави проговоре... — заврши капетан, и тако се значајно осмехну, да Ђурица осети како му се кожа под кошуљом набира.

— Води га — викну капетан пандуру и диже се од стола.

Као у неком бунилу и заносу Ђурица прође кроз врата, кроз дуге ходнике на горњем, па затим на доњем спрату и, не проговоривши ни речи, уђе у апсану и паде на сламу.

— Овде је крчаг с водом и хлеб, а онде у ћошку лончина — објасни му пандур, па изиђе и забрави врата.

Ово последње објашњење као да није ни било потребно, јер чим уђе у апсу, Ђурица осети страшан смрад, од кога му пођоше сузе из очију.

Збуњен, уплашен, изненађен свим овим што се са њим догодило, Ђурица ни у прво време па ни доцније не знађаше шта да мисли, нити беше у могућности да ма какав правац да својим мислима. Час се сећао села, своје куће и свега онога што му беше тамо најмилије; час стане да мисли о оним страшним мајсторијама, које му капетан напомену и о којима му је Вујо тако много, баш као нарочито, причао, али на тој се мисли не зауставља дуго, она му је тешка, убија му свако друго осећање, изазивајући ужасан страх. И усред тих мисли он се сети 'леба, зграби га и поче жудно јести, не толико због глади, колико ради жеље да отера од ćебе мисли, да се забави јелом, док му не падне каква друга мисао на ум.

Али и сам је добро знао да у овакву стању и за овакве ствари он не може никад ништа смислити. И до сада је други за њега мислио, најпре отац му, па после Вујо, а он је умео само извршити, оно што му се каже. И ову похару извршио је по плану и наговору Вујову, али није ни сањао да ће овакве последице наступити. Истина, док се одлучивао, он је помишљао на све, па и на горе, али је све то друкчије изгледало онда, док се п о м и ш љ а л о. Сад, кад се нашао пред стварношћу, изгубио се сав. Само зна једно: да

је могао у напред осетити све ово што је данас преживео и што сад осећа — не би се никад одлучио на такав корак.

Али, несрећом својом, Ђурица још многе ствари није знао. Он није знао да је Вујо, одмах после извршене похаре, неким нарочитим, само њему познатим начином, ставио до знања капетану, да су похаране ствари код Ђурице. Није знао да је то Вујо учинио из рачуна: да навуче младића на велику кривицу, па онда да га страхом принуди, да се одметне у гору. А после већ — Вујо зна како се командује туђом главом...

Ђурица је сад знао само једно: да му се Вујо мора, каквим било начином, јавити и дати му савета, шта да чини даље. Вујо ће за њега смислити ма какав излаз, он је у то уверен, као у себе самога. А зна добро да ће то бити једини излаз, да га мора примити без размишљања, без поговора; јер он сам не може ништа смислити, а добро увиђа да је без помоћи Вујове пропао. Остаје му, дакле, само да чека. Због тога је и избегавао мисли о своме положају, оне су му и иначе биле тешке, а у овој неизвесности још теже...

— О, ала ово смрди ужасно! — рече полугласно, пошто се напи воде из крчага.

Погледавши на ону страну, где је био прозор, Ђурица опази да нема више оних зракова од сунца. Да би бар колико избегао овај несносни задах и да би дознао шта се ради на улици, попе се опет на прозор. У

оним пукотинама, кроз које му данас допираху зраци, беше тамно као и у његовој апсани.

„Смркло се, мора бити“ — рече у себи и стаде да слуша пролази ли народ улицом. Не прође нико, само се отуд од кафане чујаше разговор, али се могло одмах опазити да је мало света пред кафаном.

„Па то је већ права ноћ“ — помисли он, и неко чудно, загонетно надање испуни му душу.

Стаде да чека још, али пролазници беху врло ретки, а разговора пред кафаном сасвим нестаде. Сиђе опет на своју сламу и сав се предаде дугом, упорном ћутању, без једне мисли... Тако му пролажаху дуги, бескрајни часови у ћутању, те је већ изгубио сваки приближан рачун о времену...

На једаред зачу се тихо, као сан, као са другога света, куцање о капак на прозору. Ђурица се прену. Читава бура осећања пробуди се у њему, и за један миг беше на прозору. Стаде да слуша, угушујући своје рођено дисање, али му у ушима настуши читава свирка од зујања, све по такту, па прекиде, те стаде очајавати да не заглухне. Беше зинуо и сав се претворио у слух, кад се куцање опет понови. Сад је, чини му се, осећао присуство човечје с оне стране капка. Полако, тресући руком, одговори на куцање. Капак лагано шкрипну, и Ђурица осети да је отворен. Затим стаде нека рука да шушка око прозора, који је намештен с поља, иза гвоздене решетке. Прозор се лагано и опрезно отвори Струја свежега, хладнога ноћнога ваздуха по-

јури кроз отвор, право на њега, и он удахну свом снагом пуне груди овога дивнога ваздуха.

— Ђурица! — зачу се отуд глас, који га потресе свега, јер познаде чији је.

— Ча-Вујо, ја сам... — прошапта он, дршћући као у грозници, и наслони лице на решетку. Беху се обојица тако примакли, да су могли чути један другом дисање.

— Камо се, по Богу си?... полудех од муке — рече он.

— Е, синовче, на муци се познају јунаци... Није то шала... Шта је било: јесу ли те позивали горе?

— Ја̏, па ми рече да сутра морам све казати. Иначе, вели, има неке мајсторије...

— Хоће, хоће поганац, знам ја њега... Сваку ће жилу да истегне, свако парче меса да пребије, па после не ваљаш ни Богу ни ђаволу... Душу ће да извади, а живот да остави, ја̏ како...

— Не говори тако, ако знаш за невољу, јер полудих од муке; но реци ми шта би ово од мене, ко то проказа? И шта да радим сад?

— Још нисам то дознао, али сам наместио моје замке, и за два три дана дознаћу ко нас потказа. Ако буде неко од оних, неће му се, бели, више оџак пушити.

— Зар од оних што су са мном...

— Не знам, али ко може други?... Но већ то је било и прошло, али шта ћемо сад?

— Па ја погибох, брате, мислећи, али знаш да без тебе не могу ништа. Чеко̑ сам

те кô озебô сунце, па сад што ми ти кажеш, тако ће и бити.

— Оно знаш... мука је то. Ствари су код тебе нађене, ту ти не поможе нико. Али те они неће оставити, док не издаш остале, а то не смеш учинити — одговори Вујо таквим гласом, од кога Ђурица задрхта.

— Море, то се зна... какво издавање! Али ко ће 'наке муке поднети?

— Ти их немој подносити, ко те гони да их трпиш...

— Како... јä шта ћу?

— Хајде у гору.

Ђурицу удари као муња по срцу. Све до сад сматрао је ту мисао некако онако, као и сваку мисао, која је далека од дела. Она му је непрестано стајала пред очима као нека црна тачкица у даљини, којом се он само забављао, али ето, сад му се „тачкица" приближи муњевитом брзином и, као неко чудовиште, обухвати га свега, стеже га грозно, не остављајући му времена за размишљање.

— Да се одметнем? — прошапта он као за себе. — Али и тамо ме чека куршум.

— А ти чекај ту, па трпи. Ако издаш, чека те конопац или отров; ако не издаш, чека те дуга робија у тешком окову и сва она чуда и муке, о којима сам ти причао. А ја мислим, боља ти је слобода овамо, па бар док живиш, да живиш царски.

— Знам, али ће и тамо да убију.

— Тхе... ја мислим једном се мре. А ја ти главу дајем, као што сам ти и пре говорио, да ћу те чувати, док год сам жив. После већ, кад накупиш пара, можеш куд хоћеш.

— А како да изиђем одавде?

— То је моја брига, само ти кажи.

Ђурица наслони главу на хладно гвожђе и уздахну очајно. „Дакле баш да се хајдукује?“ — поче да мисли. „А младост?... а будућност?... Све се руши, свега нестаде; одоше, кâ прах и пепео, оши лепи снови младости.“ Како је он лепо замишљао своју будућност!... Али на што се сад сећати свега тога, кад је све прошло... И зар се могао чему бољем надати, зар је могао у оној сиротињи очекивати какву сјајну срећу? Јад и немаштина били би му вечити другови... А овако, зар је боље?... О, тешко ли је то!... И баш се мора, баш нема другог излаза, до у гору? Нема, јамачно нема. — Кад то каже ча-Вујо, онда мора бити тако; он је, јамачно, добро промислио. Али зашто тако одмах, зашто нема могућности да се спреми за то, да размишља дуго, да учини бар какву већу кривицу, па да зна зашто се одмеће. А овако ни због чега!... Јест, али сутра почиње испит, а на ноћ — оно...

— Синовче, говори! — поче Вујо, пошто га је нарочито пустио да мало промисли под утисцима оне плашње. — Ја морам сад знати на чему смо, треба до зоре да посвршавам са људима.

— Па... кад није друкче, оно... нека буде тако! — прошапта Ђурица збуњено.

— Нећу тако, но кажи одсечно, да знам.

— Па видиш, ваљад', да пристајем... морам!

— Дакле, сигурно?

— Сигурно!

— Е, дај руку.

Ђурица пружи своју хладну као лед руку, коју Вујо дохвати и стеже својим коштуњавим прстима.

— Нека ти је срећна друга мајка, гора зелена! А сад одмах лези па спавај, не мисли ни о чему. Ако удесим да ноћас вршимо посао, пробудићемо те лако. Гледаћу, ако пристане Радисав, да не проваљујемо зид...

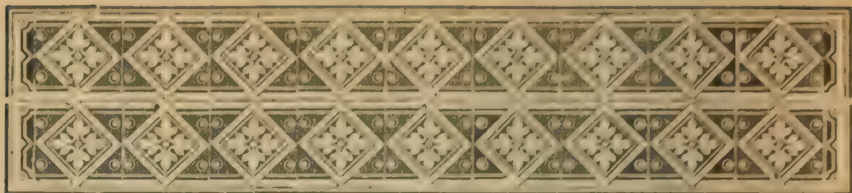
— Који Радисав? — прекиде га Ђурица.

— Твој апсанџија, знаш га ваљад'?

— Како, зар је он...

— Хе, мој синовче, зар би ти сад био у тој апсани са сокака, да ми није њега. Ти мислиш ја се шалим, кад што радим. Хајде ти спавај, а ја одох да вршим посао.

V

Свиће зора. По целој варошици, кроз коју кривуда, тихо жуборећи, малена речица, надвила се бела влажна магла, те заогрнула својим лаким покривалом целу ону долину, којом се, у дужину, пружила главна и једина варошка улица. Петлови ућуташе, после дуге јутарње дерњаве, и још се задржаваху на гранама, протежући устојане ноге и крила, или опружајући шију к земљи, као да се жељаху уверити: није ли се ноћас што год на земљи променило. По нека врата зашкрипе, по неки точак на бунару заклопара: то буновни и сањиви шегрти спремају воду за љуте газдарице, које се још по мало протезаху по душеку поред гојазна и флегматична господара. Фењери пред кавапама суморно шкиље, као душа у јектичава старца. Отвори се по неки прозор, на коме се појави трома и сањива глава са необично дебелом руком иза потиљка. Са планине пирка студен, оштар поветарац. Варош се буди...

Отворише се врата на среској кући и на њима се појави Радисав. Стаде лепо пред вратима, завуче руку у недра и почеша се, као човек, који је сву ноћ провео у дубоку сну. Отвори се и један прозор на горњем спрату, из пандурске собе, и на њему се појави други, буноваи пандур. Погледавши на улицу он се почеша по глави, зевну добро и обрте се Радисаву, који још стајаше пред вратима са улице.

— Ма виђидер, Раде, 'вамо под прозорима. Нешто ми се ноћас једнако причињаваше нека лупњава.

— А-а-а-а... — зевну Радисав и погледа га сањиво. — Ђе велиш?

— Па виђи 'вамо, болан. Знам ти ја сад ђе је!

Радисав пође тромо и, бацивши поглед дужином зида, од једаред застаде и узвикну:

— Ене де, 'проваљен зид!...

— Шта велиш, море? — викну онај с прозора.

— Зови људе, буди капетана! — викну Радисав и стаде да трчи тамо и амо поред зида, не знајући да ли да уђе унутра или да стоји на пољу.

— За један тренутак узбуни се цела среска кућа. Пандури поизлеташе, како се који нашао у то време: неко босоног, неко са једном обувеном а једном босом ногом, неко ђипио право с кревета, па онако необучен умешао се у гомилу. Истрча и капетан сањив, с огрнутим капутом преко леђа

и папучама на босим ногама. Стадоше да се купе, најпре један по један, а после гомилама, радознали и буновни грађани. Сакупи се велики збор пред канцеларијом. Капетан разгледа проваљено место; рупа беше мала: изгледаше да се не може кроз њу ни глава провући. Људи се чуде, зевајући и протежући се.

— За то мени синоћ нева лево уво — вели Мирко дућанџија — окупило једнако: цију... цију... цини... Видим ја да ће бити нешто, па велим мојој Круни: „Море чућемо неки глас.“ „Јок, вели она, кад пред вече нева, не рачуна се.“ Ајä, што ја знам, то мора бити.

— Вала и мени се нешто предсказивала нека граја, — наставља Мирков сусед, Цветко опанчар — једнако ми сепија пуцка: окреши овако, она — цак! окрени с друге стране, опет — цак! О, веру му, мислим се ја...

— А ја сам по псима познао да нечега има — додаје Коста абаџија. — Сву ноћ прелајаше, земљу гризу. Видим ја да то није тек 'нако...

— Како се провуче, слава га убила, 'наки човек кâ тресак! Рекô бих ни песница му не би могла овуд' проћи.

— Јä, море. Да нису ови људи прегледали апсу, чисто не бих веровао да је изишао.

— Шта ћеш је прегледати сад — одговори Радисав. Он је већ у другом округу.

— Зар ви нисте загледали у апсу? — викну капетан.

— Шта је вајде... — поче Радисав да се правда, али га прекиде стотина гласова:

— Нису још гледали апсу! Нису отварали! Па он је, болан, још у апсу...

— Дете се не би могло овуда провући!

— Отварај! — викну капетан, и сва се она гомила крете за њим к вратима апсанским.

Радисав откључа браву и отвори врата широм. Кроз ону рупу продираше светлост унутра, те се одмах, на први поглед, могло видети да је апсана празна. Пред рупом изнутра не беше ни једне цигље, ни једнога већега парчета од зида. Било је јасно свакоме, да су други, с поља, зид провалили, да их је морало бити више и да је то веома озбиљна ствар.

Капетан одмах поими, да се, овим кораком, Ђурица одметнуо, али му беше веома загонетно, зашто се морао проваљивати зид, кад Ђурица није још био окован и имао је довољно могућности да побегне, кад се већ одлучио да бега. Из тога, што су други провалили зид, те извели Ђурицу, он одмах закључи, да ће имати посла са великом, организованом дружином, којој је до сад био потребан јаван одметник од закона, и она га је нашла у Ђурици. Али опет, зашто да проваљују зид? То беше велика загонетка, коју кад би одгоненуо, похватао би све конце у своје руке. Али онај што је загоненуо, није пружио довољно материјала за одгонетање.

Капетан оде са писарима у канцеларију, па узе одмах да саставља извешће начелнику,

а писари стадоше журно писати наредбе клеповичкој општини, из које је Ђурица, и свима околним општинама: „да Ђурицу Дражковића у своме домашају потраже, ухвате, и под јаком стражом, добро везана, амо спроведу". Пандури већ беху уселн на коње, и, како им се предадоше наредбе, одјурише трком.

Пред оном рупом окупила се цела варош, па се домишља како се то све могло десити, и ако је скоро сваки од њих добро знао човека, који је то извршио. Том приликом заподену се занимљив спор између Марка ковача и једнога дебелога терзије.

— Море каква песница, шта ти говориш! Ја ћу сад да се провучем овуда — викну Марко.

— Ни глава ти, брајко, не може проћи — одговара терзија.

— Колико даш, де?

— Шта да дам?... Знам да не можеш.

— Хоће да се кладе! Бравос, Марко! — повикаше радознали гледаоци.

— Ја хоћу, ето, ал' он неће за опкладу.

— Што да нећу, ко то каже? — одушеви се терзија. — Ето, де за каву!

— Чувајте се, господар-Мито, да на тако огромној берзанској шпекулацији не страдате. Може вам се отворити стециште због те кафе — узвикну апотекар, а његови слушаоци да попуцају од смеха таквој досетци.

— Па добро, де; клади се ти — одговори му газда Мита. — А ја, на послетку, пристајем за оку вина.

— Пристајем! — викну Марко и пружи руку.

Пошто се руковаше, Марко леже пред рупу, пружи једну руку право напред и на њу метну главу, а другу руку пружи низа се. Макну ногама једаред, дваред... и док си тренуо, нестаде га, провуче се кроз рупу. Настаде необична граја. Изиђе капетан, па кад му казаше шта учини Марко, и он се заинтересова, па позва ковача да опет, истим начином, изиђе из апса. Марко се провуче опет.

Зборисање се продужи, док сунце добро не угреја, те опомену дућанџије да радње још нису отворене. Овај велики скуп разби се у ситне гомилице, које продужише и даље да већају о јутрошњем догађају, али сад већ много слободније и отвореније, но на скупу...

А Ђурица, претрчавши с Вујом (остали помагачи разиђоше се на разне стране) преко улице и потока, дохвати се шуме, па се у њој осети онако исто, као риба кад се са врела песка врати у воду... Кад се одмакоше подоста, Вујо га заустави.

— Е, сад морамо да се подвојимо: ја ћу сад лево, долином и потесом, а ти хајде тако право, док не изиђеш на саму косу; онда окрени све косом право мојој кући, али журн што више можеш, и гледај да те ни птице не опазе.

— Зар није сигурније да останем у шуми. Могао бих за два три часа отићи до Рудника?...

— Тако и зечеви раде кô ти, а лисица паметнија, па се завлачи у јазбину, чим осети опасност... Кућа ти је сад најсигурнија, а после, ја ти нисам ни казô... имам ја у мојој кући добре згоде. . Хајд' сад, па жури.

Ђурица окрете у шуму, али чим се толико одмаче од Вуја, да га није могао чути ни видети, од једном уђе у њега неописани страх: стаде да преза од свакога суварка и пања, стаде да дршће од шуштања суха лишћа, које постаје од његова трчања, постаде као права зверка која се спасава од велике хајке. Вараше га куцање рођенога срца или пиштање уха. Од једаред застане блед као смрт, стане да слуша с напрегнутом пажњом: учини му се да ту негде у близини засвира труба, али баш права војничка труба, само мало тањега гласа. Послуша тренутак други и најзад опази да му ухо пишти. Стане да се љути на себе сама, али нема кад — прече га мисли сад занимају. Све му се чини да ће сад, ама баш овога тренутка, да плане пушка иза кога жбуна, и он већ почиње у напред осећати како куршум звижди и улеће у њега. После му се чини да лепо види жандарме и пандуре на коњима како веругају кроз густо жбуње, па застане преплашен; погледа свуд око себе, па, видевши да га обмањује рођени страх, потрчи напред што више може.

„Ја црна живота, мајко моја!“ — помисли у себи и одмах се постара да угуши такву мисао, која му одузима и последњу кап присуства духа.

„Знам ја што је то“ — продужи да мисли даље, трчећи и журећи се — „јер сам голих руку, па још 'нако намучен и уморен. Али само док се докопам пушке и добра оружја... Овако, брате, шта ћеш с голом душом... ка̂ и сваки зец!...“

У такву стању, после непрекиднога јурења целога часа, стиже Вујовој кући, једва жив. Као ван себе паде у један угао и стаде да дише јако и убрзано, као да ће сад издахнути. Домаћица Вујова, видевши га оваква, не изненади се, јер је, за дуга века, доста оваквих призора гледала. Она само махну главом у страну и још више набра своје збрчкане крајеве око уста, а ситне јој зеленкасте очи плануше за часак, исказујући неку лукаву препреденост.

Погледавши младића, баба се наже над ведрицу, захвати воде у врг и понуди га:

— На, сркни мало да дођеш себи; биће ти лакше одма'... Еј, јадниче, како си се намучио!

Ђурица се жудно дохвати врга, и да му баба на половини не одујми, искапио би све. Вода га доиста опорави, те одмах диже главу и плашљиво запита:

— Камо Вуја?

— Сад ће он доћи, не брини ти. Склони се у собу, док он не дође.

Ђурица се диже, али се једва одржа на ногама, које клецаху и повијаху се од умора и слабости. Ушавши у собу, леже на дрвену постељу и зажмури. Да се сад окрену сто пу-

шака на њега, чини му се не би се дигао са меке сламе, која пријатно шушкаше и угибаше се под теретом његова тела. Тако пролежа без једне мисли и без покрета, док не дође Вујо.

— Ха, синовче, добро си се пожурио! Тако, брате, тако треба — рече му Вујо, кад уђе у собу.

— Једва жив дођох — одговори Ђурица слабим гласом — но склањај ме сад, ако имаш где.

На северној страни собе, у којој лежаше Ђурица, беше помањи прозор, олепљен, уместо стаклета, дебелом хартијом, пенџерлијом. Вуја приђе к прозору, одмаче дугачку клупу са наслоном, која заклањаше половину прозора, па извади цео рам са хартијом. Али уместо поља и шуме, што би сваки очекивао да види иза овога прозорчета, указа се неко мало, уско, а дугачко одељење, на коме беше само један, овакав исти прозор, као и овај изнутра. Ко није посвећен у тајну, никад не би могао ни помислити, да иза овога дувара има још какво одељење. — Гледајући с поља, види се насред дувара прозорче олепљено хартијом; кад се уђе у собу, види се на истом месту то исто прозорче, а ником не може пасти на ум, да су то два прозорчића, између којих има добре згоде за прикривање свакојаких људи и ствари.

— Овамо, синовче, па се одмарај колико ти душа хоће — рече Вујо, дижући рам са хартијом.

Ђурица га погледа зачуђено. „Шта ће то сад — помисли у себи — да скачем кроз прозор на поље?“ Али кад устаде с постеље и угледа кроз ону рупу друго прозорче, зачуди се веома.

— Ене де, одкуд ти то?... Е јеси мајстор!... Ко би се тога сетио...

— Кажем ја теби да код чиче има сваке згоде. Истина, ово је мање од оне твоје апсане, али ће се ту наћи лепших ствари но у апсани. Хајде, провлачи се.

Ђурица се провуче и стаде на готову меку постељу, па узе да разгледа око себе. Одмах му паде у очи лепа двоцевка острагуша и до ње друга некаква једноцевка, коју одмах познаде да је острагуша. Обе стајаху наслоњене уз дувар, а по зиду беху извешани револвери, фишеклије за појас и за ношење преко рамена, ножеви, пиштољи и још многе ствари, којима Ђурица не знађаше намене.

— Ето ти оружја; све је пуно и сигурно, као душа хајдучка. Лези сад, те се добро одмори, па ћемо се после заложити и разговарати.

VI

После неколико дана освануше на општинској судници и на вратима Ђуричине куће прилепљене наредбе државне власти, у којима се Ђурица позива, да се у року од три дана преда власти, иначе ће се огласити за хајдука.

Сељане обузе велика радозналост. Скупљаху се у гомилице, те претресаху овај догађај и домишљаху се где може сад бити Ђурица.

— Сад је он, мој брате, чак у десетом округу. Склонили су њега добро... — вели један Ђуричин сусед.

— Море, шта ти говориш? — Деца ми синоћ кажу, кад догнаше стоку, да су га виделa у Пашиним ливадама. Беле се, веле, на њему кошуље ка̂ снег, а пушку носи 'вако преко руке и обрће се на све стране.

— Биће то који други, а он сад не сме носа помолити, док не састави друштво.

— Јок, море, деца га познају... познају га деца, кад ти кажем.

— Сад ће уцена, сто дуката! — вели један кадровац.

— Да ли ће баш стотина?

— Спреми се да их добијеш. Баш те тражи Вујо из Брезовца! — прекиде га опоро онај Ђуричин сусед.

Сви ућуташе, осећајући незгоду, у коју их доведе, својим несмишљеним говором о уцени, онај доскорашњи војник.

— Ми морамо леђа уз дувар — поче један чича. — Он неће досађивати нашем селу, а ми му морамо бити на руци. Није то шала болан: метнуо човек главу у торбу! Не смеш га дарнути, ка̂ у око.

— Вала и јесте јунак, јади га убили, да му равна нема.

— Море чуће за њега сва Србија, ја ти кажем.

... А на великом студенцу сабрале се девојке, па ћеретају и причају једна другој новости, за које се знало. Међу њима беше и Станка. Она се наместила на дрвено корито за појење стоке, подметула руку под точак, па гледа како се разбија водени млаз у ситне капљице, које прштећи падаху у наоколо.

— Чусте ли за Ђурицу? — рече једна.

— Јӓ, болан; он баш оде у хајдуке.

— Шта кажеш? — викну Станка, тргнувши руку испод млаза.

— Зар ниси чула: Ђурица побегô у гору, па га сад јавио капетан општини да је хајдук.

Станку веома изненади овај глас. „Ђурица — хајдук! Како то може бити?“ — помисли она. Пре две недеље су заједно на моби копали, и ништа; он — кâ и сваки сељак — копа добро, игра у колу... само се истина, мање шали од осталих. Али опет...

— Како то хајдук?... Зашто су га тако начинили, кад није још никога убио? — запита она радознало.

— Па... побегô од власти, отишô у гору, па тамо, кажу, не верма ни законе ни власт; он ти је и власт и закон, па то ти је — објасни јој кћи једног одборника.

— Хм, опет то није... Нека га нек иде у гору, што се то кога тиче? Нек живи тамо, ако има шта јести, само нека никога не дира. А док он кога не дирне, не сме ни њега нико дирати.

— Богме; тамо му у оној хартији стоји написано, да ће га после три дана, ако се не преда, смети убити сваки, ко год хоће.

— Јест, кад би се он дао. Тако могу написати и за мене, али нека дође ко да ме убије. Чик му га!...

— Право кажеш: мари ти он за њихне претње. Не убија се лако ’наки човек — прихвати друга.

— Вала и јесте одвојио од других. Само да није онаки... да кажем... тхе, на шта ћеш боље? — одговори трећа.

— А шта му манишеш — поче опет Станка. — Ваљад' ти није право што је хајдук? А мени је баш то по вољи. Пре га никад нисам погледала добро, а сад, Бога ми, волела бих да га видим.

— Бог с тобом, Станка, зар би му смела на очи изићи?

— Изишла бих, вала, и пред бесна курјака, а што да нећу пред обична човека.

— Далеко му лепа кућа! — повикаше девојке и стадоше да се разлазе са студенца.

Станка нарочито заостаде од њих, док не измакоше подоста. Напунивши ведрице, она их, као какву играчку, пребаци обрамицом на раме и, мислећи о свему што је чула, пође кући.

„То је човек — размишљаше она уз пут — што се не боји ни пушке ни власти, никога до Бога. Иде са својом пушком по зеленој гори, а све живо бежи од њега... Прави горски цар!... Он се не боји звера ни вампира, а ови наши овуда гори су од жена... Једна брука, па то ти је!... Што не знадох, барем, док беше овде, да га разгледам боље... Али не мари: видећу га ма где...“

— Помоз' Бог, Станка! — викну неко испред врљика, за које се дотле беше заклонио.

Она подиже главу и оштро погледа Сретена, који јој беше пошао у сусрет, али видевши овакав поглед, застаде на месту и обори главу.

— Шта си стао ту за врљике, кâ да ћеш ждребад да плашиш! — викну она љу-

тито и пође даље. И ако вешто прикри забуну, беше се веома изненадила од овога неочекиванога поздрава.

Сретен пође уз њу.

— Ја, знаш, обилазио пшеницу, па видим тебе да идеш оздо са судовима... па велу, дај да причекам... Знаш, онога... пшеница ми много добра: биће сто крстина. А већ шљиве су понеле ка̑ чичак: ако им буде цене, донеће и оне бар осамдесет дуката... 'Вала је Богу!...

— Море, ти не тражи наводаџију за женидбу: видиш како умеш лепо да се хвалиш. Ни баба Ружа не би умела боље наметати.

— Ја, вала, јок... што? — нађе се Сретен увређен — ја тек 'нако: само да ти причам, а ти баш 'нако... Немој, болан!... Мој тата вели...

— Иди ти то причај Милеви — прекиде га Станка — она се нешто чешће погледа с тобом.

— То, вала, није... а баш ако хоћеш да ти кажем...

— Немој, немој, знам шта ћеш. Кажи то Милеви — прекиде га она и обрте десно, к својој кући.

... Међутим, Вујо, дознавши за те објаве, даде се у бригу. Ђурица би се још могао покајати, могао би се вратити, јер му ни кривица још није тако огромна, и у том случају пропао би сав Вујов труд и сви планови. Требало је одмах пресећи све путеве за предају, и Вујо се даде на посао. Пре свега на-

реди Ђурици да се никуд не миче из онога ћилерчета, јер га, вели, сад журно траже. Тиме му одузе могућност да се ма с ким састане и дозна што о свом положају. Одмах затим беше му прва брига, да Ђурица постане јаван разбојник и да, услед тога, изгуби сваку могућност за предају.

Истога дана Вујо дозва једнога свога повереника, даде му некав налог, па се упути у варош. На варошком тргу нађе Симу ковача, свога главног агента из вароши, проговори са њим две речи, па оде у пивницу код „Европе“.

— А, ево нам трећега! — викну апотекар, који сеђаше са Живком Чапљом, пенсионованим писарем. Видећи да је Вујо расположен, он лупну о сто. Прљаво слушче са масном запрегачом појави се на вратима.

— Дај нам Дарвина!

— Хо-хо-хо-хо — насмеја се писар, као да сад први пут чује тај виц, и ако га слуша, у разним варијацијама, већ неколико година. Први пут је апотекар дао назив картама — јеванђеље, али видећи да се по неко из публике мршти, назва их философијом. Кад је утврдио тај генерални појам, он стаде после да га цепа на делове по његовим представницима. Најпре — Бакон (тај се назив држао најдуже, јер је, својом звучношћу, веома импоновао паланци), па Кант, па Хус (не зна се сигурно шта је руководило апотекара, да изабере име овога реформатора), па најзад Дарвин. Разуме се, да је он морао објашња-

вати публици значај свакога имена, те је тиме како он говораше, „распростирао научне философске идеје у питомој Шумадији“.

— Је ли то онај, што вели да човек има реп? Хо-хо-хо... — продужи писар.

— Чича, ти делиш — обрте се апотекар Вују, кад донеше карте.

— Дижи, синовче, па да видимо како књига вели.

Апотекар нађе осмицу пик и подели...

После једнога часа прође улицом Симо ковач и, дошавши спрам играча, некако се необично накашља — полако, тихо, да никоме не обрати пажњу, па онда оде даље улицом. Вујо неприметно мрдну десним раменом, јер беше окренуо леђа улици, и продужи играње карата. Кад сврши игру, он се диже полако, као човек који не зна куд ће, па се упути улицом. Пред једном каваном нађе самога Сима.

— Има ли? — запита га лагано.

— Милутин иде сутра у Жабаре да капарише ракију — одговори Симо.

— Кад?

— Зором.

— Је ли сигурно?

— Тако вели.

— Добро је — одговори Вујо, па се диже и оде право у село. На путу, из једне јаружице, изиђе пред њега онај повереник.

— Нађе ли га? — запита Вујо.

— Нађох; вели да може.

— Добро. Иди му сад кажи нек дође мојој кући чим се смркне, а и ти дођи са њим.

— Зар ћу и ја... на посао?

— Мораћеш; нема ко други. За овај посао требају ми поуздани људи — одговори Вујо одсечно, не остављајући ни мало места за двоумицу.

— Баш бих те молио... знаш... скоро су ме петљали...

— Знам ја да сви измичете леђа, кад нема никаква ћара. Човек треба само да почне, а ја га не могу шиљати с ким било. Ти мораш ићи — одговри Вујо и продужи пут.

Кад стиже кући, Вујо оде право у собу и стаде на оно прозорче од ћилера. Ђурица већ беше побелео од нестрпљења. Провлачио се двадесет пута кроз оно прозорче, те ходао по соби, разгледао и очистио све пушке и ножеве, и опет му дошло време, кад већ није имао шта да ради. Свану му кад дође Вујо.

— Камо се, за невољу?... Хоћу полудети 'вако сам.

— Нећеш дуго, не бој се. Сутра, зором, на посао!

Ђурицу нешто ледну, али он отера од себе то непријатно осећање другим, повољнијим: „Сутра ћу, дакле, на слободу!... Моћи ћу дакле да идем гором и ливадама, дуго, дуго... да се сит надишем онога планинскога мириса...“

— Вала, право ми је, куд год хоћеш, само да не седим више у овом ћумезу. Шта раде тамо, траже ли ме?

— Не брини за то, него дај да спремамо то оружје.

— Све сам прегледао, почистио, наредио сваку као сат.

— Дај дер овамо — рече Вујо, и узе једну по једну пушку, те их прегледа и, нашавши све у реду, остави их.

— Тако, соколе! Оружје ти је сад и отац и мајка, па треба да га гледаш као око у глави.

— Куд ћемо сутра?

— Чекај, док дођу и они други, па ћу вам онда казати. Ја одох да посвршавам још неке послове, а ти седи ту.

— Зар опет сам?

Вујо му не одговори пишта, но изиђе одмах из собе.

Ђурица стаде да премишља. „Дакле да се почне! — оно...“ а то оно не смеде још да разгледа из ближе, бар у памети. Осећао га је непрестано да лебди над њим, и знао је да се једном мора кидати, да мора погледати томе питању у очи, али се старао да не мисли о њему све до последњега тренутка. У себи је желео да се оно никако и не појави, да се одложи, ако је могуће, сасвим; а дотле, док не куцне час, најбоље је да се не мисли о томе. Њега су страшиле саме мисли, тиштала га је нека унутарња грижа, и он је највол̂ео, кад би се некако могло десити, да изненада упадне у какву гомилу и да се ту све реши. У таквој неизвесности прође му дуго време.

У неко доба ноћи дође Вујо са два човека. Један од њих нарочито падаше у очи целом својом спољашношћу и нарочитим држањем. Беше то зрео човек, око својих четрдесет година. На црном циганском лицу беше усађен орловски повијен, на крају раширен нос, који издаваше велику срчаност и одважност. Под ниским, испупченим челом, сијаху два црна ватрена ока, која и онда, кад се усне растезаху у осмејак, гледаху крвнички. Раста беше малена, али снаге необичне. Његовим широким плећима и снажним мишицама позавидели би многи атлети од заната. Ушавши у собу, не стаде на једном месту, већ прегледавши оком сваки кутић, стаде да чини неке необичне покрете: час мрдне једним раменом или пружи руку у напред и тргне је истога тренутка, као да се ожегао; час тргне главом у натраг, забаци је и истога тренутка заигра ногама — изгледаше као да у њему ври читава бура, па не може себи одушке да нађе.

То беше чувени, у оном крају, Пантовац. У свакој лоповској дружини или разбојничким и другим предузећима, он беше или вођ или један од главних сарадника. Вујо без њега није ништа предузимао, а он је, од свих људи, највише имао респекта према Вују. Двапут је осуђиван на робију за опасне крађе и, после брзога помиловања, које су му „пријатељи“ умели испословати, продужавао је стари занат. У крађи и нападима био је плаховит као олуја. Јуришао је без размишљања, као

бесан курјак у стадо, на мирне домове; и поклао би све, да се Вујо није старао, да уз њега шаље човека, који ће га стишавати и хладније вршити посао. Због те његове плаховите одважности, Вујо га је ценио и чувао више од свих хајдука, који су „кроз његове руке“ прошли.

— Ево ти дружине, харамбашо! — рече Вујо, кад уђоше у собу код Ђурице. — Овај ће ти бити побратим и друг на сваком кораку, а добро се знате обојица.

Ђурица приђе Пантовцу и рукова се са њим.

— Је ли ти се досадило, побро, чекајући? — запита га овај.

— Богме јесте; излудих од муке — одговори Ђурица.

— Ха, сињу ли му душу... чекни само до сутра, па да видиш окршаја!... И ја ти се, вала, побољех, не радећи ништа.

Ђурица приђе ономе другоме, те се рукова и са њим.

— Хоћеш и ти, Којо, са нама?

— Па... морам... Вујо тако рече, а баш сам имао нека посла — поче овај отезати.

Пантовац га пресече очима, те он ућута.

Кад сви поседаше, Вујо поче говорити.

— Доста је било чекања, треба да се ради. Једнако једемо, а ништа не зарађујемо... Сутра иде Милутин механџија у Жабаре да исплати и дотера ракију; — биће триестак дуката. Ти ћеш га, Ђурица, зауставити и узети паре, а ова двојица ће бити с тобом. Радо-

ван ће ти све казати шта имаш да чиниш; он је најбољи мајстор за те ствари. Гледај да свикнеш тај посао што пре, па после да ти умеш другима заповедати. Само треба срце да ти је одважно, па не бери бриге. Радован и Коста ће се нагаравити и прерушити, да их нико не позна, а за тебе већ не мари...

Затим узе оружје, те раздели свој тројици. Ђурици даде острагушу, револвер и нож, а преко рамена пребаци му широк кајас са нарећаним мецима. Пантовац узе само пушку и нож, а Кости, поред пушке, обеси чутурицу с ракијом и торбу са јелом.

— У торби су вам нагарављени пешкири и једна крпа с истуцаним угљеном — рече Вујо. — А сад полазите, и нек вам је добра срећа!

Ђурица се трже, као из дуга сна.

— Шта, зар нећемо сутра? — запита чудећи се.

— Сутра, jä како. Али нећеш, ваљад', полазити из моје куће, да те сви виде. Сад треба стићи на место, па чекати.

Ђурица изиђе из куће махинално, као у неком бунилу, праћен двојицом зликоваца. „Ко зна — помисли он — можда то неће ни бити; дуго је до зоре.“ И тако полуумирен уђе у гору.

VII

Давно је свануло. Звезде се угасиле, и предмети се сасвим јасно распознају. По ваздуху још трепери она беличаста измаглица, али се на истоку указује по мало руменила. Још неколико тренутака, па ће небесним плаветнилом прснути огњени зраци, од којих ће затреперити и засјати цела околина.

На путу што води к срцу Шумадије, тамо где се многим увојцима слази у Б. Поток, стоје густи купињаци и павитине, у које би се могли заклонити читави батаљони. Ту, на једној већој завојици, леже у павитини с једне стране Радован и Коста, а с друге сам Ђурица.

Прва су двојица по целом лицу нагарављена и увезана широким, гаравим пешкирима, те им се види само горњи део лица. Они леже мирно, погледајући само на више уз пут, од куда је имао доћи осуђени путник. Радован је, још док су били на ноћишту у шуми, дао Ђурици сва потребна упуства у којима су пред-

виђени разни случајеви, па сад безбрижно седи и чека.

А Ђурица још не беше на чисто ни са самим собом, ни са својим мислима. Од мисли је он и сада бежао, као и јуче, очекујући у себи да ће се све то некако мимоићи. У крајњем случају веровао је, да се механџија неће ни кренути на пут, или ће бар окренути преким путом, преко села. С тога му ни ово чекање не беше тако мучно ни грозничаво, како је он сам очекивао. Али време протицаше брзо...

Од једном, кад сунце изгреје, иза Ђуричиних леђа зачу се неко тапкање по прашини. Он се трже, и у мало не скочи од страха, кад виде човека насред пута. Ни сам не зна како се уздржа од покрета, који би га издао. Неки сељак, кога он познаваше по изгледу, са заметнутом косом на рамену, иђаше средином пута, гледајући неодређено пред собом. Коса махаше за његовим леђима, а он одмицаше све више и више, док се, на последњој завојици, не изгуби. Ђурица беше веома узбуђен, срце му лупаше јако, и он се више не могаше умирити. Стаде да помаља главу из врзине и грозничаво да звера по путу, и усред те узбуђености, кад не могаше ништа распознати, зачу се условљени знак: — Пст!

Ђурица скочи и помоли се из заклона до половине. Обрнувши главу уз пут, угледа на другој завојици црно кљусе и на њему онај сигави, добро познати му капут Милу-

тина механџије, који се повио на кљусету, на трукца и одскаче од седла, по такту вранчева касања... Некаква суморна тежина, некакав изненадни бол наиђе му на срце, од кога му задрхта цело тело, а пред очима се ухвати, наиђе нека магла, од које се ништа не види око себе... У глави му наступи неко болно бунило, занос... не види ништа и не мисли...

Руке су му се грозничаво тресле, и он се бојао само да не испусти пушку. Чуо је, али није видео, да је онај близу, да га растављају само двестак корака од њега. Најзад се иза врзине помоли прво глава вранчева, па одмах затим и цео коњаник.

Наступио је последњи тренутак. Ђурица случајно погледа на врзину, где му беху сакривени другови, и тамо спази два сјајна ока, која га сагореваху гневом и срџбом... Као на дроту искочи из врзине, и стаде насред пута са пруженом пушком...

Механџија се беше нешто веома замислио и оборио главу, те се трже тек онда, кад вранац устукну испред изненадне појаве Ђуричине.

— Доле с коња! — викну Ђурица промуклим, узбуђеним гласом, који се и самом њему учини непознат.

Механџија рашири очи, и као да сад тек поче да се буди, погледа Ђурицу исто онако, као што га гледа у својој механи, доносећи му сатљик ракије. Тако му и проговори, оним обичним гласом:

— А гле!... Ђурица!... Шта ћеш ту, бре?

Овај познати му поглед и глас одузе Ђурици последњу мрву присебности и одважности. Он, за тренутак, заборави где је, заборави своју задаћу и све, па стаде да саставља у памети одговор, како да објасни човеку своје присутство на овом месту. А механџија већ поче да прикупља дизгине и да мува вранца коленима, кад иза Ђуричиних леђа загрме страховити глас:

— Пуцај, небеса му његова, шта га чекаш!

Истога тренутка искочи, као звер разјарени, Пантовац у свом страшном наличју и, пруживши пушку право у груди механџине, дрекну: — Доле!

Милутин слете с коња, стаде да звера уплашено, док се не присети, те завуче руку у џеп, у коме му беше новчаник, али је опет извуче празну и истога тренутка је опет завуче... И ко зна докле би тако радио, да Пантовац не повика:

— Паре!... Бацај паре!

Механџија извуче новчаник, метну га на длан и пружи преда се, али му рука толико дрхташе, да новчаник паде у прашину, а он замуца:

— Тако ми деце!... Жива ми деца!... Браћо моја!...

— Дижи то! — викну Пантовац.

Он подиже новчаник и опет га пружи у напред.

Ђурица за све то време гледаше, у чуду и страху, шта се збива, док га Пантовац не

гурну снажно напред, те се нађе уз самога Милутина. Не знајући шта би друго, узе новчаник са пружене руке и обрте се к Радовану.

Пантовац узе новчаник, отвори га и стаде да гледа шта има у њему, а механџија, видевши да му обојица окретоше леђа, zађе иза вранца, па се окрете и стругну уз брдо, колико га ноге понеше. Вранац, осећајући ваљда невољу свога газде, обрте се, па и он зажди за њим, и једва га стиже на трећој завојици.

— Стој!... Пуцај!... — повикаше они за Милутином, и Коста, искочивши из заседе, већ пружи пушку, али вранац, трчећи за газдом, заклони га собом, а Пантовац, видевши пружену пушку, повика:

— Остав'!... Ко ти то рече?

— Па... ја чух да велиш: „пуцај“... па ко велим... — стаде Коста да отеже.

— Хајде живо, да се разлазимо — рече Пантовац. — Ти сад гледај да се што пре дохватиш Венчаца, као шта сам ти казао; а ово нај, понеси са собом — рече Ђурици, дајући му новчаник.

— Ама шта ово би? — поче Ђурица.

— Би оно што не ваља. Ако си ти свакад тако јуначан, онда је боље да се вратиш кући, па да гледаш своја посла — одговори му Радован љутито, па се окрете и оде уз поток. Коста већ беше измакао путом, па ће, кад пређе поток, да удари потесом, а Ђурица прескочи врзину и брзим кораком оде низ поток...

Протрчавши потоком, кроз шибље и трњак, за један пушкомет, Ђурица на једаред стаде као укопан. На два три корака пред њим зачу се глас: — О-о-о, бато, о!

Загледавши се кроз трњак, он угледа пред собом, у потоку, сељака који држи два вола у порожју и поји их на једном виру. Један се во узнемирио од обада, а сељак га умирује благим гласом, тапкајући га руком по врату. Ђурица тек сад опази, да туда води сеоска путања, која прелази преко потока, и спаја село са потесом. Саже се под један трн и стаде да чека. Сељак напоји волове, саже се к виру, те их попрска неколико пута хладном водом, па онда полако пређе поток и ступи у поље.

Ђурица скочи из заседе и, зверајући десно и лево, јурну напред што брже могаше. Тек кад се дохвати Венчаца, умери корак и, чим зађе у шуму, паде под једну лиснату букву. Трчао је више од часа, па му је сад требало доста времена да се поврати од умора и да хладније размисли о даљим својим корацима...

А Вујо сачека Пантовца на уреченом месту, па с нестрпљењем запита:

— Шта би?

— Ништа. Оно ти је нека бабетина. Да га нисам очима изјурио из заседе, не би смео ни изићи на пут. — И ту му потанко исприча цео догађај, тврдећи да од Ђурице не може ништа бити.

— Није то тако — одговори му Вујо. — Ти си и заборавио како ти је било, кад

си први пут нападао човека, очи у очи, усред бела дана. Не знаш ти њега: кад се мало љутне, гори је од курјака.

— Па добро, кад ти велиш тако — одговори Пантовац, јер је научио да слуша сваку Вујову реч. — Ја сам ти извршио што си хтео: он ти се више не сме суду враћати, јер је овим зарадио куршум. Сад ти знаш како ћеш...

— Не бригај. Играће ми без свирале. Но не рече ми шта нађосте у кеси?

— Он однесе три банке са нешто ситнине, а ја узех једну... баш сам остао без марјаша.

— Па... добро — развуче Вујо, али се видело да му није право. — А њему си казао све, куда ће!

— Све, како си ми ти рекô. Сад оде на Венчац, па ће после, преко Јеловичких планина и Качера, у Војковце. Тамо већ зна све; кућу ће наћи сам.

— Добро је. Ови ће сад, знам, одмах у потеру, а њему је боље да буде у другом округу.

— Хоћемо ли имати скоро посла?

— Мораћемо, jä како. Сви смо се добро истањили. Ја сам већ промерио и нашô сам прилику, само чекам згодно време.

— Кад буде време само ми јави.

Пријатељи се руковаше и растадоше.

VIII

„Шта ово би са мном?" — питаше се Ђурица двадесети пут, лежећи на мекој росној трави, под зеленим и густим наткриљем букова лисја. Груди му се још силно надимаху, и сваки му мишић играше и дрхташе од умора и узбуђења. У глави му беше таква збрка, да се у њој ни једна мисао не могаше јавити, осим овог општега питања, које сам себи непрестано задаваше. Онај огромни терет, који већ неколико дана осећаше у својој близини и само очекиваше час, кад ће пасти на њега, сад га је од једном притиснуо целом својом страховитом тежином и — како му сад изгледаше — смлавио га, уништио... Није могао да се прибере за дуго...

Али, пролежавши подуже време, поче се опорављати. Сети се воде, јер осећаше страшну жеђ. Да му је само неколико капи хладне бистре воде!... На једаред, севну му као муња, једна мисао кроз главу, која беше гора од отрова. Сети се онога тренутка, кад је онако

блесаво стајао пред механџијом, сети се погледа Пантовчева и речи његових, сети се свега... и истога тренутка скочи.

„Ух, бруке!...“ узвикну и, под утиском разноврсна осећања: стида, срџбе, бола — не знађаше шта да чини. Дође му да удари себе у главу, па би хтео и у груди, а хтео би и да откине парче свога тела, да би таквим болом угушио онај стид од себе сама... И сад му се ређаху и понављаху у памети сви јутрошњи тренуци, и сваки га шибаше све љуће и јаче, јер му сваки тек сад откриваше стид и срамоту његову...

„Шта ми оно рече?... Боље да се вратим кући!... Их, срамоте!... А још харамбаша, хајдук!... Е, нећемо више тако. Мора се радити како ваља, или никако... А шта ли ће рећи Вујо?... Ко му сме на очи изићи!...“

Неколико пута је седао и одмах скакао, не могући умирити своја узбуђена осећања. Али се опет сети воде, и та га мисао покрете напред... Ишао је брзо, грозничаво, док не дође до позната му изворца, из кога се слеваше хладна планинска вода преко липова луба. Напи се бистре воде, уми се, и то га поврати. Стаде да мисли хладније и одмереније.

Куд ће сад? — Рекли су му да удари на Јеловичке планине, а то је баш поред његова села. Тамо га вуче неки снажан магнет, коме он не може да нађе отпора. Маме га к себи оне гомилице белих, ћерамидом по-

кривених, кућица, што тону у зелену мору од воћњака, винограда и пшенице; привлаче га она китњаста, обрасла воћем и житом, брдашца, што су му поглед миловала још од детињства му; маме га оне равне и непрегледне, покошене зелене ливаде, по којима се белуцају чопори стоке и разлеже онај једначити, познати му звон меденица, који му душу разгаљује... Гле, и сад му допире до ушију тај чаробни звук: цин... цан... цин... цан...

И он, харамбаша хајдучки, сав блажен, као невино дете, слуша тај звук и осећа како му се растапа лед с окорела злобом срца...

Врхови бучја шуште и брује, певајући неку отегнуту и једначиту песму, а под њима журно корача усамљени бегунац, зверајући око себе на све стране. Још корак два, и ево га на чистој коси, са које му се отвара поглед на село и на све, што му је сад тако драго и тако познато. Не може сит да се нагледа познатих му места, као да је годинама од њих био одвојен...

За један часак Ђурица се спусти са високе планине и удари реком, која тече кроз потес кленовички. Потесом се растурили његови сељани, па раде журно као мрави, а он застане, те разгледа једну гомилицу, позна свако лице у њој, и опет иде даље. Кад дође према судници, угледа неколико људи пред њом. Нека беспредметна радозналост повуче га тамо, и он, не размишљајући, пође кроз висок густ кукуруз, претрча сеоски пут и

завуче се у шибљак, који је израстао пред судницом.

Под записом, великим брестом што се разгранао пред судницом, стајаху неколико људи, па с чуђењем посматраху драму, која се одиграва пред њима. Милош одборник ухватио у свом кукурузу крмачу једнога сиромашка, извео кмета, те оценио потру, па сад продаје крмачу. Људи, позвани позивом, дошли да присуствују продаји, коју врши кмет. Онај сиромашак сео под запис, оборио главу и гледа шта се чини.

— Шест динара и десет пара... први и други пут! — виче општински биров.

— Немој, Милоше, да грешиш душе, тако ти славе и деце! — моли онај сиромашак. — Вратићу ти, чим стигне кукуруз.

— Сад паре или кукуруз, то ти је. Не дам ја мој ма̂л да га сваки упропашћује.

— Па није ти, болан, још ни стиго̂ овај кукуруз. Још се није ни запурењачио... Кад стигне твоја њива, стићи ће и моја, па ћу ти дати.

Ђурица разумеде шта се ради. Пође му нека љутина уз груди, а пред очима му опет заигра она злокобна измаглица. Докопа пушку и, као холуј, испаде пред запис.

— Шта то радите! — викну он, узевши пушку на руку.

— Сељани занемеше, кмет најпре скочи љутито, али се одмах трже, сети се к о је пред њим и обузе га смртно бледило. Милош

стаде да се осврће око себе, а биров се сакри иза кметових леђа.

— Ништа, Ђуро... ето малко... вршимо посла — промуца кмет, пошто се прибра од првог утиска.

— Јоване — обрте се Ђурица оном сиромашку — колико сте струка нашли?

— Педесет и три, брате, само педесет и три, а они то цене на товар жита — одговори Јован — па ето, сад хоће да ми узму брава од два дуката.

— Није, Ђуро — упаде му кмет у реч — ово смо ми тек 'нако... само да га заплашимо, да боље чува стоку... Не бих ја то дао, Бог с тобом.

— Како ти је осеко̑ кукуруз? — обрте се Ђурица Милошу.

— Па... ко̑ свуд: по два на струк — одговори овај.

— Па зар у сто клипова товар жита!... — викну Ђурица.

— Море није, ви'ш, Перо ти каже: само да га заплашимо... Знаш, брате, није ни мени лако гледати, да ми пропада толики мал.

— Дед' кмете, осеци потру, али без шале — рече Ђурица и усправи пушку.

— Шта ћемо мерити, кад се то зна: нек му врати стотину клипова, кад убере њиву, па квит посла — рече кмет.

— Је л' тако, Јоване? — запита Ђурица.

— Тако је, брате; то је људски, а оно 'нако... буди Бог с нама.

— Је ли тако, Милоше? — обрте се Ђурица и погледа га у очи.

— Море, много је то: неће сваки струк осећи по два. Нек ми да осамдесет клинова, па доста.

Јован скочи весео.

— Е, 'вала ти, Милоше, кâ брату. То је поштено и право.

— Кмет Перо — рече Ђурица — ако још једном чујем да се овако шалиш са нашим људима, ја ћу ти судити. А сад седите сви.

Поседаше сви, као по команди, а кмет још подви ноге пода се. Ђурица, стојећи, извади дувањару и стаде да савија цигару. Његовом почетничком самољубљу веома је годила ова безусловна, ропска послушност људи, који га до јуче нису честито ни погледали. Он није заборављао ни то, да је ова послушност из чистога страха, али тек њему мило беше видети, да му се овако безусловно људи потчињавају. Услед тога, а и због оне неодољиве жудње да проведе мало обична разговора са својим познаницима, он омекша. Кад је, мало пре, излетео из шибљака, држао је на сигурно да ће извршити бар једно убиство; али га изненади и ублажи ова попустљивост и покорност његовој вољи. То беше за њега новина, нешто неочевано, те од једном умекша своју љутњу, заборави стару срџбу на кмета, и осети неодољиву жељу да разговара с овим људима.

— Правите ко пуши — рече он, пруживши дувањару.

Биров му приђе бојажљиво, узе дуваљару и предаде је кмету. Кмет сави дебелу цигару, а за њим се обредише и други. Биров, гледајући на Ђурицу са неким бојажљивим питањем, сави још дебљу од кметове и врати дуваљару.

— Има ли што за мене отуд? — запита Ђурица кмета.

— Из среза, велиш? Тсс... петљају нешто... ено тамо на дувару приковано — одговори кмет, показујући очима на ону објаву среске власти, која је прикована на судници.

— Шта, зар има? — рече Ђурица и пође нагло, али се одмах трже и стаде. Сети се да не сме пуштати из очију ни једног од ових, што сад овако мирно и послушно седе. Само би један миг био довољан, па да се одмах промене улоге...

— Како ћемо сад, кад ни један не знамо читати? Где вам је ћато?

— Ено га у трави, спава — одговори биров, па отрча, те пробуди ћата.

То беше сељак, као и други, само нешто мало писмен. Угледавши Ђурицу, он зину од чуда, па стаде, онако сањив, да блене час у њега час у људе, који су поседали пред њим. Најзад се прибра, па приђе Ђурици и пружи му руку.

— Ене де, од куд ти, бре?... Здраво мирно.

— Даље, даље — одговори Ђурица махнувши пушком, не дајући му руке. — Иди, прочитај ми ону хартију за мене.

Ћато оде пред врата, почеша се по глави и прочита гласно целу хартију, па се опет врати натраг.

— Па кад му то истиче рок? — запита Ђурица.

— Јуче ти је био последњи дан.

— Е, па то ме ви сад можете убити?

— Јок, не море још — одговори ћато — док не дође друга наредба, у којој ће те прогласити за хајдука. Али то неће још, можеш се ти слободно предати...

— Доћи ће и та наредба, не бој се. Пожурио сам се и ја, да она што пре дође.

— Шта, зар си почео? — викну ћато.

— Велиш то истину? — запита и кмет.

— Тхе, по мало... Јутрос малко почесмо. Него, хоћете ли ви мене чувати, то ми кажите?

Сви људи оборише главе, а кмет га значајно погледа и, дигнувши се, рече му:

— Хајдемо дер малко доле, на пут.

— Ви сви седите ту. Да се нисте макли с места! — рече Ђурица осталима, па сиђе на пут с кметом.

— Знаш... не могу пред онима да ти кажем; а моја ти је кућа отворена, кад год хоћеш, и ништа ти за то не тражим. Само и ти мене причувај — рече кмет.

— 'Вала ти за то — одговори Ђурица. — Ако ми затреба што за јело и тако, то могу... Него, ти мени свакад да јавиш за потеру, чим сазнаш. Све да ми јавиш, што

год сазнаш, а од мене ти неће бити џабе. Знаш, ваљад', преко кога ћеш јавити?

— Не бери бриге — одговори кмет, правећи тајанствени израз на лицу. — Све ћу ја њему јавити за један сат, пошто дознам.

— Е, сад у здрављу! — рече Ђурица, — морам да се журим. Кажи онима тамо нек иду куд ко хоће. — И нестаде га у кукурузу.

— Шта си му то говорио? — запиташе сељани кмета, кад се врати међу њих.

— Па знаш... саветовао сам човеку да не пропада тако млад у залуд, нека се преда власти...

— Па, шта вели он?

— Ништа. Кажи — вели — онима тамо нек иду куд хоће, па га нестаде, као да оде у земљу.

Сељани се разиђоше брзо, да јаве новост другима што раде ту у потесу.

А Ђурица весео, радоснији но икад, пође даље реком, застајући по негде да разгледа шта се ради по њивама. Спаде му велики терет са срца, нестаде онога вечнога страшила, што му над главом стајаше, и он се лако помири са својим стањем. Овај састанак пред судницом био је од велика утицаја на њега. Он опази да му је ауторитет међу сељанима веома уздигнут, па стаде да гледа на свој положај као на обичан занат, који је, истина опасан, али носи собом неку врсту поштовања, респекта и у опште нечега, што се Ђурици веома допадало. Он постаде опет

онај стари, одважни младић, који срља у опасност без размишљања...

„Хе, од сад нећемо као јутрос, зацело нећемо“ — помисли он и задовољно се осмехну...

Тако дође до изворца, који је ископан у самом кориту речном, те са њега сви радници из потеса носе воду. Одатле му падоше у очи неколико раденика у једној страни, и он познаде да је то њива Марка Радоњића, а једна од оних женских морала је бити Станка. „Ево згоде — помисли он — до мрака ће морати макар једном доћи на извор, па... само да је видим, макар из какве заседе, прикривен...“ И он седе ту у један шибљак, према самом извору, извади из торбе што имаде за јело, па стаде да руча.

На извор долажаху почешће дечаци и девојчице, те напуне судове, умију се, баце који камичак у вир, те поплаше ситне рибице, па оду. Ђурица, пошто руча и напи се воде са извора, леже у оно шибље и коров и задрема...

На једаред трже се из сна; разбуди га пљускање воде. Подиже се мало и, кроз густо лишће, угледа њу, Станку. И ако му је била окренута леђима, он је познаде и осети да му нека пријатна топлина леже на груди. Очи му се засветлеше неком необичном радошћу, и он гледаше, не дишући, како се Станка сагнула, па кваси хладном водом своје вреле, једре образе. Тако се полако издиже, изиђе из корова и стаде према девојци, која се трже и погледа га зађучено.

— Зар си још овде? — запита она, погледавши га право у очи.

— Од куд ти знаш да сам дошао? — одговори он и погледа је право, први пут у животу, у оне чудне, заносне очи, што опијају и сажижу као ватра...

— Казаше људи што дођоше из општине. Веле да си везао кмета, па га после пустио; је л' истина?

— Ко то каже?

— Грујица... мало пре дође озго.

— Море лаже. А јесам га 'нако резилио и друго којешта...

— Кажу да си јутрос везао пет жандара на путу?

Ђурицу још више зачуди ово надлагивање сеоско, и таман да заусти одговор, а Станка упита:

— Је л' ти тешко тако, болан?

— Тхе... шта ми вали? Само ми је једно тешко — што не могу често да се виђам са вама.

— С киме то, са нама?

— Са свима, брате, па... и с тобом највише.

— Ене сад. А што ћу ти ја? — упита она и погледа га право и као зачуђено у очи.

Он обори главу, осети да му се лице мења и, као са неким тешким болом, одговори:

— Истину си рекла. Шта ти имаш с једним хајдуком и, тако рећи, зликовцем, кога може убити последње циганче, па нико да му не суди.

Станка се наљути, али се опазило да јој се ове речи коснуше самога срца

— Оно јест, кад би се ти дао да те убију.

— На... како коме. Некоме бих се, може бити, и дао.

— Гле јако! А коме ли то?

— Ево ти пушке, ако хоћеш, па да видиш коме.

Не говорећи ни речи, не размишљајући ни тренутка, Станка прескакута с камена на камен преко воде, приђе му и узе пушку, коју он држаше уза се, па са неким злурадим осмехом проговори:

—Измакни се малко натраг.

Он коракну два пут у назад, стаде и с неком зачуђеном зебњом очекиваше шта ће да буде.

Девојка запе ороз, пружи пушку право у груди му и, као предомишљајући се, проговори:

— Ја се не шалим; ти знаш мене. Говори, хоћу ли да пуцам?

— Пуцај!... Казао сам једном.

Станка поче да нишани... Истога тренутка зачу се иза њених леђа неко звиждукање. Она баци пушку пред Ђурицу, обрте се хитро и једним мушким скоком прескочи речицу; узе судове с водом и журно изиђе на пољану, где се сукоби с једним дечком, који иђаше на воду.

— Стако, чекај, болан, да напуним, па ћемо заједно. Јеси чула за Ђурицу?

— Шта? — одговори она и застаде.

— Хтео да убије кмета, а ћато пришо да се рукује са њим, а он ћата пљус по

образу: „не прилази, вели, хајдуку". А јутрос, кажу, повезо̂ све џандаре у срезу и отео им пушке и барут.

— Хајде, не дроби ту — одговори Станка и оде пољем, ступајући замишљено и узбуђено...

...Најпре они необични гласови о Ђуричиној храбрости, па сад ове чудне и слободне његове речи о себи и о њој самој, и најзад ово последње, где он стоји пред пушком не тренувши — све то беше тако необично за њу, да је придоби и заинтересова у највећем степену. Кад није могла видети вампира и дрекавца, бар се може похвалити (себи самој), да је узела хајдучку пушку и нишанила га њоме у груди. „Еј, што ме смете оно дериште — помисли она — а баш бих опалила, па нек прозуји куршум поред њега, само да видим шта би радио... проклето дериште!..."

И она већ не могаше ни о чему другом мислити; све јој мисли беху заузете овом чудном појавом, која јој се тако дубоко уреза у душу. Нарочито јој, и више од свега, обраћаше пажњу она одлучна и необична изјава његова... Толико је пута она слушала од момака разне изјаве — разуме се љубавне — али све то не беше овако речено. — „Ево ти пушке, па се увери." И кад му се упре пушка у груди, он стоји непомичан. То није обичан човек...

А Ђурица, дохвативши бачену пушку, окрете низ реку што је брже могао. На лицу му се виђаше сладак и блажен осмејак, а очи

му непрестано звераху око себе. Оваква задовољства није он у свом веку доживео. Она, која га није хтела до сад погледати, сад се разговара са њим и још како: шали се. „Нишани ме пушком, као да сам ја мало дете, да се плашим. Али јој секу оне пусте очи, као ножеви!...“ О он лепо опажа, како му се увлачи у душу неко ново, сасвим непознато му до сад осећање, које му отвара нов поглед на свет... Срећом, сад је заборавио на своје околности, иначе би му ово ново осећање само позледило ране и муке му увећало...

IX

Државна власт, после неколико дана, прогласи Ђурицу за хајдука; растури наредбе по свима општинама да се строго мотри на његова кретања, да се он ухвати или убије. Даље се није ништа предузимало. Изгледа, као да је и сама власт чекала да он што важније изврши, па тек онда да се озбиљно крене за њим у хајку.

Међу тим Вујо није оклевао. Истога дана, кад изиђе наредба за Ђурицу, код Вуја се, у вече, беху скупили шест људи. Мало доцније стиже и Ђурица, који је све до сад био прикривен у Којковцима. Вујо их све почасти добром вечером, па онда стаде да их опрема на посао. Осим познатих нам Пантовца и Косте, ту беху два човека у годинама: једнога је знао цео срез под именом Мите Сремца. Он се наимао у сваком селу на радове, али се мало где дуго задржавао. Сваки га је знао као нерадина и пијаницу, али нико није ни помишљао да гледа у њему зла човека. Други

је такође досељеник, звао се Новица, а тврдио је да је Црногорац. Он је живео понајвише у вароши, где је сеизалио код житарских и шљиварских трговаца. Друга двојица беху младићи из Вујова села, тек ако су навршили двадесету.

Кад вечераше и запалише дуван, Вујо стаде да им излаже свој „ратни план“.

— Децо — поче он — сад имамо један тежак, али важан посао. Ако га извршите добро, биће вајде свима. Треба да ударите на газда Ђорђа из Крушевице. Дознао сам поуздано да је ономад наплатио једну облигацију од шест стотина дуката; продао је ту скоро стоке за сто педесет дуката, а биће код њега, јамачно, и старога новца. То треба да се узме паметно: ако може лепим — добро, ако ли не може — Радован ће знати шта треба да се ради. Сутра ће он бити код куће, то сам дознао, и ви га морате напасти дању, јер му се ноћу не може прићи: утврдио се као у граду. Ђурица ви је харамбаша, али док се он мало не извешти — слушаћете Радована. Ко на то не пристаје, нек ми каже сад; јер кад изиђете одавде, не може се више врдати.

Сви ћутаху, очекујући даље заповести. Вујо изиђе у другу собу и одведе са собом Ђурицу. Одмах се могло опазити, да је сад Вујо окренуо према хајдуку други, много строжији тон. Сад му је Ђурица био у рукама сав, па се могао титрати са њим по вољи.

— Ти се, море, ономад грдно обрука! — рече му Вујо, кад затвори врата за њим и погледа га љутито.

— Не помињи ми то, молим те. Хтео сам се после изести од муке. Сад је све друкчије, не брини.

— Друкчије је, док си овде са нама; то знам и ја. Али хоће ли бити друкчије т а м о, кад погледаш смрти у очи?

— Ја ти рекох једном, па сад то остави — одговори Ђурица, а очи му планупе нервозном љутином. — Но ако си ме зовнуо због чега другога, то ми кажи.

Вујо нађе за добро да спусти тон.

— Тако, соколе, аверим! А јест, имам још нешто. Кад већ ударите тамо, не одвајај се од Радована ни за корак. Он је луд у том послу, па хоће одмах да убије, хоће да пече и да мучи. Ти га мораш задржавати од тога. Ја сам му већ казао на само да он мора тебе слушати као харамбашу, и чему се год ти успротивиш, да он не сме радити против твоје воље. Па сад отвори очи. Учи се од њега, јер је вешт, пусник; али му не дај да коље и сече. Што год нађете новца, да узмеш све ти, па да донесеш право мени. Ја ћу се после са њима накусарати по нашој погодби, али им ти не дај ни паре.

— Јеси ли и Радовану казао то за новце?

— Јесам. А на овога Миту пазићеш добро да се где не опије, јер онда може да вам начини сто чуда. Jä, чуо сам да си ономад свраћао на твоју општину?

— Јесам... онако узгред. Кмет ми рече да ће теби јављати све, што год буде дознао, а мени рече да могу ићи к њему.

— Код њега не иди; а ако ми што јави, видећемо. То је стари лисац, знам ја њега добро.

После овога изиђоше обојица к друштву. Вујо им раздаде свима потребно оружје, муницију и храну, па их, тако опремљене, испрати до оближње шуме, дајући још нека обавештења Радовану и Ђурици о газда Ђорђу и његовој кући.

Сутрадан, кад изгреја сунце, друштво се већ одмарало у потоку, испод Ђорђеве куће. Ту их сачека њихов уходa из истога села, који им даде сва потребна обавештења. Према његову саопштењу, Радован одлучи да се напад изврши око подне, чим се укаже згодно време; али ако би се указао згодан тренутак, одлучише да приступе послу и раније. Уходу послаше да се прикрије негде око куће, да би могао пазити шта се тамо ради, а за њим послаше једнога од оних младића, да се прикрије у кукурузу, који је одмах испод куће, да прима извешћа од уходе и да их доноси друштву. Унапред је већ одређен свакоме посао. Стражарима су одређена места на вратницама дворишта, која ће посести споља и чувати да кроз њих нико не уђе и не изиђе. Пошто је двориште Ђорђево, ограђено високом тарабом, имало само двоје вратнице, то су одређени за стражаре само она два младића, а сви други требало

је да уђу заједно у двориште. Њихове су улоге одређене условно, а главна им је брига била, да се при нападу не нађе и Ђорђев син, који је тек пре неколико месеца дошао из војске.

Газда Ђорђе је одавно изишао на глас због своје велике радње са шљивама и свињама, али се он много више бавио давањем новца под интерес. То је од вајкада најпоузданији начин богаћења по нашим селима. Кад му порасте Милета, најстарији син, поче да пати многу стоку, која такође велики приход доноси. Тако је, постепено, дошао до велике тековине, каква се ретко виђа по селима. У неколико округа било је познато име Ђорђа Перуничића.

У задрузи је Ђорђе имао два сина, старијега Милету, који се оженио пре војачине, и млађега Милоша, коме је већ осамнаест година. Ђорђе и Милета беху веома крупни и снажни, а Милош, још од детињства, остаде слабуњав и неразвијен. Било је у кући још доста ситне деце, Ђорђеве и Милетине, па њихове жене и двојица слугу.

Овога дана Ђорђе посла Милету у друго село, да обиђе неке шљиваре, које је закупио за зелено, и да посвршава неке друге послове, а Милош је, као обично, имао да обиђе стоку и раднике на ливади. Ђорђе обиђе врт, разгледа повrће, па оде на свињац. Слуге зором одоше на посао, а у кући остадоше жене да редују.

Кад би око малога ручка, вратише се Ђорђе и Милош заједно, па одмах потражише да ручају.

— Миљо — зовну Ђорђе снаху — спреми нам часком што да једемо, па да идемо на посао.

— Зар нећеш чекати, тајо, да се испече погача?

— Море, дај што било. Имамо посла.

Жене се пожурише, а Милош оде у подрум, те донесе оцу пљоску с ракијом.

— О, брате — рече Ђорђе — шта ми је ово јутрос: све бих спавао, као да нисам целе недеље тренуо?

— Биће од ове оморине — одговори Милош, и ако је знао да питање није управљено њему. Ђорђе је имао обичај да мисли гласно.

— Баш ти је човек неки пут ка̑ и свако живинче: само би да једе и да спава — продужи Ђорђе као за себе и стаде да разгледа крушку, под којом је седео.

— Мора да су црвљиве ове караманке; ви'ш како рано опадају.

— Бато вели да их је пламењача опекла, па се суше.

— Хм... неће бити — одговори Ђорђе, па оде те уми руке. Кад се врати на своје место, беше већ донесена трпеза. Њих двојица стадоше да ручају.

При крају ручка им залајаше пси, који беху везани испод куће под амбаром.

— Опет је јунад у кукурузу — рече Ђорђе и таман заусти да викне дете, а у двориште упадоше наоружани људи. Једни држаху запете пружене пушке, а други ножеве.

— Ћут! Да се нисте макли! — викну Радован, трчећи са Ђурицом и Митом к њима.

Новица и Коста утрчаше у кућу, и одмах се тамо зачу врисак и кукњава.

Ђорђе, видећи зликовце, трже се и пребледе, али му се по погледу видело да је присебан. Истога тренутка дохвати нож, којим је секао хлеб, и диже се од трпезе.

А Милош угледа пред собом само неку тамну, нејасну гомилу са ножевима, који севаху према сунцу, па скочи, врисну што игда могаше, и са два три скока претрча двориште; дохвати се рукама за тарабу и, са неком неприродном силом, коју он никад у себи не претпостављаше, пребаци се преко ограде и паде у кукуруз. Одатле јурну напред, док измаче далеко на чистину, па онда, обрнувши се свуда око себе, стаде да виче за помоћ.

— Шта хоћете ви од мене? — викну Ђорђе строгим, а одмереним гласом.

— Зар не знаш шта хоће оваки гости! — одговори му Пантовац, па затим викну: — Седи! Седи доле! — и замахну ножем.

У кући се разлеже страховито вришкање. Ђорђе сав претрну, па одлучно проговори:

— Ако сте дошли код мене оним вашим обичним послом, онда ми оставите чељад на миру. Кажите сад одмах онима у кући да ми децу не дирају.

Ђурица погледа Сремца, а овај одмах отрча у кућу, и наскоро затим деца се умирише.

— Брже паре дај, немамо кад да разговарамо с тобом! — викну Радован и опет подиже нож.

— Ви знате да је сав мој новац по народу; код себе не држим ништа. Данас немам више од сто гроша код себе.

— А где су оних шест стотина дуката, што си ономад примио од Никетића? Паре овамо, или сад гинеш! — викну Ђурица.

— Можете ме убити, али сад немам.

— Хоћеш да те молим — викну Пантовац и опсова светињу, па завитла ножем и удари га по глави.

Пљусну крв низ лице Ђорђево, а он истога трепутка, као звер, јурну на зликовца и удари га ножем у раме.

Радован плану, севнуше му очи као у тигра, па одскочи у страну од разјаренога Ђорђа. Подиже пушку и таман да је пружи, а у кући се опет зачу врисак. Из куће истрча Ђорђев најмлађи синчић, сав крвав, а за њим трчи Сремац са голим ножем. Дете трчи право оцу, вриштећи из свега гласа. Ђорђе, угледавши свога љубимца у крви и за њим замахнут нож, јурну као рис на Сремца и сјури му нож у груди. Зликовац паде, али истога трепутка Радован окиде пушку и Ђорђе се зањиха, поведе се у страну и претури се…

— Тајо!… куку, тајо!… — врисну дете и потрча к оцу.

Пантовац, који готово ништа не знађаше за себе, извади револвер и пружи га на дете. Ђурица прискочи и повуче му руку у страну.

— Јеси ли луд?… Остави то! — викну Ђурица гневно.

У том истрчаше обе жене из куће и, кукајући из гласа, падоше крај Ђорђа.

— Дижи се ти, или ћемо сад дете да кољемо — викну Ђурица, дрмнувши за рамена Ђорђеву жену. Она скочи, па закука:

— Не, не ако Бога знаш, само ми њега не дирај; ишти шта хоћеш.

— Брже говори где су паре, или ћемо сад да кољемо.

— Не, душе ти; само њега немој. Ево пара, ено их у вајату.

Зликовци је потераше пред собом у вајат. Она уђе, подиже неке нове губере и шаренице, истресе једну трубу платна и из ње испаде један велики завезак.

— То ви је свега, тако ми деце! Не знам више ни за једну пару... Само ми њега не дирајте...

Ђурица разви завезак и, видевши да је пун банкнота и дуката, завуче га у недра, па искочи са Пантовцем на поље.

Истога тренутка грмну пушка код великих вратница, и хајдуци угледаше свога стражара како прескочи врљике и побеже кроз кукуруз. Дадоше знак онима у кући, па јурнуше на друге вратнице да бегају, а велике вратнице отворише се нагло и на њима се показа Милета са револвером. Видевши зликовце у гомили пред вратницама, Милета испали два метка. Коста, који беше последњи, повика:

— Погибох, браћо; не дајте!

Хајдуци га прихватише и за неколико секунада сјурише се у поток. Тамо му прегледаше рану и, видевши да је лако рањен у раме, Пантовац опсова страшно, па подвикну:

— Бабетино једна! Надао дреку као да му црева испадају!...

— Сваки на своју страну! — викну Ђурица. — Само брзо!

За један миг разиђоше се сви на разне стране.

Ђурица удари најгушћом шумом и, дохвативши се планинскога венца, одјури за три часа у Брезовац.

Вујо га дочека у соби.

— Свршисте ли? — запита он бојажљиво, а из погледа му се видело да очекује неповољан одговор.

— Свршисмо, али Мита плати главом.

— Их, болан брате! — одговри Вујо, али му нестрпељива радозналост не силажаше с лица. — А други?

— Радован и Коста добише по једну рану, а Ђорђе остаде мртав поред Мите.

— Наопако, шта учинисте!... А новаца?

Ђурица извади уз недара смотуљак и баци му у крила.

— Број! — рече му Ђурица.

— Лако ћемо пребројати, но деде причај.

— Море број то, да видимо колико има.

Вујо устаде и, не проговоривши ни речи и не погледавши га, оде у другу собу, остави тамо завезак и врати се у собу.

— Лези овде на постељу да се одмориш, па ми казуј све по реду шта сте радили.

Ђурици се стеже срце од љутине, али он виде да нема куд, па обори главу и наслони се на постељу. Вујо му пружи воде у вргу, те се напи, па онда седе да слуша дугу и страшну причу...

После пола ноћи, неко лупну на прозор, под којим Вујо спаваше. Он се брзо диже, извади рам из окна и промоли главу на поље.

— Ко је то? — запита лагано, видевши кроз мрак човека, који стајаше под прозором.

— Ја сам... Симо.

— Шта је, Симо?

— Пантовац једва жив побеже... Јуче, чим се сазнало да је Мита погинуо, они се из среза устумараше. Неко им потказао да је Пантовац отишао са Митом. Пред вече одјурише жандарми са писаром право у Трешњевицу, а Радован таман превио рану и вечерао, па се спрема да легне... Срећом, угледа жандарме како се привлаче кроз воћњак, па искочи кроз прозор и побегне.

— Добро, те се није дао да га ухвате; издала би га рана.

— Море, неки веле да га је Ђорђе познао и казао одмах, чим се освестио.

— Зар није Ђорђе погинуо?

— Није, али је опасно рањен... Пандур, што се вратио отуд с извешћем, вели да ће остати жив. Куршум је прошао кроз ребра, али с краја.

— Е, па онда га је Ђорђе казао, сигурно. Шта има још?

— Сутра ће да дижу потеру. Синоћ одјурише сви пандури са наредбама у села.

— Зна ли Радисав на који ће крај?

— Не зна зацело, али мисли да ће на Букуљу и Кленовик.

— Добро. Чим сване, нађи се са Радисавом; а ја ћу зором доћи у варош.

Ковач застаде; види се да би још нешто хтео да каже, али му незгодно да почне.

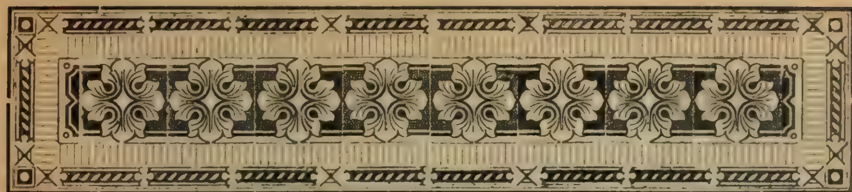
— Хајде сад, пожури — рече му Вујо и пође да затвори прозор.

— А има ли што пара? — запита Симо.

— Има нешто... биће, биће! — одговори Вујо, па, затварајући прозор, додаде: — Пожури, да стигнеш пре свануће.

Легнувши у постељу, он се опет даде у мисли: како да распореди оних четири стотине и двадесет дуката, што их сам изброја синоћ у завежљају. „Видиш — помисли он, — и овом Сими морам дати бар петнаесст. Радисаву сад не смем изићи на очи без педесет...“ У таквим мислима дочека свануће.

X

Потера се сврши без успеха, а после ње настаде обично затишје, у коме и власт и хајдуци мироваху. Власт је сматрала да је, последњом потером, извршила своју дужност: „Видите шта ми можемо, само кад бисмо хтели!...“ — као да говораше она хајдуцима немо, а ови ћутаху и згледаху се: „Знамо; зато се и зовете власт...“ па погледаху где би се могао још који напад извршити.

Радован се више и не врати у село, ну продужи с Ђурицом прави хајдучки живот. Његово учешће у оном нападу било је тако јасно, да му није остало више никаква друга излаза.

Ђурица је све погледе обрнуо своме селу. Тамо се бавио по цео дан, проводио време у пољу око њива, у којима су радили сељани му, а у вече је одлазио на ноћиште код Вуја, јер то му беше најпоузданије склониште. У своје сељане није сумњао, али се ипак држао на опрезу. Сељани су га сретали свакога часа,

или око њива, или око студенаца, а по најчешће у оном крају, где беше кућа Марка Радоњића. Чим се ко макне у какав шибљак, рачунао је поуздано да ће видети Ђурицу.

А Станка, после онога необичнога састанка на реци, стаде са чуђењем да опажа, да се свагда мења у лицу, то поцрвени или побледи, чим ко спомене име Ђуричино. У први мах је ова загонетна појава наљути, али пошто се неколико пута понови, стаде да размишља о њој. До сада је важила међу девојкама као стари ратник, о коме се прича да га куршум не бије. Али, што се може догодити сваком ратнику, догоди се и њој: од толиких стрела, које до сад срећно пролетаху поред ње, једна се закачи и убоде је. Она сама опажаше да није са њом све у реду, или бар да није онако, како је до сад текло, али се још не могаше домислити својој незгоди.

Опазила је само једно: све што је слушала о Ђурици, сви његови поступци, који стајаху у битној противности са животом њене околине, који наилажаху на општу (ма и прикривену) осуду, сви они — поступци — изгледаху јој необично велики, примамљиви и налажаху, у души јој, оправдања за себе. Све што је чула да је Ђурица урадио, њој изгледаше и необично и умесно, све јој то беше и чудно и примамљиво. И што се више она старала да ову необичну појаву себи објасни, у толико је више мислила о томе и све више је обузимала нека слатка зебња при тим мислима. Све чешће овлада њоме неки ду-

шевни немир, и она све чешће стане да погледа од куд ће се појавити Ђурица. А он, као да погађа њене мисли, баш у таквим тренуцима искрсне пред њу; поздрави је нежним осмехом, затури главу весело и прође...

Једнога дана сиђе Станка на перило са рубинама. На перилу — повећем виру на реци — скупљаху се, четвртком или суботом, девојке и жене сеоске, те испираху лужено рубље, па се ту обично заметне шала и прича, која се продужи до позна доба. Станка, у шали и смеју, испра рубине, па их повеша по грању или разастре по врелу камењу да се суше. Девојке, које беху готове, одвојише се са њом подаље од перила, у једну густу хладовину у шибљу, па се дадоше на разговор и причу.

— Море, девојке, ако сад бане пред нас Ђурица! — рећи ће једна после дужега разговора.

Станку подиђе нека топла језа, и осети како јој се мења лице, али се брзо прибра, па одговори мирним гласом:

— Нека дође, па шта би?

— Ћути, црна; мене је страх, кад год га видим...

— А зар га виђаш често? — запита Станка радознало.

— Па ко га не виђа? Сваки дан искрсне од куд било, а ја ти се, јадна, сва скаменим. Ономад сиђем на реку за воду, а он преда ме. „Шта радите данас, Цако?“ — вели, а ја занемела, па га само гледам. „Ти се ка̂

да бојиш мене?“ — вели, па ми приђе ближе и смеје се. Једва ти се онда раскравих, те не знам како напуних судове и побегох.

— А мене срео у Беглуцима, па пита за бата — поче друга. — Ја му, вала, казах све лепо, а он извади једну хартију, пуну дувана, па каже: „На, понеси Јову.“

— Па, узе ли?

— Узех, ја што ћу!

— А ти, ђаволе, не причаш како је ономад с тобом ашиковао? — обрте се једна Јелици Плескоњићевој.

Станка пребледе, осети како јој се срце стеже, па се с неким радозналим подсмехом обрати Јелици:

— А, белају, па што кријеш?

— Море, оканите се... шала, кажем ви!

— Причај, причај! — повикаше девојке.

— Море ништа... здравља ми!... Срели се на путу, па ме пратио до Главице... Пита за све... После узе да комендија: „Доћи ћу, каже, на јесен да те просим или да те отмем.“ А ја њему кажем: „Причекај да видимо шта ће бити с твојом главом до јесени.“

— Их, болан, што си баш тако!

— Ја што ћу? — Он мени краставце, ја њему грош.

На Станку опет наиђе неко ново осећање: стаде да се љути на Јелицу, а да је запиташ зашто — ни сама не би умела казати. Беше јој неправо све, а највише оне Ђуричине речи, што их Јелица сад каза. Девојке се разговараху и даље, а она не може

да се одвоји од ових мисли. У том једна од девојака викну:

— Ко ће да се купамо?

Дигоше се неколико њих и одоше да нађу згодан вир, а друге се растурише по шибљу да беру лешњике. Станка не пође на њихов позив, већ леже и рече да ће да спава. Стадоше да јој се роје мисли у глави... Тако мислећи загледа се у плаво небо, по коме се пошаху неколико сивих облака. Плаветнило небесно трепери и блиста се у зрацима сунчаним, који су разасути по бескрајном простору, а они облачци тихо и нечујно пливају по високу недогледу и ублажују ватру сунчаних зрака... Тако се носи и мисао младости по пучини недогледа, лутајући под притиском бурних ветровитих осећања...

Да ли у тим мислима Станка задрема или паде у оно несвесно стање пред сном, тек њој се од једаред засија цео видокруг, заблиста се шумна речица, затрепери отворенозеленкастим сјајем шибље и лишће око ње, и она се нађе у неком слатком младачком заносу. На једаред, жбун се пред њом заниха, гране му се размакоше, и у оном осенченом и урешеном отвору указа се он — предмет њених заносних мисли... Сунце падаше косо на лишће пред њим, а он, у оном хладовитом оквиру, изгледаше јој као ванземаљска појава, као она светла јуначка лица из наших песама, која нам буде топла осећања за себе. Он је гледаше ћутећи, гледаше је дуго и немо, а из погледа му сијаше такво блаженство и

таква страст, да она од једном поими све. Весео и срећан осмех заигра јој на лицу, као одговор на оне жудне погледе; а гране, као да само то чекаху, склонише се и заклонише собом све, што беше тако лепо и тако пријатно...

Она се препу. Погледа око себе зачуђено, и не видевши никаквих остатака од ове појаве, даде се опет у мисли. „Шта ли је то, Боже, било?... Је ли то сан или јава?... Чини јој се да није спавала... Та она је тако лепо видела оне чудне погледе, који се не могу ни снити ни замислити. — Бар она до сад није никад тако што сањала!...“ И опет се даде у мисли, док је девојке, које беху отишле да се купају, не прекидоше гласним и веселим смехом.

— Ја бруке наше, болан — рече јој Јелица, навлачећи јелече од сукна. — Боље што не пође са нама!

Девојке се све дале у кикот, па, како се погледају, зацену се од смеха.

— Шта ви је, ђаволи; да вас није ко увребао? — запита Станка, смејући се и сама.

— Ђурица, слава га убила!

Станки застаде осмех у половини, као да је ко укочи усред смеха, па нити се може даље смејати ни повратити. Заиграше јој усне грчевито, осети бол у њима, али их не могаше за дуго повратити из онога насмејанога положаја. „То, дакле, није био сан?...“ помисли она, и очи јој ватрено засјаше. Видећи је онако зачуђену, девојке то протумачише

радозналошћу, па јој испричаше своју коб са Ђурицом.

— Окупила ме Живана пљускати — поче Јелица — те искочих из вира... Кад ђернух оком кроз шибље, а он иде, па све гледа у нас и смеје се. Онда га угледаше и ове, па врисиусмо и загњурисмо се у воду, а он стаде. „Не бојте се, нећу ја тамо — вели нам — купајте се слободно“ — па оде журно низ реку. Али ти ја, црна, умрех од стида.

— Што, болан, биле смо све у кошуљама.

— Јест, али опет...

И продужи се шала и задиркивање, нарочито на Јеличин рачун.

Кад се наже сунце ниско над заходом, девојке покупише рубине и разиђоше се у село разним путовима. Станка иђаше донекле са Јелицом, па се од потока, што протиче испод Радоњића кућа, одвоји и пођe сама. Путом само Јелица весело причаше, а Станка се тек по неки пут осмехне, не знајући ни има ли места томе смеху. Кад зађе у поток, обузе је нека језа, и она се, ваљада први пут у животу, бојажљиво осврташе око себе. Кад пређе поток и наиђе у густ забран, стеже јој се срце од некога необичнога предосећања и зебње... Погледа преда се и, под једним густим гложјем, угледа њега где седи, са пребаченом пушком преко крила... Она се не зачуди, не изненади се, само јој срце живље закуца, а поглед јој беше слободан и присебан. Кад му се приближи, он се диже

и осмехну се, а оне плаве очи гледаху је топлим, нежним погледом.

— Зар ти остави хајдуковање, па сад вребаш девојке? — рече му она слободно, смејући се као за себе.

— Што ћу, кад немам друга посла?

— Него да вребаш девојке по вировима!

— Е, ђаволи! Ја оно оданде ударих низ реку, не знајући да ћу на њих наићи — одговори он, ударивши гласом на оно оданде, услед чега Станка намах поцрвене.

— Чујеш, болан... хајдемо те малко овамо, имам нешто да ти кажем — и он показа главом на густо гложје, које се раширило подаље од стазе, на којој они стајаху.

— Што ћу ти? — рече она, а глас јој веома задрхта.

— Само да ти кажем, здравља ми!...

— Па кажи ми овде.

— Ама знаш... проћи ће ко... Баш те молим: сврати мало — рече он, а глас му изгледаше тако непоуздан, тако непознат...

— Не знам, како ћу...

— Хајде, молим те. Ваљада ме се не бојиш?

— Кад бих те се бојала, не бих ни стајала с тобом — одговори она одлучно.

Он јој приђе ближе, узе је за руку и поведе са стазе. Ћутаху обоје, а она се само чуђаше, како не могаше да му откаже, чуђаше се овој својој необичној послушности. Идући са њим, само извуче своју руку из његове, јер јој то веома сметаше, забуњиваше је; а она је хтела да нарочито сада

буде присебна. Знала је ради чега је он води, али не хтеде да мисли у напред о томе. Само не могаше да савлада ону велику узбуђеност, не могаше да стиша узнемирено срце, које куцаше јако и брзо.

Склонише се у гложјак и седоше. Он је погледа право у очи, а она не издржа тај поглед, већ обори очи и стаде да чупка траву око себе. Беше веома узбуђена, али јој то стање беше тако ново и тако необично, да му се она и не брањаше.

— Стако, шта велиш ти за мене? — поче Ђурица, за кога све ово, сва ова неочекивана срећа, беше као у сну.

— Па... видиш сам... Зло је, не може бити горе.

— То знам, ал' опет... ваљада нећу ни ја до века овако.

— Ја шта ћеш, после оних мртвих и рањених глава?

— Ни једнога нисам мојом руком дирнуо.

— То знам ја, али не зна закон.

— Па шта ћу сад?... да живим овако докле се може, а кад дође суђени дан... умрећу ко и сваки.

— Оно, јест... Али тај живот?...

— Па то те баш и питам. Можеш ли ме гледати овакога?

— Видиш да те гледам — одговори она осмехнувши се.

Он јој пребаци руку преко рамена, а она се не брањаше; само још више обори главу, а у образе јој удари врела ватра.

— Знаш шта, болан: ја без тебе не могу живети.

Ова је реч ошину преко срца као муња; задрхта сва, па, не знајући шта би му рекла, скочи с траве, дохвати обрамицу с рубинама и затури је на раме. Ђурица се зачуди:

— Шта је? Куд ћеш сад?...

— Морам ићи. Остави ме сад, молим те!

— Немој, болан. Што? Седи само да ти кажем.

— Не могу, не могу! Сад ме остави, а после...

— Па добро, брате; али хоћеш да се нађемо други пут?

— Добро... како хоћеш. Само сад не могу...

— О, брате — стаде Ђурица да се вајка, обрћући главу око себе, као да је што изгубио, па не може да нађе, а она се окрете и пође.

— Па чекај, болан; не рече ми кад да се нађемо.

— Видећемо. Чекај, молим те... остави ме мало! — одговори она збуњено и, не погледавши га више, одјури и нестаде је иза шумарака.

А Ђурица остаде са некаквим помешаним осећањем: беше ту чуђења и страха, али беше и блаженства и среће. Па ипак, кад се мало прибра, увиде сам да је та срећа непотпуна, да је тај срећни занос помућен страшном јавом, у којој се он налазио. „Шта сам ја?... Зликовац! крвник!... а чекам да

ме она заволи... о коју се отимају толики момци... да упропастим 'наку девојку!...“ То беху тешке муке, али, срећом, оне зависе од мисли човечје, а мисао се човекова мења свакога часа, као што се мења плаво небо над његовом главом: навуче се густ, непробојан покров преко бескрајна плаветнила, па ти се чини да никаква сила не може разбити и разнети оно густо прамење. Али само неколико часака, и озго засија радосно и светло небо...

XI

Станка не могаше више да мисли. Сав јој се живот стопи у једно једино, бурно и заносно осећање, коме се она предаде сва, без протеста, без покушаја да размисли о свом стању. После онаква живота у родитељском дому, после необуздане самовоље, којом је обележавала сваки свој корак, на једаред настаде прелом: она се потчини утицају другога, али и у том потчињавању она се руководила својим начелом — самовољом.

А она се, доиста, дубоко и страсно предала своме осећању, предала му се свом силом заносне младости, разумевајући при том добро шта чини и куда иде. Она није губила из вида ни једнога тренутка, да је онај, коме се она предаје и душом и телом — оглашени зликовац, кога зацело чека, раније или доцније — куршум. Знала је, да ће и она сама, чим пође за њим, постати отпадница од куће, од родитеља, од села и целога света; знала је да тога часа укопава своју младост

и будућност, да је њен живот био, на прошао. И опет је нека снажна и моћна сила примамљиваше тамо, опет јој се чињаше да нигде лепше није; и саме ове прилике, које је очекиваху, изгледаху јој заносне, пуне интереса... Лакомислена и бурна младост не може да загледа дубље у живот, ни да предвиди све оно, што је може снаћи у животу...

А Ђурица се сав предао неочекиваној срећи, па и не мишљаше више о послу. Вујо га из почетка и сам шиљаше да проводи дане у његову селу, јер је опазио да то бављење утиче на Ђурицу повољно, таман онако како је он желео. Али његово проницљиво око опази промену на Ђурици, и он се стаде домишљати шта то може бити. Једнога јутра, кад Ђурица и Радован излажаху из свога пођишта, Вујо их задржа.

— Што ви, море, не идете дању заједно, као прави хајдуци, него се завлачите сваки у своје село?

— Па... сигурнији смо овако. Мене чувају моји сељани, њега његови — одговори Ђурица.

— Вала, мени је право, како хоће побратим. С мојом пушком сигуран сам на сваком месту — рече Радован.

— Не ваља тако. Боље идите заједно.

— На посао ћемо свакад заједно, а овако ћемо где ко хоће. Док нам је поуздано свაком своје село, дотле ћемо овако, а после већ... видећемо — одговори Ђурица и оде журно из куће.

Вујо задржа Радована.

— Чујеш, мени се ово не свиди. Он ми се нешто много променио. Требало би видети шта он ради тамо.

— Како ћемо да видимо?

— Иди ти неколико дана за њим, па гледај шта ради и куд иде. Само онако твојски, знаш?

— Могу, вала, залудан сам — одговори Радован и оде за Ђурицом.

Прођоше неколико дана, а Радован не опази ништа сумњиво, те већ одлучи да не иде више за Ђурицом. Вујо га нагна да оде још једаред.

Беше прошло доба малога ручка. Станка се враћа из њиве с празним судовима, па удари опет преко забрана. На истом, пређашњем месту сачека је Ђурица. По лицу јој се могло видети да се надала овом састанку. Ђурица је одведе дубоко у забран, те у једном склонитом месту поседаше.

— Где си, болан; полудех од муке — рече јој Ђурица, погледавши је страсно.

— Видео си да смо радили сами ових дана; па смо на њиви и ручак готовили. А данас нам враћају позајмице.

— Па... шта велиш?...

Она обори очи, поцрвене и стаде да дреши упрту од торбе, која лежаше уз њу. А он је гледаше пуним жудње погледом, и очекиваше одговор не дишући.

— Како ти кажеш... — прошапта она и погледа га мило, својим великим и сјајним очима.

Неко неодољиво, страсно и грозничаво осећање обузе их обоје, заиграше им млада срца, испуњена неизмерном слашћу и бла-

женством, задрхта им цело тело, и они сами не опазише, како се нађоше једно уз друго приљубљени, загрљени, занесени... Младост ступа у своја права, не разбирајући ни за прилике, ни за последице, ни за шта на свету...

У вече Радован стиже први на noћиште. Вујо се тек беше вратио из вароши, па сео у соби, ће се одмара и очекује госте на вечеру.

— Једва га укебах! — викну Радован, улазећи у собу и смејући се гласно.

— Где га нађе?

— Онде, где и нама не би било лоше, само да смо малко млађи. Ха-ха-ха... — насмеја се хајдук, сукајући густе, прогрушале брке.

— Под кецељом, је ли?

— А да ђе ће бити, мој старче, кад је тек претурио двадесету! Неће грлити пљоску, ка̑ ово ја и ти, но ђевојку зрелу ка̑ пуце.

— Ти си се, море, негде наквасио! — рече Вујо, погледавши га мало боље.

— Од муке, мој старче, није од залуднице. А, вала, да си видео, што сам ја данас гледао, не би те могла ни кола довући.

— Хајде не дроби ту, но причај шта је било.

— Кажем ти, море, шта је било. Нашло дете цуру према себи, пригрлило је ко̑ снаша кудељу, па преде ли преде... А ја старац, кукавац, загребох низ поток да се не мучим даље, па кад ми прва пљоска паде руку, не оставих је, док беше капи у њој. Тако сам ти једва муку истерао.

— Виде ли је чија је? Где се нађоше?

— Ништа ти, брате, друго не видех, до ли оних лепих очију. И јесте позадружна, јади је убили, таман да загреје ’ваке старце, ка̑ што смо нас двојица.

Вујо беше задовољан. Надао се каквој неприлици, а ово му је већ обична, добро позната појава. Неки пут је и сам бивао принуђен да примамљује жене својим работницима, а овим му је бар заштеђен труд, па и расходи, који су спојени са тим послом. Развесели се и он, па стаде да дира Пантовца. У неко доба стиже Ђурица. Беше весео, као ретко кад.

— Ха, здраво да си, мио побратиме! Јеси ли се уморио, бане? — узвикну Пантовац при уласку му.

Ђурица, видећи га онако весела, прихвати шалу.

— Вала, побро, па и нисам. А ти си ми се грдно намрчио!

— Како нећу, јади га убили! Гледо̑ сам ти данас двоје младих, ђе се љубе ка ’но голубови — осмехну се Пантовац и погледа га лукаво.

Ђурица застаде и погледа га право у очи.

— Где си био данас?

— Ја, вала, у једном забрану, више потока. Сретох једну ручконошу с празним судовима.

Ђурица плану и погледа Вуја.

— Шта је то? Јеси га ти послао да се прикрада за мном!

— Послао сам га да те нађе, па да идете на посао. Прође нам вечерас добра стотина дуката, која је могла бити наша.

Сад Ђурица, као кривац, обори очи, а Радован се осмехну вештој лажи Вујовој.

— Ко је то прошао? — запита Ђурица благо, желећи да заглади малопрешњу срџбу.

— Калауз из Паланке — одговори Вујо љутито. — Оде низ Јасеницу да лучи свиње.

— Све једно. Прошао један, наићи ће други — рече Ђурица, па наслони пушку и седе за трпезу.

— После вечере, Радован, још пијанији, оде те леже, а Вујо и Ђурица осташе сами у соби. Бабу послаше да прогледа око куће, па јој рекоше да и она после тога легне.

— Шта то дроби овај? Ја га и не слушах онако пијана — поче Вујо, смешећи се.

Ђурица се збуни, не знаде шта да каже. Једва, после дужега ћутања, промуца:

— Море ништа... његова посла!

— Како ништа; то мора да се зна. Ја сам те узео на свој ризик, па морам да водим рачуна с ким се састајеш. Ти си још невешт, а власт је ђаво. Они знају да лисице воле кокоши, па им то мећу у замке...

— А, за то не брини. То је Маркова девојка, из поштене куће — одговори Ђурица, мењајући се у лицу.

А Вујо зину од чуда.

— Хајдуци немају никаква посла с поштеним кућама. Од куд се ти нађе с оном девојком? — запита он оштро.

Ђурица устаде нагло.

— О томе немој никад више да ме што ташш. Казô сам ти ко је, па сад доста ти је...

Нисам ни ја од гвожђа! — обрте се он љутито, провуче се кроз прозорче и оде на поћиште.

Вујо се још више зачуди, али не као мало пре. Сад му беше загонетка решена. Видео је, да ово нису оне обичне појаве, које је и сам одобравао и ишао им на руку, но је то много дубље и необичније за њега осећање, коме се само могао досећати, али га није могао поимити. „Зар и то може да буде? — помисли он. — Пфуј, буранија!... Разбојник, а осећа. Чудновато!... Баш је поган овај човек: овамо је разбојник, а младост хоће своје!...“ на љутито угаси свећу, леже и стаде да размишља о овој чудној појави.

„Па каква је то девојка?... Зацопала се у разбојника!... Ђаво нека ме зна, али ја то не разумем. Маркова је кућа заиста поштена — како он рече — а и девојка је поштена; па сад како то?... Ха, да се нису раније знали? — Богме ће то бити... па сад продужују старо познанство. Јест, то је. Али опет: који ђаво њу сад вуче к њему? Она зна да је разбојник, и све... па опет... Хм... женска посла — ђавоља посла! Мораћу ја отворити очи, јер ми може начинити сто чуда...“ Сан га превари, и он заспа.

Изјутра, кад пођоше, Ђурица заостаде код Вуја.

— Да ми одвојиш мало од оних пара; треба да носим мајци — рече Ђурица.

Вују не би право, али одговори обичним гласом:

— Је ли доста два дуката? Баби не треба више.

— Дај ми, за сад, десет.

— Хм... да ли ће бити... Ја ти нисам ни казао куд сам шта раздавао. Мало је што и остало од оних двеста...

— Каких двеста, кад је Ђорђе казао власти четири стотине и двадесет!

— Тако они увек раде. Кад би се нашло од чега да се наплати, они кажу дупло и више.

Ђурица хтеде да плане, али се сети да ће се и сам моћи доцније послужити овим одговором, па се уздржа и запита:

— Баш увек тако раде?

— Па... готово увек — одговори Вујо, вадећи новце и дајући их Ђурици. — Ево ти десет дуката. Морамо у скоро опет на посао, јер нисам још свима нашим људима дао, а људи траже. Само из твога села траже пет кућа: Стојићи, Илија, Никола, Јово...

— Подај им свима, колико год сад можеш, јер ће ми ти људи требати. И онима у Војковцима треба послати. А чим нађеш прилику, кажи, па да идемо. И ја нешто сад разбирам. Требаће ми сад повише новаца, па ако испадне како ваља, биће добро.

— Шта, да не мислиш на Ставру?

— Јок. До вече ћемо се разговарати — рече Ђурица, па оде.

„Погреших што слагах — стаде Вујо мислити. — Сад ће он сваки плен да ми преполови, а ја му не могу ништа. Сам га научих шта треба да ради. Морам се томе домислити.“

XII

Ђурица и Станка се састајаху сваког дана. Крили су се веома опрезно, али шта може међу људима остати тајно! И његове везе почеше да избијају на видик. После три недеље опази их прво Станкина мати. Кад виде жена своју несрећу, не огласи то, по обичају, кукњавом, но стеже срце и ућута. У вече исприча Марку све што је видела, пратећи их два дана узастопце.

— Знао сам ја да ће ми она кућу затрпати и огњиште угасити — јекну Марко очајнички. — Оно је неко проклество од Бога, само не знам да ли згреших ја или моји стари.

— Дете је, брате, па не зна; треба је научити — рече му жена.

— Ћути, жено, да од Бога нађеш; какво дете! Оно је Бог створио да буде мушко, па га анатеме претвориле у девојку.

— Не помињи зло, молим те — рече она крстећи се.

— Добро те њој ниси ништа говорила. Сад ти ћути, па се чини невешта свему, а сутра ја то морам преломити, па куд пукло!

На томе се сврши разговор. Жена не хтеде да га распитује шта мисли чинити, јер држаше, да ни сам још није добро промислио о свему. Али се Марко већ беше одлучио.

Изјутра зором отиде Марко до свога суседа Петра.

— Да ми даш, Перо, онај твој гарабиљ, ако је оправан.

— Што ће ти, море; да нећеш и ти у хајдуке?

— Хоћу ја̏, али на лисице. Сатре ми, проклетиња, кокоши, па хоћу данас да је чекам.

— Ево ти, брате — рече му комшија, изневши поцрнелу од чађи пушку — пун је још од лањскога Божића, само наспи новога барута у ваљу, а ево ти и нове каписле, па кад продаш кожу, купи ми дувана за тај метак.

— Хоћу, Бога ми! — одговори Марко и оде кући замишљен и озбиљан, мислећи о истој ствари десети пут...

„Смем га убити, по закону; па још могу узети уцену, ако су га већ уценили... Његови људи неће ми ништа, јер је, брате, 'вако случај. Бранио сам своје дете, па то му је!...“

Пред подне Станка замаче за шљивар испод куће, па отуд оде право у забран. Сад иђаше тамо без икакве бојазни и без онога пређашњег узбуђења: само се потчињаваше оној неодољивој тежњи, која је тамо снажно привлачи. Предала се сва оној заносној жудњи младости, па заборави на све друге обзире.

Седе уз Ђурицу, на стаде, пуна љубавне чежње, да му шапуће речи милости, да га гледа и да се диви његовим особинама, које јој све више излажаху пред очи и биваху све примамљивије и интересније.

— Докле ћемо ми овако, шта велиш? — рече она, пошто се стиша од прве љубавне буре.

— Ништа ти ја не знам, нити умем да мислим. Најбоље нам је овако, па шта ћемо више!

— Јок, ја нећу тако. Ово ће се на послетку дознати, па онда ја немам куд. Треба из раније да знамо шта ћемо.

У тај мах груну пушка иза њихових леђа. Ђурица скочи, дохвати пушку и пружи је на ону страну одакле се чуо пуцањ. Иза једнога жбуна издиже се Марко и погледа на њих у чуду и страху, као 'но ловац, који је гађао љута звера, па види да је промашио. Станка врисну и дохвати Ђурицу за руку.

— Не, ако Бога знаш! — викну она.

Ђурица је оштро погледа, али, прочитавши у њену лицу оно, што је, без сумње, желео да види, спусти пушку.

— Моли се данашњем дану и овој девојци, а ти би сад видео пошто је Ђуричина глава — рече Ђурица тихо, стишавајући се.

Марко окрете гарабиљ кундачки и потрча на њега.

— Стани дер, зликовче, да ти покажем како се заводе поштене девојке!

Станка претрча пред Ђурицу, окрете се оцу и диже руке у вис, желећи да га рукама заклони. А Марко, обневидевши од љу-

тине и узбуђења, како дотрча до њих са замахнутом пушком, фијукну њоме и лупи по тврдим костима. Станка врисну и посрну, али је Ђурица прихвати једном руком, а из друге баци пушку, истрже револвер иза појаса и пружи га на Марка.

Станка леже сва на ту пружену руку, дохвати револвер и обрну га у страну. Марко, видевши да удари кћер уместо зликовца, паде у још већу јарост, па истрже нож иза појаса и јурну на њих. Ђурица се ослободи од Станке, прискочи старцу и стеже га својим снажним рукама, као утегом. Станка им приђе и хтеде да ослободи оца, али се старац љутито ритну и обрецну:

— Даље од мене, кучко, не погани ме! Ја виђу да сам те изгубио у неврат, ка̂ да те никад имао нисам.

Ђурица, опазивши да се старац стишава, пусти га, па приђе Станци и узе је за руку.

— Ова девојка сад нема куд, кад си је ти отерао. И онда нека ти не буде криво што је ја водим са собом.

— И није за бољега, проклетница једна — одговори Марко срдито, узимајући гарабиљ са земље. — Познао сам ја шта ће бити са њом, још кад је стала на ноге...

Станци прекипе. Врати јој се она стара јогунаста самовоља, коју је вазда показивала према оцу, па, нашавши се увређена у дубини душе, обрте се Ђурици:

— Води ме куд знаш — рече му одлучно — јер видиш да немам више своје куће.

Марко се у оном узбуђењу, не знајући шта да ради, окрете да пође кући, загледајући кундак од гарабиља.

А Ђурица, дохвативши пушку, узе Станку за руку и одведе је право својој кући. Мајка га дочека у дворишту и погледа зачуђено у госта, кога јој син вођаше.

— Мајко, ево ти кћери уместо мене... да ниси сама. Гледај је као очи у глави, а ја ћу се старати за све, што вам устреба.

Старица се од истине обрадова. Од једном јој нестаде онога обичног, подмуклолукавога погледа, и на лицу јој, први пут после дугих година, засија израз невине среће и радости.

— Ама је л' то од истине? Је ли ти то мени доводиш снаху, Ђуро?

— Јесте, мајко: снаху и ћерку.

— Добро ми дошла, дете моје! — рече старица и стаде је искрено грлити и љубити. — Благо мени, кад је 'вака девојка изабрала мога Ђуру!

— Ако данас или сутра, почем, дође Перо — прекиде је Ђурица — казаћеш му да ми чува девојку, да се главом не шали... од власти нек је крије, док се год може... А ја ћу већ гледати да се још данас нађем са њим.

— Чуваће је он, синко, не брини се ти. Казао је он мени да се слободно смеш поуздати на њега. Само бих ти рекла: кад раздајеш што другима, да и њему даш... и ако он вели да не тражи ништа.

— Знам ја, даћу и њему. У кући имаш што ти треба?

— Имам свега. Само, ви'ш, ово је дете дошло овако... треба јој купити одела и преобуке.

— Све ћу ти сутра послати, а сад морам ићи. За неколико дана нећу долазити, док не посвршавам неке послове и док не видим шта ћемо чинити после. Сад, у здрављу! — рече им и оде.

„А шта ћу ја сад?“ — помисли Станка и нека мучна зебња обузе јој душу. — „Он ме доведе на оде, а сад може наићи власт, па учинити сто чуда од мене. Истина, он рече да ме кмет мора чувати, али ако дочује власт, па груне право овде, и не јављајући кмету!...“ Од како је учинила први корак за ближе познанство са Ђурицом, од тада јој вазда стајаше на догледу нека зла слутња. Али она је вазда избегавала да мисли о томе и да тумачи ово непријатно осећање; она га је вазда заглушивала страсним и светлим мислима о својој љубави. А сад, од једном јој се приближи та злокобна слутња, а она не беше у стању да јој истакне на супрот какву другу светлију мисао. Све око ње беше суморно и дивљачно, све јој улеваше неки празноверни страх, коме се она не могаше противити. И у тој злослутној суморности, она се предаде црним мислима о себи и својој будућности, која, истина, беше сакривена од очију јој, али први знаци беху тако неповољни, да јој се само срце стеже од те слутње. На првом кораку у нови живот, она задрхта...

XIII

Ђурица се пожури, те нађе Вуја и даде му извешће о последњем догађају. Старац се намрштити и плану гневом, али се у речима уздржа да не изазове младића, јер је поимио његово душевно стање. Он му само рече озбиљно:

— Кажи ти мени, како ће то да изгледа: хајдук под кецељом!

— Шта ти говориш!... — плану Ђурица.

— Немој да се љутиш, него добро размисли, па ми одговори. Прва је мука: где ћеш је?... Тамо не може пробавити ни недељу дана, власт ће је ухватити и затворити, чим дозна...

— Каква власт! Перо ће је чувати, а после тога и ја ћу отворити очи — прекиде га Ђурица.

— Слушај што ти говорим! Власт ће дознати брзо; у то не сумњај. И ситније ствари по селу се рашчују одмах, а ова је до сад

облетела у накрст по селу; а што зна цело село, то се не сакри од власти. Ти мислиш они у срезу не знају где ти дањујеш? — Знају, бане, сваки твој корак по селу, али им то за сад не помаже, јер знају да те село чува. А хоће ли село чувати девојку, која је одбегла за хајдука?

Ђурица се намршти, јер не нађе одговора на то питање. Или, управо, нађе га, али он беше неповољан. А Вујо настави:

— Код мене, видиш, да не може; и онда где ћеш је?

— Где год ја дањујем, и она ће са мном. Наћи ћу у неколико села по две три поуздане куће, платићу људима добро, па ће нас чувати.

— Е, мој соколе, није женско срце као твоје. Ти мораш свакога часа бити готов да прегруваш по два округа до каквога поузданога заклона, а она не може свуда с тобом. И после тога, за тебе ће се одређивати све већа и већа уцена, што више будеш радио, а сељак ће те убити за стотину две дуката, па да си му из ока испао. Паре су то, хеј!

Ђурица се злоћудо намршти и увуче пуне груди ваздуха.

— Ја ти кажем само то, да без ње не могу живети, па сад... једном се мре. Ако хоћеш да нас чуваш, саветуј нас како год знаш најбоље. Ја само знам да морам сад имати новаца што више, и наћи ћу их, па макар сву земљу преврнуо.

Вују севнуше очи задовољно.

— Што ће ти сад паре?

— Без њих се ништа не може, то знам. А ја их морам сад бацати на све стране.

— Па добро, дај да гледамо коју прилику још ове недеље.

— Ти разбирај и спремај, а и ја одох да што разберем — одговори Ђурица и, знајући да ће га Вујо сад распитивати за његове планове, обрте се одмах и оде.

И ако је био дан, није се много крио. Ишао је преко села, држећи се шљивара и забрана, а где наиђе на чисто поље, ту се више пожури и обрће опрезније. Тако стиже у Врбљане, пред кућу чувенога газде Јанка Пајића. Разгледавши кроз плот, виде у дворишту неколико деце у игри и једну жену где мота цеви. Не размишљајући много, отвори вратнице и уђе у двориште. Да не би својом појавом уплашио жену и децу, накашља се и викну обичним гласом:

— Помози Бог, снахо!

Жена, окрећући се к њему, прими му Бога, али видевши га онако наоружана, трже се и пребледе. Деца престадоше играти и занемеше, не знајући да ли да бегају и вриште, или само да ћуте и посматрају необична човека.

— Не бој се, снахо; ти се ка̑ да нешто плашиш — рече он благо, и да би је бар колико умирио, седе на клупу под шљивом, па настави: — Имам много хитна посла до газда Јанка, па те молим, ако је ту, кажи му да га чекам.

Жена га гледаше с великим неповерењем, али се одмах диже и, пошавши к вратима кућним, рече му:

— Ништа ти не знам где је. Да питам нану.

После неколико минута промоли се једна проседа мушка глава на вратима и, разгледавши хајдука, зовну га:

— Ходи дер ближе, момче!

Ђурица устаде, узе пушку и дође пред врата. Јанко га пажљиво разгледа, држећи једну руку сакривену за леђима.

— Чији си ти, море? — запита га старац.

— Зар ме не познајеш, газда Јанко? Догонио сам ти ономлане мертеке из наше шуме — одговори Ђурица и насмеја се пријатељски, као стари познаник.

— А, ти ли си то! Ја бих рекао, па опет кô велим... неће зар то бити. А којим добром?

— Имам хитна посла с тобом на само. Па, ако што сумњаш, затвори врата, па стани с оне стране куће на прозор, а ја ћу ти испред прозора казати што имам — одговори Ђурица веома благим гласом.

— Бог с тобом, дијете, што да говоримо кроз прозор, кад је дао Бог те имамо где сести и разговарати се. Ходи овамо — рече старац и пропусти га на врата.

Ђурица се збуни, дошавши у неприлику: научио је из детињства кад уђе у кућу да назове Бога и да се здрави са домаћином, а сад некако сам осети да је то у овој прилици неумесно; осети да он није сад она-

кав, какви су остали људи. Јанко га ћутећи уведе у собу, затвори врата за собом и понуди га да седне.

— Па тако: ти сад по мало хајдукујеш? — рече старац, посматрајући га озбиљно и радознало.

— Тсс... шта ћу — промуца Ђурица, и још више се збуни од овог отвореног и неочекиванога питања.

— Само ти не ваља што си се здружио с оним зликовцем... с Радованом. Са њега ћеш брзо главу изгубити.

— Ја га, вала, нисам тражио, али шта ћеш.

— Знам, знам. Све је то удесио онај матори угурсуз. Знао сам ја још пре годину дана да ћеш бити ово, што си сад, чим сам чуо да не избијаш из његове куће. Гледао сам доста таквих глава... али, шта ја ту бунцам! Деде да видимо којим си добром дошао?

Ђурици беше пријатно слушати ове паметне речи; мило му беше седети овако и разговарати се лепо са најугледнијим човеком... Та он је, у последње време, могао разговарати само с онима, који га чувају...

— Немој да се наљутиш, газда Јанко, али мене је велика невоља нагнала да ти дођем. Мени треба ових дана новаца, и то врло много, па дођох да те молим, да ми узајмиш. Причали су ми о теби све, да си и другима тако чинио, па зато ти и дођох овако сам. Чим дођем до новаца, све ћу ти вратити:

а док сам год жив, неће те заболети ни длака на глави...

— Колико ти треба? — прекиде га Јанко одсечно.

— Пет стодина дуката.

— Ништа не можемо учинити... Ја јесам позаимао готово свима Вујовим људима, и они су ми поштено враћали, али толике паре нити сам имао од једном, нити сам их давао. А право да ти речем, и кад бих имао, не бих ти толико дао.

— Зашто, газда Јанко?

— Ја ти то не могу рећи, а питај Вуја, па ће ти он, може бити, казати. Даћу ти сто дуката, више ни паре.

Ђурица се и снужди и намршти се, не знајући да ли да пређе на претњу, или да још покуша лепим. Јанко познаде шта он мисли, па га запита:

— Што ће ти толике паре?

— Требају ми, много су ми потребне, а после ћеш, може бити, чути зашто су ми требале.

— Ако ћу после чути од другога, боље је да сад чујем од тебе. Може бити да ти могу помоћи саветом, и ако знам да имаш мудрога саветника... Истина, ја и заборавих да те питам: зна ли Вујо да си овамо отишао?

— Не зна. То ћу му после казати. Хтео сам...

— Е, па онда се ми не можемо више о томе разговарати: ја такве ствари не вршим без њега.

9*

— Зашто?

— Зато, што ми је он поузданији. Ако тебе, рецимо, данас убију, остаје ми он за дужника, па ће ми то после платити други, који дође на твоје место.

Ђурица се сасвим збуни, јер виде да овоме старцу не може и не сме ништа. Најгоре му беше што се увери, да и овде не може без Вуја ништа учинити. Али он се одлучи да огледа последње средство — да буде потпуно поверљив са газда-Јанком. Исприча му искрено, готово наивно, цео данашњи догађај, не сакри му ни Вујово мишљење, па кад ућута, стаде бојажљиво да чека одговор.

— Хе, момче — одговори Јанко после кратког ћутања — траљава посла! Најбоље је, да ти то све оставиш, а ако не можеш, онда ради онако како ти Вујо каже.

Дакле, и овде неуспех!

Ђурица изиђе невесео, збуњен, уплашен, не знајући шта да чини и куд да окрене главу. И одавде га упућују к Вују; и јатаци, кад им се за штогод обрати, прво се извештавају о Вујову мишљењу и вољи; а он — његово мишљење нико не тражи, његову жељу нико не чује, на њега нико, без Вујове речи, не обрће ни главе. — Као да он и не постоји, као да је он нека ствар, којом се сви могу по вољи служити...

Обузе га велики бол; осети се тако јадан и тако усамљен, да већ не виђаше никаква циља своме опстанку. Неко љуто, горко осећање усамљености заседе му у души, и он

иђаше по њивама и шљиварима, корачајући несвесно, заборављајући и на свој положај и на сваку опрезност...

Наједаред случајно погледа низ равно поље, и крв му се следи од страха, што му изазва ова изненадна коб. Далеко пред њим касаху на коњима три жандарма. Они су га опазили раније, то је јасно, јер се један одвојио, и у највећем трку јури десно, да му спречи пут к шумовиту потоку, коме се он упутио. Остала двојица иђаху право на њега, држећи пушке на руци, које одсјаиваху према заходу сунчеву.

Ђурица застаде; једним брзим погледом разгледа положај и, не мислећи више ни о чему, потрча из све снаге к потоку. Већ види како му се онај поред потока нагло приближује, чини му се да чује коњски топот иза себе и он напреже сву своју снагу и полети низ поље, као на крилима. Већ се приближио првим шумарцима над потоком, али је и онај близу, само сад не иде преда њ, већ му се приближује са стране. Сад добро чује тутњаву од коњских копита и осећа да га снага помало издаје...

„Та неће ме, ваљад', стићи... нећу погинути?“ — мисли он, и ова страшна мисао даје му нову снагу, и он трчи, само трчи, не знајући више ништа за себе.

— Стој! — викну онај са стране, и Ђурица не погледа, али осети да га онај циља пушком и потрча још брже.

„На коњу је, не може ме нанишанити . . .“ — помисли он и погледа онамо у страну.

— Предај се! Не гини! — викну жандарм с коња.

Ђурица потрча још брже. У тај мах груну пуцањ, куршум фијукну поред њега и одлете у шеварице, са којих опадоше неколико гранчица. Истога часа загрмеше пушке иза леђа му, али он утрча у шуму, сјури се низ дубоку стрмен, и, кад потрча другом страном потока, виде да је спасен. За њим се није могло на коњима, и он окрете низ поток обичним кораком. Више није ни могао трчати.

XIV

Ђурица нађе доста новаца, али му тај новац не однесе бриге и незгоде, које га не остављаху ни једнога часа. Вујо му донесе двеста дуката од Јанка, а одмах затим изврши смео напад у пожаревачком округу, где му допадоше још триста дуката. Али пошто му Вујо преполови добит, опет му остаде мало, те сад изгледаше где би још ударио. Јатак му показа трговачкога вересијаша из Београда, који се враћаше с пута по југозападним окрузима. Ђурица га пресрете и нађе код њега само дваестину динара.

— Е, мој пријатељу — рече му присебан, неки весељак, вересијаш — зар ти не знаш, да су се наше газде одавно досетиле, да се сачувају од ортачине са вама! Што год наплатимо у једној вароши, то одмах шаљемо поштом у Београд, а ми ти после путујемо као птица кроз гору.

Ђурица му одузеде часовник и дувански прибор, па га пусти, оставши љут на неуспех и на стид, који му причини весели путник.

Међутим власт, видевши да Ђуричини напади постају све опаснији и смелији, стаде да га гони живље. По свима селима одредише се чувари, који су стражарили и дању и ноћу, а по Ђуричину и Радованову селу стадоше да крстаре жандарми свакога дана.

Сеоских стражара Ђурица се није бојао. К њима је свраћао свагда, кад му је требало да се извести ко је прошао путом, има ли какве нове наредбе, где се налази кмет... Али је морао бити много опрезнији од жандарма. Ономадашњи догађај показао му је, да се ови људи не шале, и тада је први пут, на делу, осетио да му глава свакога часа виси о концу. Тада је потпуно схватао свој положај, јер дотле му је све још изгледало обично: виђа се и разговара слободно са својим сељанима, виђају га и по другим местима, и сви га гледају обично, као да и нема ничега необичног у његовој појави.

А Станка му задаваше највећу бригу. Док је била слободна, код оца, дотле му и састанци са њом изгледаху као најсрећнији тренуци у животу. Он дође на обично место, ту се нађу обоје и проведу час два у заносном љубавном прижељкивању, па се растану; и он се враћа срећан, задовољан, опијен слашћу љубави, не бринући се ни за њу ни за себе, знајући да ће се то поновити и сутра и прекосутра и тако редом... А сад га обузме хладна језа кад помисли, да му свакога часа могу одузети и одвести то једино његово благо, да је могу затворити, мучити и

шта је још не може снаћи у пандурским рукама... Тада се прене и, не гледећи ни на какве опасности, иде право к њој. Али на њиховим састанцима сад нема оне веселе, непомућене и безбрижне среће, којој се одаваху, док она беше код родитеља. Сад се још више прибијаху једно уз друго, али им са лица не силажаше она суморна брига, онај опрезни, нервозни страх од изненадна напада, коме се, и ако вероваху у околину, свакога часа надаху. — Ко се скрива и бега, њему се непрестано чини, да му је непријатељ за вратом.

На послетку власт дознаде за цео догађај са Станком, па, не узимајући још ствар озбиљно, посла кмету наредбу, да девојку „одмах стражарно спроведе“ среском месту. Кмет нарочито сачека време, кад је и Ђурица код куће, па оде к њему сам.

— Није вајде, Ђуро, нема се куд. Мораш је водити на друго место — рече му он, кад му саопшти новост о наредби.

— Видим и сам, али треба још да промислим и да се договорим с људима...

— Баш ти гледај како било, те је још данас прекри код кога у селу. Ја морам сад одмах ићи за одборнике, па да са њима дођем овде и да саслушам твоју мајку.

— Па добро, кад није друкчије — одговори Ђурица забринуто. — Ја ћу је за ноћас сакрити гдегод, а сутра ћу је морати водити у друго село.

Кмет оде задовољан, а Ђурица снуждено погледа Станку.

— Да идеш, за ноћас, код Јова — рече јој.

— Нећу више тако да се потуцам — одговори она одлучно. — Хоћу да идем свуда с тобом. Али... овако не можемо више да живимо, него да се венчамо.

— Шта? Како? — запита зачуђен Ђурица.

— Хоћу, велим, да могу слободно погледати сваком у очи. Што да ме називају свакојаком? А кад ти будем венчана жена, нека говори ко шта хоће.

И Ђурици се допаде ова мисао, али све то за њега беше тако ново и необично, да не знађаше још ни шта да мисли о свему. У првом тренутку дође му на мисао само то, да за такав чин треба много претходних послова, па онда се сети, да треба и свештеник, који ће то извршити, па му дођоше на ум кумови, девери и сва неизбежна поворка људи, који су потребни у такву послу. Ове мисли он саопшти Станци.

— Јок, брате, ништа нам то не треба. Слушала сам ја да су за време Турака венчавали ноћу, око бурета. Иди ти нашем попу, па се разговори са њим. Видећеш, он ће пристати. А ја одох да те чекам у Беглуцима, тамо под нашом њивом, док то не свршиш.

Ђурици беше по вољи и ова мисао, само му је тешко, много тешко било да изиђе пред попу, кога је, још из детињства, веома волео и поштовао. Али невоља гони напред, и Ђурица са зебњом оде к поповој кући.

Попа га, кад га угледа у дворишту, погледа зачуђено, али га ослови оним истим гласом, којим га је увек сретао:

— А гле, Ђура! Од куд ти сад?

Ђурица обори очи, обли га црвенило, али ипак скиде капу и смерно приђе к свештенику.

— Не смем ти тражити благослова, јер знам да га немаш за мене, али те молим: дај ми руку да је пољубим — одговори он потресеним гласом.

Свештеник се изненади; засја му у оку необична, родитељска радост, али он, не изменивши гласа ни држања, само му пружи руку, коју Ђурица смерно целива.

— Ако ми долазиш, као онај блудни син, на покајање, могу ти и благослов дати — рече му свештеник, очекујући жудно његов одговор.

— Е, мој попо!... Камо среће да имам начина да ти дођем на кајање, али ја сам већ одвојен од људи, а то је кȃ и да сам мртав. Него ме друга незгода доведе до тебе.

Свештениково се лице замрачи.

— Ако си одвојен, сам си се одвојио; али ти нико не брани да се вратиш међу људе.

— Знам, али ме тамо чека куршум.

— Тхе... куршум или робија... не знам, али је то за тебе све једно, ако ти је тешко у самоћи, ако ти је души тешко...

— Мили ми се још живети, попо!

— Јадан ти је такав живот, синко!

— Шта ћу!... Али сад дођох да ме научиш и да ми помогнеш — рече Ђурица и исприча попу своју намеру са Станком.

Свештеник се и уплаши и наљути, кад га саслуша.

— Зар ти хоћеш, синко, да ме отераш на робију, да ми упропастиш децу и да ми кућу закопаш! Зар ти не знаш да се ни обични људи лако не венчају, а с тобом већ... буди Бог с нама!

— Није то, попо; него ако може онако, знаш, да нико не зна... Па ако се дочује, ти кажи да сам те наморао.

— Сад да ме убијеш, синко, па ти то не смем учинити ни ја, ни ма који други свештеник. А после, и то вам ни пред Богом ни пред законом не би вредело.

Ђурица поими, да од његове намере не може ништа бити, па, да би се што пре уклонио од свештеникових савета, који му веома тешко падаху, пренесе разговор на неке обичне ствари, па се одмах и удаљи.

Нашавши Станку на одређеноме месту, поведе је к селу, али она, чувши за неуспех код попа, не хтеде да се одваја од њега, а не беше вољна ни да одустане од своје необичне намере.

— Хајде да се нађемо с твојим људима, па да гледамо некако са њима, нећемо ли се договорити — рече му она.

— Ама кажем ти, вели ми поп да нико то не сме учинити.

— Знам, али ако нaмораш кога?

Ђурица не хтеде да јој каже да такво венчање не би ништа вредело, но размисливши, увиде и сам да је најбоље догово-

рити се са Вујом. Па уместо да је води на ново склоните, окренуше обоје низ поље ка Брезовцу.

Ђурица је још раније, за време првих састанака, упознао Станку са својим хајдучким животом, испричао јој много о Вују, Пантовцу и другим својим сарадницима, те сад, дошавши к Вују, Станку не изненади ништа што виде тамо. Случајно је дошао био раније и Пантовац, мало наквашен, па, видевши Ђурицу са девојком, дочека га веома весело.

— Ха, побро, је л' то снајка? Жива и срећна била! Гле ђавола какву је цуру преварио. Старче, кажем ја теби да је ваљано! — рече, окренувши се Вују.

— Жива била! — одговори Вујо и погледа је оштро, кад му она приђе руци. — Сад можемо то, ради виђења, а после не мораш.

— После нећу и да хоћеш — одговори Станка, осмехнувши се.

— Ехеј, море, побро, да не страдају твоји чуперци! Ви'ш како је снајка оштра — рече Радован и тржи се сам, па, да би тај незгодан израз заговорио, он окрете: — А што сте се, децо, тако накинђурили, кô да ћете на свадбу?

— Па да ви'ш, побро, и погодио си — одговори Ђурица.

Вујо се насмеја, и држећи то за шалу, додаде и он:

— Само ви нема попа, али га можете стићи.

— Како? Кога то? — запита Ђурица живо.

— Сад видех оца Симеона где се враћа из вароши. Док он изређа све механе путом,

можете га стићи, па са њим заједно у манастир. Хо-хо-хо... — одговори Вујо.

— Ама ти се шалиш, а ја те од истине питам — рече Ђурица, па им исприча ради чега су дошли.

— Ваљано, побро! Дај сватове! — скочи Пантовац, па стаде да се обрће по соби, као да некога тражи.

— Беспослица! Какво венчање... — рече Вујо. За сваку лудост да навлачиш беду на врат.

— Ако је за тебе беспослица, за мене није — упаде му Станка оштро у реч. — Ја хоћу прво да му постанем права жена, па после да се не раздвајам од њега.

— Алал ти вера, снахо! — викну Радован. — Такву жену и ја бих слушао. Старче, кажем ти, купи сватове!

Вујо слеже раменима, па одговори:

— Чините, на послетку, како хоћете; не браним.

— Па кад велиш тако за калуђера, онда је најбоље да идемо чим се смркне, само нам нађи још кога човека — рече Ђурица.

— Готово тамо вам је најсигурније. Чича ће се до манастира добро загрејати, а ти му мало попрети, а и обећај који дукат, па ће он то наредити без владике.

— Нађи, старче, и кола. Кад је свадба, нек бар буде сватовски... Их, пôс му његов, ко се надао да ћу вечерас у сватове!...

Вујо оде да нађе људе и кола, јер беху наступили заранци.

...Три часа већ путују необични сватови на двојим колима. Распитиваше за калуђера код сваке механе редом, и код последње, пред манастиром, казаше им да је старац мало пре измакао. Младић, који је силазио ċ кола и распитивао у механама, намести се на предње седиште, ошину бичем и кола појурише. Требало је на сваки начин да стигну калуђера, јер кад се за њим затворе манастирска врата, онда им је сав труд узалудан. После краткога времена зачуше пред собом певање црквених песама. То се отац Симеон слободи кроз клисуру, којом се долази до манастира. Кад га стигоше, Пантовац скочи с кола и пође пешице поред старца, а кола одјурише напред и за неколико минута стадоше близу манастирских врата.

За мало стиже и Пантовац са Симеоном.

Врата на уласку у двориште беху затворена, те старац стаде да лупа, док једва разбуди успавана послушника. За то време Радован исприча Ђурици како је једва приморао калуђера да изврши венчање, и то пошто му обећа десет дуката.

— Не бој се ничега; али морамо сад добро пазити да нам не умакне у ћелију. После нам не поможе ништа.

Али старац, види се, није помишљао на бегство, јер чим уђе у двориште, пре него што сјаха с коња, посла ђака да му донесе кључ од цркве, а он пусти дизгине коњу, па се обрте Пантовцу:

— Ходи дер, синко, придржи. Стар сам, па не могу сам...

Радован га услужно скиде с коња, па се одмах упутише сви у цркву. Пред иконом храмовном светлуцаше „неугасима лампада“, те својом слабом светлошћу придаваше још суморнији изглед мрачним сводовима храма, који се као нека чуда издизаху и повијаху у густој помрчини. Први корацп одјекнуше необично у овом мрачном простору и хајдуци се и нехотице зауставише при улазу.

— Палите свеће, море; хоћемо да поломимо вратове по мраку! — викну Радован и трже се сам од свога гласа, који удари о сводове, па забруја отуд, као да је пун храм људи.

Пред иконостасом кресну жигица неколико пута, док не плану и осветли необично лице послушниково, који, са својом дугом и разбарушеном косом, сањивим надувеним очима, дугом и уском расом, изгледаше као страшило. Кад плануше неколико свећа и храм се осветли, хајдуци пријођоше к столу на средини храма, где стајаше старац под епитрахиљем и превр таше журно неку велику књигу.

— Дајте младенце! — рече он и обрте се ђаку, па му добаци неколико кратких испрекиданих речи, услед којих се овај намах расани и разрогачи очи од страха и чуда...

Ђурица и Станка стадоше напред, једно поред другога, а иза њих се наместише Радован и Коста сами, не очекујући да их ко позове. Калуђер их и не погледа, већ само састави руке младенцима, па се обрте столу

и стаде да чита. Читао је дуго и журно, кроз нос, час запевајући и узвикујући високим гласом, час гудећи басом. Изговарао је све речи спојено и брзо, без предиха, те му и онај, ко се разуме у молитвама, не би могао ухватити смисла. А Пантовац, напрегнувши слух, могао му је ухватити само једну реч, коју чешће помињаше: бјеси... па се непрестано домишљаше шта му то може значити. „Или му то у књизи пише јеси, па не уме да чита, или довикује ђаку: бјежи! А вала неће ми побећи, па макар га заклао овђе у цркви" — помисли он, па стаде да мотри на сваки покрет ђаков.

После дугога читања, отац Симеон, држећи у рукама воштаницу, обрте се младенцима:

— Хајде за мном! — рече им, па се окрену и пође око стола, певушећи неку песму кроз нос. Кум и старојко домишљаху се да ли да и они пођу за младенцима; погледаше на ђака, али овај се скаменио, па само трепље очима, а они, видевши да младенци иду, пођоше и сами за њима.

„Шта ово ја чиним?" — помисли Ђурица. „Венчање... Прате ме робијаши!... А како сам некада лепо сањао о овоме часу!... На пољу греје топло сунце, свирају свирачи и пуцају пушке, љуља се коло веселих сељана — сватова... А у цркви стојимо овако нас двоје, и видим пред собом мајку и сестру како ме весело гледе и смеше се од радости, а око нас суседи, пријатељи, кумови, па све весело и лепо... А гле сад..." И нешто га

у глави тако јако заболе, да се мораде ухватити левом руком за чело, које обузимаше све већа ватра....

— Нек ви је срећно! — викну старац и стаде журно скидати епитрахиљ, па се онда окрете Ђурици.

— Кад си сам потражио Бога, онда га бар немој од сада вређати. Тешка је и страшна казна Божја за оне, који се титрају именом његовим...

— Ћути, попе! — викну Пантовац — за то ти нисам дошао. Него ако си свршио посао, да ти платимо, па да идемо.

Старац се прену. Као да га сад тек обузе нека нова мисао, неко чудно ново осећање, које му баци сасвим нову светлост на овај догађај. Он подиже главу, и са неким светитељским достојанством погледа зликовца право у очи и одговори му:

— Ово је место, где само ја могу говорити и нико други. А твоје паре не тражим, јер су то крваве, проклете паре, које ти је сатана дао у руке.

Све ово беше изговорено таквим гласом, од кога хајдуци занемеше, згледаше се, па не рекавши ни речи, изиђоше из храма зловољни и упутише се изласку...

— Право рече нама Вујо да су то луда посла — проговори Пантовац љутито, кад изиђоше ван дворишта. — Који нас ђаво вуче у цркву!... Стид ме је, вала, од самога себе.

— Ако се стидиш, ниси морао ни долазити — одговори му Станка. — А ја сам задовољна.

— Ама видосте ли чудо, где не смедох ни шамар да му опалим — прекиде је Радован, настављајући своју мисао гласно — а баш сам мислио да га мазнем један пут.

Ђурица иђаше невесео, замишљен, не слушајући шта се око њега говори и ради. Само му једна мисао беше светла и мила: да је она, за којом је тако дуго жудео, сад његова, потпуно његова, и да се више неће од ње растајати...

Беше скоро поноћ. По небу јуре црни и густи облаци, отежући се у дуга и широка повесма, а ветар дува снажно, те увећава оно усамљено шуштање и брујање шуме, која се склопила над овим тихим самостаном. Хајдуци поскакаше у кола и одјурише кроз кланац брзим касом...

А старац Симеон затвори се у ћелију, па, не скидајући се, стаде да пише два извешћа, духовној и полициској власти. У оба извешћа старац исприча опширно како су га хајдуци ухватили на путу, мучили га и терали да венча „одбегшега злодјеја Ђурицу Дражовића са дјевицом Станком, која својом драгом вољом иде за њега. Али — додаје старац — да не бих умр̂о без покајања и да бих сачувао свој грешни живот, помислих да неће бити грешно пред Богом, ако се замолим Спаситељу за ове заблудше овце, па их доведох у свети храм и очитах им велику молитву светог оца нашега Василија, иже јест на одержимих бјесом... По томе им дадох пастирску поуку: да се оставе злодјејања и да

се покају. А они отидоше весели, држећи да сам венчао младенце.“

Зора већ забели кад старац последњи пут прочита оба писма, сави их, запечати и диже се да пробуди успавана ђака, који је требао сад одмах да трчи у варош с овим журним извешћем.

XV

Као што после онога догађаја, при оцењивању потре пред кленовичком судницом, наступи у Ђурици извесан прелом у мишљењу и осећању, тако и сада, после ових бурних и необичних догађаја, који се на брзо изређаше и претурише преко његове главе, наступише у њему други погледи на његов живот, задатке и поступке. До сада је Ђурица на цео свој рад гледао као на случајности, које се мењају свакога дана, онако исто, као што се мења небесно плаветнило туробних јесењих дана. Живело се од данас до сутра, избегавала се свака одређенија мисао о будућности, јер јој није ни било места: један куршум иза трна покварио би и однео собом све планове и жеље... Истина није он баш био без икаквих планова, али је све то било тако нејасно и неодређено, да ни сам није био на чисто са својим жељама. Али га последњи догађаји принудише да мисли, и ако му је овај посао, од свега, најтеже ишао од руке.

Постепеним током догађаја Ђурица се већ навикао на свој положај, а озбиљне прилике наведоше га на мисао: да овим положајем осигура себи и своме другу будућност. Сад му живот беше милији но икада, а опасности се нагомилаваху све више. Требало је, дакле, наотимати — „зарадити“, како он мишљаше — што више, па се после негде склонити и проживети мирно. А да би могао зарадити, требало је претходно да зајази стотину других страна; требало је да задовољи и Вуја и другове и јатаке и поверенике, којих је било без броја и који су га све више, својим захтевима и услугама, обвезивали и спутавали у бескрајну мрежу својих замака. Он је осећао да је тешко надавати свима и свакога задовољити: од толиких похара још није ни половини дао први „пешкеш“, који се обично сматра као ситница и за којим тек после долази право разрачунавање, које мора имати неке сразмере са државном уценом. Али се ипак он надао, неком магловитом надом, да ће све то некако изравнати и задовољити другове и себе. Надао се у тврдо, и ако је видео да му готово сва „зарада“ одлази у једне гвоздене руке, из којих се више не враћа њему.

После свога необична венчања Ђурица паде у велику бригу због опасности, које се гомилаху око њега. Марко Радоњић не могаде отрпети срамоту своје куће, па се обрати за помоћ државној власти. Услед тога постаде Ђурици непоуздано и његово село, јер

Марко само вребаше прилику да дозна за његов долазак, у чему га помагаху рођаци и неки момци, нарочито Сретен. И сама власт поче много живље да трага за Ђурицом, не дајући му нигде да се стани. Ђурица сад тек поче да разумева и осећа свој ужасни положај: личио је на звер, коју непрестано, с места на место, гони велика хајка. Због свега тога и он сам измени своје поступке према другима. До сада је у нападима бивао присебан, пажљив, готово благ, а сад поче све више да личи на Пантовца: стаде да напада плаховито, грубо (ако се може рећи да ово до сад није грубо), без осећања и без икаква сажаљења.

Одмах после венчања нађе неколико поузданих кућа у разним селима, где је могао склањати Станку. Тако скиде с реда прву бригу. Али после два три дана јавише му да Сретен, са неколико момака, једнако крстари по селу, с намером да га убије или ухвати. Ово га необично наљути и изненади. Сматрао је своје село као једино поуздано уточиште, а сад му прва опасност отуд прети. Не мислећи дуго, упути се с Пантовцем, с којим се сад ни дању не растављаше, право у село.

Сунце беше давно изгрејало, те се под његовим зрацима преливаху и блистаху поља и њиве, окићене росним капљицама, које се по брежуљцима већ стапаху и испараваху. Испод суднице, крај пута, сеђаху два дечка са заденутим пиштољима за појасом и један човек осредњих година са пребаченом ше-

шаном преко крила. Пред њима гори ватра, пламен се весело повија с једнога краја на други, а око ватре прште и пуцкају млади пурењаци, које један од дечака обрће и надгледа.

— Одмакни де мало тањи крај, видиш прегоре — вели онај с пушком и задовољно, светлим очима посматра како пурењак руди и пуцка. — А ти, кићо, да је какав суд да донесеш мало воде, па нам на треба боља част.

— Море лако ћемо за воду; ено реке, па ћемо после пити, само дај да ово лепо испуримо.

— Ала да наиђе Милош; наплатио би нам сваки пурењак по грош.

— Па ето, Сретен је видео сад кад прође, па не вели ништа.

— Е, мари сад Срета за пурењаке. Мисли он где би нашао Ђурицу да подели Косово.

— Их, да га хоће где сукобити: ала би било смеја и причања по селу!

— Море, децо, гледајте своја посла — одговара им онај с пушком, отресајући печен кукуруз и завијајући га у зелену шашу. Мало затим зашушта кукурузовина пред њима и из ње искочише Ђурица и Пантовац. Дечаци зинуше од чуда и занемеше, а друг им устаде и здрави се са Ђурицом.

— Стражарите ли по мало? — пита Ђурица смешећи се.

— А јӓ... сеткаримо по мало, ет'...

— Продајте нам два пурењака.

— Нисмо их, вала, ни ми куповали, па их нећемо ни продавати, но узмите па једите — одговори стражар и даде им по један печен кукуруз.

— Ви говорасте сад о Сретену — рече Ђурица, крунећи печена зрна и бацајући их шаком у уста. — Куд оде он?

— Оде у Локву с косачима — одговори дечко.

— Колико их беше?

— Петорица. Пајо Станојчић, Јевто, Петар...

— У здрављу! — прекиде га Ђурица, обрте се и оде с другом.

У Локви су газдинске велике ливаде, са којих се диже по неколико стотина пластова. Сад су већ пластови зденути, а у Милошевој ливади подигла се зелена отава. По њој се поређали млади косачи, па једначито, као по команди, измахују оштрим косама и секу зелену сочну траву. Пријатан, заносан мирис отаве шири се у около, те не могу сите да их се надишу млађане груди. Сунце прижиже у знојава леђа, јутрењи поветарац пирка и расхлађује, а трава шушти и пада под оштрим челиком...

На једаред косачи се пренуше. Неко иза њих повика:

— Стој!

Подизаше главе и упрепастише се, видевши Ђурицу и Пантовца с напереним острагушама. Сретен, који бејаше напред, подиже косу и као да хтеде некуд поћи, ал', видевши да се ни један од другова му не миче с места,

застаде и сам, двоумећи шта да чини с косом: да је баци или да је држи тако подигнуту. Али га двоумица прође брзо, кад Ђурица подвикну:

— Доле косе!

Све косе попадаше, а косачи, пребледели од страха, гледаху зачуђено у наперене пушчане грлиће, као да су им очи приковане за њих.

— Отпасујте се, а ти, Јевто, везуј све редом! — викну Ђурица и ступи корак ближе.

За часак беху сви добро повезани, а Јевто стајаше уз њих, чекајући шта ће сад бити.

— Вегни де, побратиме, и овога — рече Ђурица, па приђе повезаним младићима, а Пантовац стаде да веже Јевта.

— Па, Сретене... — поче Ђурица — чујем да ме много тражиш ових дана... веле, хоћеш да ме убијеш, шта ли?... Па, ет' ја дођох да се видимо и 'нако... упитамо за здравље.

— Море, Ђуро, надлагује се свет — одговори Сретен муцајући и бледећи. — Ја, вала, знаш сам, волим те... како ћу рећи... 'нако кâ... бр... кâ брата, јест, баш кâ брата... А свет... тхе...

— А шта си оно поручио Јову и Станојлу да ти јаве кад буду на стражи?

— Ја, вала, ништа. Кажем ти: свет...

— А јесу ли се сви ови заклели ономад с тобом, да ће ти помоћи да ме убијеш?

— Ко, зар ја? — викну Пајо. — Не дао Бог! Ја још велим, брате, да те чувамо кâ једнога свога...

— Ко то изнесе? — викну трећи.

— Шта их ту испитујеш ... им њихова! — викну Пантовац — још им нађи адвоката... Лези, бре! — подвикну затим Сретену, који се очас пружи по откосу. У руци Пантовчевој од једном се нађе витак дреновак, који од једном фијукну у ваздуху и стаде да пада по Сретену као град̈.

После првих удараца Сретен се само увијаше, бледећи и мрштећи се, али на шестом ђипи, као иглом убоден, клече на колена и закука из свега гласа:

— Јаој, кукавац, ђе погибох! Не, кумим те Богом...

Пантовац га само гурну леваком, па опет продужи, не освртући се на његово очајно запомагање. Кад наврши тридесет удараца, одујми, а Ђурица приђе и саже се над Сретеном, па му превуче оштар ножић преко средине уха, смешећи се:

— Ово, знаш, да ме се сећаш... Нећу да ти кварим ухо, јер ниси ожењен, али нек стоји резница, да не дижеш руку на људе, који ти ништа не чине.

— А ви — обрте се по том осталима, који од страха једва стајаху на ногама — сад вам праштам, а други пут вам не гине куршум у леђа. Сад идите, па причајте какву сте уцену добили за главу Ђуричину.

За овим се обртоше и он и Пантовац и полагано се удаљише низ равне ливаде, а повезани косачи, не двоумећи много, разбегоше се по кукурузима, бојећи се да се разбојници не присете и не поврате.

Ђурица с Пантовцем удари потоком, који протиче испод Дикића кућа, где је оставио Станку на боравишту. Јавили су Јову Дикићу да им спреми ручак. Кад изиђоше на чисто поље, које пресеца поток, угледаше коњаника, с којим су се морали срести. Ђурица познаде попа.

— Поп! — рече он, и сенка некога детињега стида прелете му преко лица, али он брзо одагна осећање, које му не беше пријатно, па рече Пантовцу: — Ако ја застанем са њим, ти иди напред, па ме чекај у шибљу.

— Шта ћеш сад с попом? — промрмља овај незадовољан, јер беше гладан, па хиташе на ручак.

— Ништа, море; иди ти — одговори Ђурица збуњено.

И поп их беше угледао поиздаље, али видевши да се морају срести, немаде куд, но продужи право к њима.

— Помози Бог, децо! — рече он још на корак два пред њима.

Пантовац се још више потуљи, обори главу и некако неодређено махну руком поред уха, што се могло узети као да скида капу, а могло је изгледати и као да се чеше иза уха.

Ђурица врло пристојно скиде капу, смерно приђе руци свештениковој и осети како му опет малопрешње црвенило наилази на лице.

— Хоћеш у село, попо? — рече он благо, као обичан сељак, који је, идући с рада, срео свога свештеника.

— Хоћу jȁ — одговори поп, освр̀ћући се на Пантовца, који већ беше прошао. — Сиромах Илија, изгуби детенце... А ко ти је оно... ваљад' Пантовац?

— Jȁ — рече Ђурица и намршти се мало, али се по његову изразу не могаше прочитати да ли му је непријатно то питање или му је непријатан сам Пантовац.

— Баш ја једнако мислим код куће, никако не могу из главе да те избијем... Шта то би с тобом, Ђуро?... Ја сам те крстио и једнако си ми пред очима растао, па сам баш мислио и радовао се како ћеш бити ваљан момак. Истина, отац те, Бог да га прости, није никаквом добру учио... то се већ зна, немој да ти је криво и ако ти је отац, али, брате, ти си ми изгледао друкчији...

— Е, мој попо... шта ћу, таква ми је, ваљад', судбина... Мало од оца, мало од других, па... ето!... — одговори он уздахнувши.

— То је, то је, знам ја... ти другѝ учитељи, то су твоји душмани... Ти си био... ти си могао бити красан домаћин и радник, али те они наведоше на клизав пут. Па сад мораш да им аргатујеш, да мећеш главу у торбу ради њихове користи.

Ђурица, погнуте главе и бледа лица, слушаше ове необичне речи, које исказиваху и неке његове најтајније помисли. И њему је долазило све то на памет, али он никад не беше у стању да истави такву мисао јасно и да помисли дубље о њој. А сад, кад је чуо готову, исказану мисао, она га уплаши, јер

поими да је мисао истинита и правилна. „Јест, зацело, ја радим а они све односе и живе од моје главе...“

— Ти отимаш од других — продужи поп, видевши да га Ђурица слуша — да би могао њима што више дати. Убијаш, рецимо, или упропашћујеш поштени свет, па дајеш њима, који су тебе упропастили... А кад дође до густога, онда ће им бити први посао да те убију, да би себе сачували, и да узму уцену за твоју главу.

Готово плашљиво, раширених очију Ђурица погледа попа. Ова страшна мисао, која му до сад не дође на памет, порази га као гром. Он гледаше у мирно и благо свештениково лице, очекујући другу реч, која би ублажила или преиначила ту страшну мисао, али поп нарочито застаде, да би се та мисао што боље и дубље укоренила у њему.

— Како... зар то може да буде?... — промуца Ђурица.

— Хе, мој синко... да је то, што ти радиш, какво добро, зар не би и твој отац то радио!... А он је, видиш, другима јатаковао и од других живео... Ја знам десетину људи, које су ти твоји пријатељи измамили у гору, терали их да отимају од народа за њихов рачун, па их после поубијали и узели велике уцене за њихове главе...

— Ама, попо, шта велиш ти?... О ком ти говориш? Знаш ли...

— Знам ја добро, не бој се, синко. Знају и деца сеоска ко тебе упропасти, а да не

знам ја, који већ триестак и неколико година гледам шта се ради по овој околини... И знаш ли још шта? За ове моје речи, кад би их ма коме другоме казао, ја знам шта би ме снашло после неколико дана; а видиш, ја их теби говорим слободно, не бојим се ничега... Видиш да те добро познајем... да ниси рђав човек...

Од једном, као плаховит поводањ, по Ђурици се разли нека нежна и слатка топлина, а уз груди му пође нешто врело и необично, застаде у грлу му, па заголица му нос, вилице и очи, и он осети да му се очи влаже, а вилице дршћу... Нека стара и слатка, веома необична успомена из детињства сену му кроз главу, сети се како је некада дететом плакао, и сад му се учини да осећа оно исто, што је и у детињству осећао; учини му се да је и он сам онакав исти, какав је и у детињству био... Од када памти за себе, никада му још нико није тако отворено у душу загледао... И таква вера, такво поверење у њега, разбојника!... Човек говори пред њим оно, за што би могао изгубити главу... „али зна да нисам рђав човек!...“

— О, попо, да знаш како ми је то... Нико ми до сад није тако говорио... а ја сам све са њима, од детињства... с оцем...

— Јесте, синко, знам ја. Камо среће да оца ниси ни видео ни запамтио, друго би сад било... Такво срце не би се само покварило. Али сад то на страну, па ми реци шта мислиш, докле ћеш тако? Знаш, ваљада, шта те

чека на послетку... данас, сутра, кроз годину, две?...

— Ништа ти ја не знам, но живим тако од дана до дана; а шта ће бити и не мислим, не смем да мислим... Само знам да сам пропао, пропао сасвим.

— Па што онда веза онаку девојку за себе, те и њу упропасти, болан брајко?

— То не знам, попо, среће ми. Како се то деси, ни сам не знам. Као да нас неки ветар занесе, те се закрлеписмо једно за друго, не мислећи ништа и не знајући шта радимо... А сад ми је то велика, тешка брига на врату... Али шта да радим, научи ме, попо?

— Само један прави пут имаш пред собом: да се предаш власти, да идеш на суд, те да покајеш старе грехе, а после већ... лако је. Неће те стрељати, знај зацело, а кад се покажеш на робији ваљан, смањиће ти казну. Издржи тамо пет шест година, па кад се вратиш отуд, бићеш човек, бићеш поштен сељак и домаћин, живећеш на своме прагу и огњишту.

— А она... Станка, шта ћу с њом?

— Хе, њој неће бити лако, али на послетку и она ће се довести у ред, све ће се довести у ред... Наћи ће, зар, и она себи друга...

— А, то не може, то никако не може. Ето, то је оно!... Првога дана, пошто мене затворе, она нема куд, а ја је не могу оставити, па макар погинуо. Него кажи што друго: има ли каква начина да се ми не растајемо,

да се склонимо где, или тако на пример нешто?... — и Ђурица жудно, ватреним очима погледа свештеника, очекујући повољна одговора.

— Знам шта мислиш, синко. То не може. Сваки је, који је бивао на твом месту, то покушао, па не иде. После неколико месеца повуче га опет нека сила у гору, зажеле му се очи гомиле злата и банака и... ето га!

— Јест, знам то — рече Ђурица, схватајући положај хајдука, који се удаљи од свога посла.

— Једини ти је пут, синко, да се вратиш међу поштене људе — робија. Кроз њу се можеш вратити слободан.

— Онда... ништа!... — рече он уздахнувши.

— Тешко ми је, Ђуро, што ти не могох ни у чем помоћи...

— Како?... Хвала ти, попо, до неба. Ти си ми отворио очи. Бар ћу се сад умети чувати и знам с ким имам посла. А 'вако, што но кажу, биле су ми повезане очи.

Свештеник га поими. Па, хотећи да га остави баш на тој главнијој мисли, поздрави се са њим и крете коња под собом, а Ђурица остаде замишљен, укочена погледа накрај видокруга, од куда се помаљаху ретке паучинасте кудеље сивих и беличастих облачака...

„Мораш да мећеш главу у торбу, ради њихове користи" — сети се он попових речи и, идући полагано уз поток, стаде да мисли о томе.

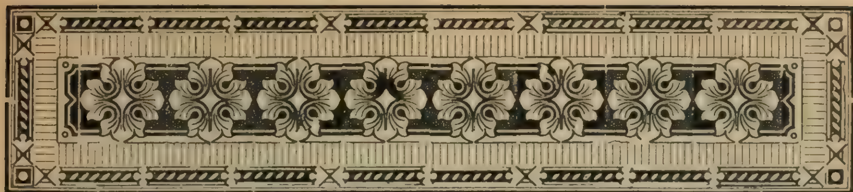
„А ја до сад нисам на то мислио, а видиш како је то јасно! Због чега се ја мучим и

пропадам, због чега упропашћујем толики свет, зар због себе? — Јок, брате, није!... Каква ми је вајда од тога. Него све због њих... Донеси пет стотина, они све разграбе, и још морам да молим њих за који дукат. И тако једнако да радим за њих, да упадам у све веће кривице док... јест, док не дође до густога, тако рече попа, а после... пљус по челу, па узми још сто двеста дуката уцене за моју главу!... Е нећемо тако!“ — рече он у себи, али не беше у стању да мисли како ће другчије, кад неће тако.

„Да ми је знати шта ли мисли овај Радован? Ето, и он је учинио што и ја, још и горе, а чини ми се да је паметан човек. Да ли он види за кога се ми мучимо? Баш ћу да га питам, али нећу сад: сетиће се да ми је то попа говорио. Само знам једно: треба добро отворити очи... Ча-Вујо, повући ћемо се клипка, па или моја или твоја глава!...“

„Да се предам, вели, власти“ — стаде опет мислити. — „Али како?... Рецимо ја одем и кажем... тако, већ зна се... они мене у томруке. После испитуј: ко је још, ко те чувао, с ким си ишао, кога си напао?... И тако све, па мучи и питај... Добро. После већ суд и, рецимо, робија. А она?... Оцу не може, јатацима не може, мојој кући... и горе!... А-jä!... Опет је оно најбоље: накупи пара, па бежи у свет. Да ми је само да накупим пет стотина дуката... Али прво мора да се плати јатацима... Тамо амо, па опет: удри, отимај!...“

XVI

Нашавши Пантовца, који већ постаде љут ради тако дуга чекања, Ђурица дође са њим до уречена места (једнога трњака испод Дикића кућа), па даде знак. Испред куће му одговорише да је све повољно, и они се обојица пажљиво провукоше кроз шибљак и кукуруз, те уђоше у кућу, где их очекиваше Станка и добар ручак. Једна жена остаде на пољу да пази неће ли ко изненада наићи, а гости се наместише са домаћином у соби и стадоше да ручају, причајући о догађају са Среденом.

После ручка донесе Станка чутуру вина, коју је Ђурица собом донео. Пантовац засветле очима и маши се чутуре.

— Ох, сејо рођена и мајко миљена, ти си ми још понајвернија друга — рече он гладећи чутуру по боку и натеже је. Кад се напи, пружи је Ђурици.

— Натегни, побратиме, па да ви'ш како односи све бриге у маглу — рече он сучући

густе брке и гледајући једним оком Станку, која сеђаше до Ђурице и невесело гледаше на њега.

— А што ми резилиш пљоску, болан Рако, — рече Јово. — Зар она не може да изврши тај посао!

— Хе, душу ли му, није то... она само проврти, а чутура удари клин.

— Море чувај се да не заклиноше.

— Стари смо познаници. Ха-ха-ха!... — одговори Пантовац и стаде да савија цигару.

На̂ста кратко ћутање. Јово два пут почињаше нешто да каже, па се тргне, као да се домишља да ли је баш сад најзгодније време. Погледавши још једаред Ђурицу и видевши га добро расположена, он се одлучи.

— Ђуро, знаш... мени би требало пара. Баш ми је јака потреба. Окупиле ове проклете даџије...

— Знам ја, не бери ти бригу. Скоро ћемо имати посла, па ће бити свима.

— Ама јест то, него знаш, ја велим... како ћу рећи... кад свршиш посао, немој нам шиљати преко Вуја, него нам ти сам подели... Ја, брате, нећу друкчије! — узвикну он од једном и устаде са столице, као да се сад нечему присети. — Јест, нећу да ми он дели ка̂ слепцу по два дуката, а себи оставља стотине...

— Колико ти је дао Вујо ономад? — запита Ђурица.

— Свега до сад пет дуката.

Ђурица се намршти. Пантовац упаде у разговор:

— Па шта ћеш, море, не зна човек куд ће пре. Није вас мало. Само у ова четири наша села имамо тридесет таких људи, а још двадесет у другим срезовима... Хе, душу ли му, није то лако надавати.

— Знам, Рако, али опет... нисте ни ви седели скрштених руку. Ту је пало, брате, много више од хиљаде, па ту има и за нас и за њега, а 'вако нећемо... јок!...

— Добро — рече Ђурица — ја ћу то казати Вују шта ви тражите, па сад видећемо. И мени је правије да ја и побратим сами раздајемо нашим људима, а богме и за себе да остављамо.

— Ама што ви, људи, не удесите са њим, па да се зна шта је његово, а шта ваше. Нек се зна његов део од стотине, па то му је, а ви се после са нама кусурајте — рече Јово.

— Да ви'ш, море, мени се то свиди — рече Пантовац и наже се к трпези. — Али, душу му матору, неће он на то пристати. Овако он односи три дела, а један дели свима нама, то знам добро. А да се погађамо, он зна да нам не може тражити више од четвртине... Боље му је овако, па неће ни пристати.

— Па, брате, кад му ви дајете, што да не узме. И ја тражим три дела, али мени не дате... Је ли тако?

— Оно тако је... али то је друго... Бадава, неће он!... — рече Пантовац одсечно,

размисливши мало. — Не иде, све је у његовим рукама... без њега ми не можемо ни мрднути.

— То је мука — рече Ђурица, погледавши мимогред Станку — али опет, да покушамо. Што да нас двојица залажемо главе за њега, па отуд не видимо користи ни ми ни наши људи, но све њему. Па, на послетку... зар ми баш не бисмо могли без њега?...

— Хе, побро!... да није њега, друкчије би се ти освртао око себе — одговори Пантовац, смешећи се.

— Што, зар...

— Зато, што би онда и потајници, и власт, све би ишло куд т р е б а, право за нама, а не би ишли онамо, где сами знају да нас неће наћи.

— Како, па је ли мене хтедоше ту пре убити они коњаници?...

— А ко ти је крив, што ти сам идеш на пушку. Лено псето, док не види зеца, неће да га тражи, али кад га види — држ' се зече!

— Опет ћу ја да покушам — рече Ђурица.

— То можеш, и ја ћу ти помоћи, али ћеш видети да неће од тога бити ништа. Само пази да га не наљутимо — одговори Пантовац и диже се са столице. — Јово, ја бих мало спавао — рече он креснувши оком на домаћина, који га поими, па устаде и изиђе са њим.

У соби остадоше Ђурица и Станка.

Погледаше се обоје, и док им се погледи не састаше, мишљаху да ће полетети

једно к другом, а кад сагледаше своја уплашена и забринута лица, оборише главе и заћуташе обоје.

— Ђуро, шта је ово? Ја ћу полудети!... Докле ће се овако? — рече Станка и седе крај њега на под.

— Што, Стале? — одговори он и пребаци своју руку преко њена рамена.

— Не знам, али ја овако не могу. Хоћу да будем једнако с тобом, па нека погинем, не марим, само да не седим 'вако као у тамници.

— Па ја сам ти говорио да није лако...

— А што сам ја остављала своју кућу, него да будем с тобом! — одговори она, а очи јој севнуше оном врелом блиставом ватром.

— Па како ћемо, кад не може друкчије? Ето, ниси могла ићи са мном да бијемо Сретена, а не можеш сутра или прекосутра на похару.

— Све једно, хоћу да идем, па шта буде.

Он је привуче к себи, па јој стаде другом руком гладити главу, а у њему самом рађаху се чудне мисли.

„Што ли је то тако?“ — мишљаше он. — „Док је не узех, чинила ми се већа од сунца и даља од самога неба, а гле сад.... ништа... Баш као и они чворкови са бреста!“ Ђурица се сад сети детињства. Једаред опази да се легу чворци у једном високом, окресаном бресту. Месец и по дана облетао је око тога бреста, гледао како су се легли, хранили и расли мали чворци, и видео да ће насигурно одлетети кад порасту. Дрво је било тако право

и високо, да се није могло ни мислити о пењању. Али једнога дана свих пет младих чворака беху у његовим недрима: што је за њега било немогуће, другоме је ишло лако; други се попео и повадио му чворке. С најрадоснијим срцем отрчао је кући, однео своје лепе мале чворке и показао их оцу. „Пооткидај им главе, нек ти мајка начини паприкаш“ — рече му отац. Он је учинио тако. И кад му је после мајка донела куване чворке, он се чудио: чему се до сад толико надао и радовао? — Ничему... рекао је тада сам у себи. И сад се сетио чворкова...

Али је опет, још јаче и страсније пригрлио Станку, па стаде да је љуби у оне чудне очи, које некада ни погледати није смео. Заносна ватра љубавне страсти обузимаше га све више, и он већ осећаше да му Станка није оно исто што и чворкови, увиђаше да му је много више за срце прирасла.

„Шта ћу да мислим? Видим да се све више пропада у неку дубину, из које нема излаза... Падамо обоје и пропадамо, па бар нек се живи још ово мало времена што нам остаје!...“ и он осећаше како га Станка грчевито привлачи к себи, и заборави све бриге и опасности овога света.

XVII

Ђурица и Пантовац остадоше код Јова и на преноћишту. Ђурица и Станка однеше поњаве у кукуруз испод куће, па ту, под једном кржљавом дивљаком, наместише постељу. Пантовац се завуче међу крстине више куће, а Јово са чељадима, као обично, леже на дворишту пред кућом. Иза Букуље појави се сјајно црвенило, као од огромна пожара, па му се зраци размицаху све више и све даље, док иза горе не исплива пун сјајан месец, те просу бледу светлост најпре по врховима дрвећа и бреговима, а после све ниже и шире, док са висине не осветли сав видокруг. Оштар хладан планински ветарзањиха лисје и врхове кукуруза, те над главама сакривених бегунаца забруја чудна ноћна песма, пуна неке миле и суморне сете, некога неразумљивога и блаженога душевнога страха...

— Што није свакад овако? — прошапта Станка, грчећи се и прибијајући се уз Ђурицу, навлачећи све више танку оштру по-

њаву. — Да ми је овако да проживимо који месец дана заједно, па после не марим, нек погинем.

— И све овако да сија месец, да пирка ветар, а ми да ћутимо покривени у кукурузу, је ли? — одговори Ђурица, пребацивши руку преко ње.

— Јест, све тако.

— Е, Стале, нисмо ми за то рођени, за такво уживање и одмор, него за невољу, за вечиту невољу... Еј-хај!... — уздахну он после неке тешке и горке мисли.

Сан стаде да их обузима обоје, и они заспаше.

Пред зору, кад стадоше звезде једна по једна да се гасе и неко нејасно бледило да се навлачи по небу, Ђурица се трже, пробуди га некакво шушкање и шапутање, које се чуло озго, од дворишта. Седе на постељу, дохвати пушку, па стаде да слуша. И Станка се прену, па видевши га тако на опрезу с пушком, скочи уплашено.

— Шта је то? — запита она полугласно, осврћући се око себе.

— Пст, не говори! — прошапта Ђурица, па се подиже на ноге. Перје кукурузно зашушта и затим се чу тихо звиждање, које највише подсећаше на пиштање ухваћена миша. Ђурица дахну душом, одговори истим знаком и задовољно, после безузрочна страха, седе на постељу.

— Што ли је то Јово поранио? — рече он. — А ја мишљах друго...

— И ја мишљах... — одговори Станка, али ни она не исказа своју мисао, која се, без сумње, тицала жандарма...

Кроз кукурузе приближаваху се и провлачаху се три човека, који необично изгледаху у овој полутами. Ђурицу нехотице обузе језа; он опружи пушку и стаде да се привлачи крушци.

— Јово, јеси ли ти? — запита он полугласно, кад се они из кукуруза приближише.

— Ми смо, наши смо... — убрза Јово с одговором, видевши пружену пушку. За њим иђаше Пантовац и још један човек, у коме после Ђурица познаде Вујова синовца, младића.

— Шта је? — запита Ђурица устајући.

— Брже, побро, душу ли му... данас ћемо у зечеве — рече Радован смејући се и чешући потиљак.

— Потера!... Вујо послао овога... — одговори Јово.

— Казао ти чико да бегате на Корушац сви троје, чим вас нађем — проговори младић брзо, дишући нагло после уморна и дуга пута. — Чим сване, кренуће се цео срез осим наших села... још синоћ су сви скупљени и сад су ту негде близу.

— Хоће ли сви право овамо? — запита Ђурица, тражећи око себе капу, осећајући да му ноге дршћу од овога изненаднога гласа.

— Јок, једни ће на Радованово село и Брезовац, а други ће овамо. Ови ће се скупљати испод Букуље, али место није одређено

Чико се боји да не буде дигнут и качерски срез, па вели да добро пазите кад наиђете на Качер... Казао вам да се прикријете на Корушцу, док не видите шта је било са потером, па онда идите право Штуловићу.

— Хоће ли нам он шиљати још кога?

— Јавиће он све. Кад се сврши потера, вели, биће најзгодније да одмах почнете оно што сте уговарали. И то ће јавити.

— Знам, знам... добро! — одговори Ђурица. — Ти сад гледај како ћеш се провући, а ми одосмо. Станка, спремај се!

— Шта ћу се спремати, но хајде да идемо — одговори она, а у оку јој засја необична радост: „То је оно! Почиње се" — помисли она, обузета великим узбуђењем због ових необичних прилика.

Радова̂н обеси торбу, у коју је још синоћ спремљено све што треба гладним и жедним путницима, па се онда сви троје окретоше потоку и пожурише низ брдо.

— Само да пређемо потес пре видела и да се дохватимо реке — прозбори Пантовац забринуто.

— Не брини, прећи ћемо — одговори Ђурица, па сви троје убрзаше корак.

Кад стигоше потесу, беше већ свануло. Сад се морало ићи чистином, јер поток, кривудајући кроз њиве и ливаде, не имађаше коритом ни шибља ни дрвећа, а и корито му се беше готово изравнило са ливадама.

— Овуда се мора трчати; нема шале — рече Пантовац. — Снахо, ти напред, па по-

трчи! — викну он намрштивши се и промрмља нешто у себи, што не беше за Станку повољно.

Станка га само погледа, па прође напред и потрча тако брзо, да Пантовац, који трчаше за њом, стаде изостајати.

— Лакше, не мора баш тако брзо — проговори он.

Не остаде им више од стотине корака до реке. На једаред Пантовац погледа у лево, па, видевши оно, чега се највише сад бојао, повика:

— Лези! Лези!

Станка не поими одмах на кога се односе те речи, па се у трчању осврте и виде да су обојица прилегли по самом потоку.

Тога часа и Ђурица јој махну руком, те она брзо леже, па стаде да се осврће око себе, чудећи се шта раде њих двојица, кад никакве опасности нема. Видећи да они гледају све у лево, погледа и она истим правцем и — следи се...

Тамо далеко, на крају потеса, издиже се велики го хум, по коме су се прострле зелене Пашине Ливаде. По врху хума виде се јасно гомиле сељана, са белим кошуљама и црним гуњевима и јелецима, како се журно примичу к селу. Види се и коњаник, који се спушта косом, идући пред њима.

Пантовац чекаше да потера сиђе у долину, да му се изгуби из очију, те да се они неопажени дохвате реке. Тако су били много поузданији, но да их опази потера и да се крене одмах за њима. Рачун је био добар.

Чим потера сиђе са хума и западе у долину, бегунци поскакаше и за један тренут дохватише се реке:

— Е, данас јевтино прођосмо — рече Пантовац, умеравајући ход. — Ха, снахо, душу ли му!... Шта велиш сад?

— Ја, вала, ништа; а видим да се ти више од мене плашиш.

— Како то?

— Шта сте полегали ка̂ зечеви, кад су људи далеко од нас.

— Ха-хаха... — насмеја се хајдук. — Море ти си жешћа од мога побратима. Чујеш, да поведемо и њу на похару.

Ђурица се насмеја и погледа Станку.

— Она то и тражи једнако — рече он.

— Па лепо, болан. Ето, ја ћу кидисавати на децу и укућане, а ти са њом држи и нападај газде.

— То нећу — одговори Станка. — Ја ћу вас само пратити, а ви вршите ваш посао без мене.

— Па шта ћеш ти за то време да радиш?

— Ништа, чекаћу вас негде у потоку или у шуми.

— А, тако би и моја баба, да је жива, могла хајдуковати...

— Стој! — викну Станка, осврћући се око себе, као да тражи какво оружје. — Стани де, да ти покажем ко личи на твоју бабу — додаде она, сагињући се да дохвати камен са потока...

— Хајде да се измиче! — проговори Пантовац сасвим другим гласом, желећи да прекрати непријатан спор у овакву времену, где је драгоцен сваки тренутак.

Сви троје пређоше реку, дохватише се густе кленовичке шуме, која се пружила до близу Качера и пожурише да се што пре дохвате рудничких огранака, који су у другом округу, где ће, без сумње, бити изван сваке опасности.

Кленовичка шума пружила се по једној дугој страни, која је испресецана јаругама и косама. Бегунци су свакога часа морали да слазе у јаружице и опет да се пењу на косе, које су се отегле низа страну. Бегање је било тешко и уморно, али кад се бега од велике опасности, онда се нема кад мислити о умору.

Кад дођоше испод голога преседластога превоја, којим се прелази отуд из Шумадије у руднички крај, бегунци се зауставише на једној стрмој коси, која беше обрасла густом гором и шибљем. Требало им је одморити се и душом дахнути, јер их умор савлада. Завукоше се у густ шибљак и поседаше једно до другога. Пантовац одмах извади пљоску и натеже.

— Деде, побратиме; не знаш како је ово добро за уморна човека — рече он, пружајући пљоску Ђурици.

— Море остави ме, није ми сад до тога — одговори Ђурица љутито, не гледајући ни у кога.

Пантовац, као чудећи се и сажаљевајући га, врати пљоску у торбу. Његов поглед као да говораше: „Ја не знам за такву опасност или љутњу, због које не бих могао пробати овако лепу мученицу.“

Тада сви троје полегаше и ућуташе.

Ђурица, легнувши на леђа, угледа зелено и густо лисје буково, које се раширило и виси пред његовим очима, али му оно сад изгледаше као да је израсло из неба, па виси над њим. Кроз лишће види један бео усамљен облак, који плови горе по чистом плаветнилу, па му изгледа да и он и лисје над њим плови, и чисто осећа како промиче кроз благу шумску хладовину.

„Ала би лепо било, кад бих имао крила“ — помисли он у себи. — „Их, како би се летело. Легнеш ’вако, а оно иде, иде, иде... а ти само лези, маши крилима и уживај... Куд ли путује онај облак и шта ли је тамо куд он иде? Рај или пакао? — Једно мора бити, јер знам, кад је оно попа под записом говорио о рају и паклу, он све погледа у небо. Шта ли је тамо, како ли се живи?... Куд ли ћу ја... а, истина јест: куд ли ћу ја? Јамачно у пакао, нећу ваљад’ у рај, кад сам толика чуда чинио. Ала ли ће да пеку, бре!... Ако, вала, и заслужио сам, а дотле ћу бар да гледам да заслужим још више, нека знам зашто се мучим... А Станка, где ли ће она? И она ће са мном... Истина, ко зна где ли ће она?... Можда ће и у рај?... А јесте луда, пôс јој њен, у мало не кидиса на човека!...

Видиш, и то се мора наредити, мора јој се нешто учинити да други пут то не ради. И мене онда на реци у мал' не уби!... Чудна је!... Само да је побратим не омрзне, да је не може гледати. Но, већ ја ћу то удесити. А шта оно друго беше, оно лепо што сам мислио?... Облак плива... иде у рај, а јест, о рају. Ко ли је тамо? — Мој тата извесно, а и сви стари Дражовићи... Истина јест, више нема нас Дражовића. Ја ћу погинути, то је већ извесно, а ја сам последњи, деце немам... а оно...“ и, као убоден, скочи и разгледа око себе, па се наже над Станком, која га погледа као кривац покајник.

— Стале, тако ти свега што ти је најмилије на овом свету, је л' истина што си ми пре казала? — прошапта он над њом, а у очима му засја велика неизмерна жудња.

— Шта? — рече она зачуђено.

— Знаш... да си тешка... — одговори он и поцрвене.

Она га погледа пажљиво, као да беше рада видети у напред: како он мисли о томе, да ли се радује или му је криво? Кад му је пре месец дана саопштила своје откриће, баш тада га одазваше некуд, а после никад не започињаху говор о томе. Станка је мрзела на ово своје стање, и мислила је до сада да је и њему мрско, па неће ни да говори о томе. Али сад, ова блажена и срећна жудња, која се виђаше на лицу му, као да не долази од мржње, већ напротив...

— Што ћу те лагати, зар је мени мило! — одговори она и зачуди се, кад се он намршти на њен одговор.

— Што ти није мило?— рече он чудећи се.

— Зар смо ми за то... и на што ће нам деца, куд ћемо их?

— Како, болан — прошапта он, бацајући поглед на Пантовца, чије се груди одизаху као мехови. — Знаш да ћемо да се склањамо, да се негде настанимо, па да живимо...

У тај мах нешто шушну више њихове главе Они не опазише, али Пантовац лагано подиже главу и ослушну, па, кад се шуштање понови, он скочи и пружи пушку. И они обоје поустајаше и погледаше уплашено из свога заклона. Шуштање долазаше озго, са врха стране и са више места, из чега они закључише да горе иду људи или стока.

— Да се бежи са косе; ово је нешто опасно — рече Радован.

Подизаше се и журно сиђоше у јаружицу, која је горе при врху имала два крака, управо две провалије. Више саставака опазише најпре једну, затим више белих сеоских кошуља, угледаше и понеку пушку. Сад није било сумње да су опкољени потером. Остаје им још само потес, где их је, на оној чистини, најлакше погодити из пушке, и река која кривуда између потеса и шуме. Али ко зна да није ланац од потере већ сишао до реке. Имали су, дакле, још само два начина: или да опет ударе реком, где су могли наићи на потеру, или да се завуку ту негде у шибљак

и да ћуте, па, ако их опази потера, да скупо продаду своје главе...

— Шта ћемо сад? — рече Ђурица бледећи, осврћући се плашљиво око себе. — Видиш ли сад! — викну љутито на Станку. — Ја ти лепо ономад велим да те водим у Војковце...

— Остави то! — прекиде га Пантовац. — Зар не видиш да се мора гинути.

„Шта то вели он? Каква погибија? Ко ће да гине? Јест, ми ћемо да гинемо и... и ја ћу да погинем!...“ — помисли Ђурица, па стаде још пажљивије да ослушкује оно значајно шушкање.

— Да бегамо низ реку — рече он готово нехотично, тек само да што каже и да говором одагна страх, који га обухваташе.

— Хајде, вала; једном се мре! — одговори Пантовац, севајући очима бесно. — Подај и њој што у руку — рече он загушеним гласом, гледајући на појас Ђуричин.

Ђурица извади револвер и даде га Станки, па онда окретоше јаругом к реци. Тек што корачише два три пута, а озго више провалије неко повика из свега гласа:

— Ено их! Пуцај!

Одмах затим разлеже се пуцањ и више њих прозвижда куршум. Као да то беше сигнал усамљеној и успаваној гори да оживи. Од једном се сва гора проломи од вике и пуцања. Куршуми стадоше да лете и звижде око њих и више њих, откидајући гране, које лако падаху пред ноге им. Понегде куршум

лупи у буково дебло, и ту се од једном забели влажно дрво.

Бегунци потрчаше из све снаге, онако, као што може потрчати човек, који бежи од смрти и зна да му само ноге могу помоћи. Напред трчаше Ђурица, прескачући лаким еластичним скоковима све препоне, које му беху на путу. У десној, опруженој низа се руци држаше положену пушку, а у левој, стегнувши револвер, прескакаше рупе и камење низ јаругу, док не окрете реком дубока корита, која беше обрасла густим шибљем и врбаком. За њим, све у стопу, трчаше Станка, погледајући чешће у лево, од куд се чуло викање и пуцњава. Пантовац, тежак и тром, изостајаше све више од њих, али и он живо скакаше, стајући целим стопалом на скоковима.

— Пуцај! Не дај! Уа!—вичу стотине грла.

— Гру... гру... гру... — праште пушке по зеленој густој гори.

— Лево! Страном! За њима! — вичу кметови.

И цео, дуг ланац људи, збијајући се у гомиле, јури на ниже страном да пресече пут зликовцима и да их стигне. Али над провалијама застају сви и, у оном узбуђењу, не могући трчати даље, а не знајући шта да се ради, окупише опет сви у пуцање и вику.

— Около! Заобилази! — вичу кметови, и гомиле се двоје: једни трче уз брдо да обиђу провалију, па да опет слазе пред бегунце, а други се враћају натраг да сиђу к реци, па да трче за бегунцима. И једни и други вичу из гласа.

Ова вика поможе бегунцима. Пантовац једнако ослушкиваше и одмераваше ухом докле се потера растегла, па, кад опази да сва вика све више остаје иза њих, засијаше му очи радосно, јер поими да су искочили из ланца и да су, према томе, побегли од опасности.

Кроз четврт часа хајдуци прегазише Качер више гвоздене бране и дохватише се густих рудничких огранака.

XVIII

— Наслеђе, господа моја, велика је и важна чињеница у, тако рећи... у томе питању — говораше апотекар пред Јанковом пивницом својим присним „пријатељима, партнерима, суграђанима и осталој булументи нашега града“, како он то вељаше. — Али су прилике и околности, у којима човек егзистира, од пресуднијега, тако рећи... утицаја...

— Шта ту дробиш — упаде му жучно у реч месни учитељ, који се, док апотекар састављаше своју научну фразу, иронично осмехиваше. — Да је тебе твој отац боље васпитао — учитељ јако нагласи ову реч — ти би уредно свршио школу и био би користан државни радник, а не би продавао чивит и соду по паланкама. Васпитање је, ако хоћеш да знаш...

— А гле'те милорда! — узвикну апотекар. — А какво сте васпитање ви добили, ако се смемо усудити да запитамо, од свога ћаће? Какву сте то ви философију свршили, молићемо, и који је рад кориснији за народ, мој или ваш?...

— Зар се школе уче само ради тога, да човек буде чиновник? — рече срески шумар, и пренесе поглед преко својих слушалаца, да би се уверио: деле ли и они његово мишљење.

— Мој отац, као сељак, дао ми је васпитање како је могао — обрте се учитељ апотекару — и ја сам учио онолико, колико је кадро било једно сељачко имање да ме издржи. Али ти, господски син, богаташ...

— Полако-те, море, ви одосте на друго, — проговори месни свештеник. — Ми смо почели о Ђурици. Шта је узрок, велим ја, те човек, који може онако да осећа, који може да воли, који тражи свету цркву да благослови његов брак, те такав човек, велим, чини онаке покоре и злочинства и на ономадашњој и јучерашњој похари? Која вели да су га на то нагнале прилике и околности, а учитељ, као што видим, налази да је свему томе криво васпитање. Али реците ви мени, драгановићи моји, са чега толики други свет оде у гору? Зар не видите да већ постаје обичај: чим коме мало потесни око врата, он домча шоцу у руке, па хајд' у гору. То ви мени реците... А ја, у колико могу да мислим, рекао бих, да ће томе бити узрок наш крајњи немар према вери и цркви, рекао бих...

— Пардон! — викну апотекар. — Ако сам био тако срећан, да схватим драгоцене мисли уваженога господина попе, мени се чини... ја бих рекао да он навраћа воду на своју воденицу, исто онако, као што то чини учитељ. Ја вам опет велим, господо: прилике и окол-

ности. Узмите ви ово: је ли Ђурица спреман из малена за хајдука? — Није. Је ли...

— Ја шта је радио, но се спремао... — упаде му учитељ у реч.

— Пардон, не прекидај ме. Је ли он непрестано радећи своје сељачке послове, замишљао себе као хајдука? — Није. А да ли је помишљао на поштен живот, на женидбу, на кућење, на рад? — Одреците му то, ако можете! Дакле, случајно учинио једну погрешку и био лоше среће, те га власт ухватила, па, бојећи се ваљда горих јада, дао чистац...

— Све су то трице и кучине! — умеша се Живко писар, стари полицајац. Какве прилике и васпитаније, какви бакрачи! Ехе... кажем... — ту се Живко мало искашља, да би нашао што згоднију реч за своју мисао. — Поп има право, кажем ја... Али то није све. Него је пао углед власти, jȁ, брате, углед власти је пао. Јест, кажем... А ја бих њега на точак чим врдне, па да ви'ш онда би ли се сећао хајдуковања! Jȁ — заврши он и дубоко повуче из ћилибарске муштикле.

— Варате се, господине — одговори му апотекар. — Кад су беснели по овом крају Јевђовић, Сарић и други, тада је ауторитет власти био на максималној висини, па су опет они чинили покоре. А пре тога метали су и на точак, и тада је било оваких разбојника. Али шта је одвело у хајдучију и Јевђовића и Ђурицу и толики свет?...

— Баш да вам кажем и ја једну — рече Дмитар књижар, пошто се искашља и про-

трља међу прстима свој дебео златан ланац о врату. — Ви сви погађате, али, простићете, с једне стране. Све то јесте тако као што ви сви велите, и сви имате право. И то ће рећи, да сви ти узроци постоје: мало ово, мало оно, тек изиђе како не ваља. А сад, зашто је толики народ нагрнуо у хајдуке? — То му је, брате, у крви... така му је погана крв: чим што мало, он у гору. То је једно. А за Ђурицу рекао бих да ће учитељ имати највише право. Отац га је научио злу, а он се потрудио да претекне оца. Што не одоше у гору толики његови вршњаци из села? Зато, што их родитељи нису учили да краду и отимају, но да раде и, што но веле, да живе поштено. Jȁ како, брате! Моје дете неће бити хајдук. А зашто? — Зато што пазим на сваки његов корак...

— Добро велиш, Дмитре — одговори му свештеник. — То и ја кажем. Нека сваки води бригу о својој деци како треба, па неће бити хајдука, или их бар неће бити овако много. А да ли нам је баш то у крви — Бог ће га знати. Нешто не знам како је сад по другим земљама, али држим да свуд има тога зла.

— О, те како! — рече апотекар. — Бандити су велико зло у свима државама...

— Бог с тобом, Коста, шта су ту криви бандисти? — викну Лаза терзија, који је у младим годинама, испитујући своје подобности, носио добош у војној банди.

— Ох-хо-хо-хо . . . — слатко се насмеја апотекар. — Бандити, господар-Лазо, то ће рећи разбојници — на страном језику. А уваженој господи бандистима нека је слава и част! . . . А-а, господине капетане, част нам је . . . и овом приликом, као и сваком . . . — рече он, дижући своју „шлафкапу“ и поздрављајући капетана, који нешто туробна изгледа дође међу друштво и седе.

— Добро јутро! — поздрави се капетан, седајући за сто. — Чујем ја још из собе, да се овде претреса велика философија.

— Не замерите скромним и мирним грађанима — продужи апотекар — што се у оскудици здраве душевне хране наслађују полициским билетенима, којима их ваше господство тако ревносно снабдева. Да није Ђурице и вас, не знамо шта бисмо радили од дуга времена.

— А, и тога ћу Ђурицу скоро скинути с врата. Не знам само који ли је то од његових долијао.

— Шта, има ли извешћа од синоћ?

— Ништа ново. Један је од нападача погинуо, а Никола је до сад умро. Не знам само шта ће бити с децом. Чекам извешће свакога часа.

— Е њихова је дрскост прешла сваку меру. За два дана две разбојничке похаре! — рече свештеник.

— И јуче из јутра онај случај у Кленовику! — одговори капетан.

— Шта, ми нисмо чули? — повикаше радознали слушаоци.

— Једна сељанка, која је нешто оговарала његову Станку, враћала се из вароши. Он је ухвати, веже јој руке, па задигне сукњу и кошуљу јој, те веже више главе и пусти је тако у село. Али је најгоре што је она, по његовој наредби, морала тако проћи кроз цело село, и ником није смела допустити да је одреши, док не стигне својој кући.

— Па је ли све извршила?

— Морала је, јадница. Чекало би је горе зло.

— Како ли је могла ићи завезаних очију?

— Кроз сукњу се види лепо.

— Говорите, господо, што хоћете, али ја опет велим: наслеђе је важна чињеница... — отпоче апотекар да развија своју философску мисао...

Међутим догађаји, који су се одиграли дан раније и који изазваше овај разговор, беху веома страшни.

Другога дана после потере, Ђурица и Паштовац, с одабраним друштвом, које им је Вујо спремио, ударише на бистричкога механџију усред бела дана, пред десетином сељана, који се случајно затекоше у механи. Секоше, мучише и тукоше механџију Цинцарина и момка му синовца, узеше му осам стотина банака и, зарезавши му нос, припретише:

— Ако чујемо да опет мучиш сиротињу кајишарским интересом, убићемо те на месту.

Сви сељани остане као приковани на своме месту; нико не смеде оком мрднути, а неки, из превелика усрђа, беху позавлачили главе под клупе. Кад одоше хајдуци, ови само мрдаху ногама, на позив својих суседа да изиђу, показујући тим да се не интересују оним, што је иза њихових леђа...

Одмах сутрадан, око заранака, исто друштво опколи кућу Николе Чолића, богата сељака из Грабовца. Никола је био на путу, и разбојници, знајући тачно кад ће се вратити, чекаху га свакога тренутка. И сад су ишли на поуздану добит, јер су знали да је Никола отишао да наплати облигацију од двеста дуката. Знали су да је Николина задруга на раду у пољу, а код куће беху само ситна деца са женом редаром.

На вратницама, куда ће Никола доћи, беху прикривени Ђурица, Пантовац и Новица. Последња двојица полегали су у корову, што је израстао по ђубрету близу вратница, а Ђурица се завукао у витлове шиндре, коју је Никола спремио за нове стаје. Остало друштво заузело је друге вратнице, па једни чекају уговорени знак да упадну у кућу, а други да стоје на стражи.

Беше тихо летње вече. Сунце се претворило у пламено коло са хиљадама дугих и сјајних ватрених паоца, од којих се половина заклонила за високу гору, а друга половина блиста и прши ватром уз небесни свод, преливајући се час у ватрено црвенило, час у љубичасто пламено жутило. И она густа из-

маглица, која се вазда виђа око заласка сунчева, претворила се у ватру, па блиста и трепери, заклањујући један део сунчаних зрака. И шума, и поље, и брегови, све доби неку нову, сјајнију и отворенију боју... По плаву небу пролете јато задоцнелих птица, журећи се на ноћиште...

Деца се окупила у једном углу пред вајатом, цепкају и забадају иверје у земљу, заборављајући све друго што је иза њих. Један малишан са врха брда, више куће, довикује мајку и јавља да не може нигде да нађе јагњад, која су се позавлачила негде у папрати.

Непомузене овце блеје и, да би се зар чиме забавиле, штрбну мало угажене траве и опет подигну главе, очекујући музару...

Прве вратнице на огради од воћњака шкрипнуше, и кроз њих прође коњаник. То се Никола враћа с пута. Они из заседе поиздизаше главе ослушкујући, да по гласу познају, враћа ли се сам Никола. „Е, још ово, па квит!“ — помисли Ђурица у себи, спремајући нож и пушку за напад. „Само да не буде крви!... Оно истина, сад је све једно, али тек лакше ми је, кад се на миру сврши.“

— О, Мићо! — викну Никола с пута, видевши синчића на брду.

— Чујем — одговори дете осврнувши се.

— Јеси нашао јагњад, сине?

— Нема их нигде, славе ми! — рече малишан застанувши и као размишљајући где ли су. — Да потражим још горе у зобишту.

— Потражи, моје дете, па пожури — викну Никола, сагињући се на коњу испод шљива. Кад стиже пред вратнице, сиђе с коња и поче да га распрема. Погледавши случајно у двориште, угледа тамо два човека, од којих један утрча у кућу, а други оде к оној гомилици деце. „Хајдуци!... то је оно страшило, од кога се и дан и ноћ страхује... па, сто их!...“ — помисли он, и таман да се окрене и да бега натраг, а неки страшни и необични људи притрчаше му, створише се уз њега, као да изникоше из земље, и дочепаше га снажним рукама. Коњ одскочи у страну и нестаде га испред Николиних очију, а он се осети усамљен, у власти ових страшних зверова.

— Пст, да ниси писнуо!... Полази напред! — викну један од нападача, и Никола осети јак ударац у леђа.

— Не ударај се, молим те, наредићемо се лепо... — рече он, ступајући напред плашљиво и збуњено.

У том деца завришташе, а у кући закука жена.

„Шта то њима раде?... Од куд тамо други хајдуци?“ — помисли он, заборављајући да је мало час сам видео двојицу.

Улазећи у кућу, Никола угледа снаху како је необично приселa код завале испод прочеља, дигла руке више главе и преплашено гледа зликовца, који стоји пред њом с голим ножем.

— Паре дај! — подвикну Ђурица и замахну ножем

— Хоћу, брате, хоћу, молим те... ево на, ево сад... — муцаше он, вадећи рубац испод појаса, али му нешто сметаше да га одмах извади. Руке му тако дрхтаху, да не беше у стању владати њима. Дохватио је прстима за крај рупца, али никако не може да га извуче, јер не зна шта да чини с рукама. — Чек', чек'... ево сад... — муцаше јадник једнако, претурајући руком по појасу.

Ђурица приђе, истрже му рубац и развеза, па стаде да броји банкноте.

За тренутак сви ућуташе, посматрајући како Ђурица невештим прстима одваја један по један лист папира. И сам Никола се забави тим послом и стаде да броји, заједно са Ђурицом, једну по једну банкноту, као да и њега интересује колико ће се наћи новаца у том завежљају.

— Хо, па овде је само сто двадесет дуката! Камо ти још осамдесет? — рече Ђурица.

— Јест, јест, брате... сто двадесет равно... Нема више.

— Како нема? Урош те је позвао да ти исплати свих двеста по облигацији.

— А, е то јест... али није све платио... Ево облигације код мене, па читајте... на њој то пише — одговори Никола и стаде да тражи по јелеку. — А, ево је! — рече он пружајући Ђурици облигацију. — На њој све пише, све...

— Што ти није све дао .... му његова! — викну Пантовац као с неким правом, налазећи да му је тим причињена хотимична штета.

— Нема, нема човек... душе ми нема — правдаше Никола и себе и свога дужника.

— Остави сад то — викну Ђурица. — Дај ми оне паре што си узео за стоку и јечам.

— Како? Није, браћо, није Бога ми!... Нема...

— Шта нема .... ти твога! — викну Ђурица. — Јеси ли о аранђеловском вашару узео педесет, о пантелијевском тридесет, а колико ти је дао Дмитар за јечам?

— За јечам? — одговори Никола, чудећи се тачном рачуну, који му Ђурица изнесе. — Е јест, било је и то, али сам раздао по народу, браћо. Раздао сам до последње паре, тако ми самога Бога...

— Лажеш, псино матора! — викну Пантовац, па изви нож у висину и удари њиме Николу по глави. Никола осети страшан бол у глави, и са њим заједно потече му топал мокар млаз низ потиљак.

„Гле, смрт! — помисли он у себи — да се гине!...“ и ова мисао га пререоди, ули му неку непознату му до сад снагу самоодбране, коју он никад у себи не претпостављаше. Наиђе му нека црвенкастосива тама пред очи, која му заклони собом све предмете и сва лица... Он не виђаше више ништа, осим једно једино страшило, које се помаљаше из те таме са подигнутим ножем. То је страшило добро познао и разумео: да му оно спрема смрт, неизбежну страшну смрт, без устанка, без пребола... И ако сад он успе да уништи то страшило, онда... онда ће бити

нешто друго, нешто боље, а шта — о томе и не мишљаше... Глава га жигну још јаче, још ужасније, и он некако механички, без размишљања, онако исто као што се удављеник грчевито хвата за слабу шибљику, дохвати свој мали ножић иза паса, истрже га брзо и тако исто муњевитом брзином сјури га ономе страшилу у груди. Осети само како нож удари у неку мекоту, као кад он у јесен цепа бут говеђи за пршуту, па после оде тамо некуд сав до дршке... И по том угледа како оно страшило необично отвори и рашири очи, као да се нечему јако зачуди, па их преврте у вис и онда он познаде да је то страшило хајдук Пантовац, који се од једном опусти и некако необично седе и леже у ватру на прочељу, леже онако леђима, преврнутих очију, и он поче разумевати да је то он убио Пантовца. Али истога тренутка нешто јако пуче и њега нешто тако јако удари у слепо око, гурну га, и он се од тога претури и — умре...

А Ђурица стајаше над њима са пушком, из које још излажаше по мало дима, гледаше их зачуђено, не могући поимити шта то би. „Сад овога тренутка беху два човека жива, беху оваки исти као што сам и ја, и гле...“ Пантовчеву главу дохватио пламен, згорео сву косу и по кући се просу задах...

Како осети смрад спаљене косе, Ђурица хтеде да врисне, осврте се пажљиво по кући, угледа још некога над оним, кога је он убио. То се снаха наднела над мртвим девером и

домаћином, па кука и нариче, али Ђурица не чује никаква гласа, но се само чуди од куд та жена овде! И на послетку, угледавши врата, једним скоком испаде из куће и потрча к првој шуми, која му паде у очи. Али, потрчавши мало, обузе га неописан страх од самоће, од себе сама и од онога вечерњега сутона... Застаде и ослушну... Неко му се приближује. А, јест, то је друштво, на које је он био заборавио.

Потрчаше сви напред ћутећи, а Ђурица скакаше пред свима, не знајући ни где гази, ни куда иде, ни шта ради. Тек кад зађоше у шуму, умерише корак. У оној немој, мрачној шумској хладовини Ђурица стаде да прибира мисли.

„Од куд ја ово идем?... Шта ово би?... А, јест, убио сам човека!... И при тој мисли стеже му се срце и охлади, а на душу му паде неки тежак терет, неки велики бол, неко непоимљиво осећање, које је личило и на кајање, и на жалост, и на страх од нечега, што се не види и не разуме. Неко ново, до сад успавано осећање у њему пробуди се и стаде да га гризе, да жеже као зубни бол... Он иђаше узверена погледа, страшљиво управљена у помрчину, отворених, осушених и врелих усана, онако као што болесник у врућици скаче с постеље и бежи од куће.

„За јечам?... Раздао сам по народу, тако ми самога Бога!...“ — понављаше он у памети последње Николине речи и изазиваше све оне страшне слике, које се мало

час пред његовим очима изређаше, али се сад сећаше само Николиних речи и последњега свога дела: кад је пружио, скоро наслонио, пушку на слепо око и окинуо. Од једном Никола седе; нити му се лице промени, нити се он осврте, ни мрдну чим, него га само од једном нестаде с оне висине, на којој је стајао, као да је скочио у воду, и тако се простре по земљи, пруживши ону руку с ножем ка прочељу, као да је имао са њом какву нарочиту намеру. И затим му падоше у очи широка Николина леђа, у сукнену јелеку, како су необично одскочила од земље. И после се од једном нађе над њим неко други, као да је видео женску коњђу, убрађену црвенкастом марамом са белим цветићима. И више се ничега није сећао...

А варош ври од нестрпљења...

Капетан је на послетку добио тачно извешће. Кола са мртвим Пантовцем очекују се свакога часа, а појединости напада познате су, већим делом, свима. Ипак се нестрпљиво очекује писар Мита, који ће сав догађај испричати онако, како је у истини било.

По подне стигоше кола са спроводницима, писаром и доктором. Народ нагрну колима, па нити ко може прићи колима да што види, нити се може извући из гомиле, већ се цела маса радознала народа таласа и повија са стране у страну, као добра пшеница под снажним ветром. Велику муку имађаше

среска послуга, док уведе кола у среско двориште. Жандарми одмах скидоше Пантовца и простреше га по зеленој ледини. Народ се окупи у около.

На благој, мало нагнутој равници лежаше, раширених руку и опружених ногу, мртав Пантовац. Страх га беше погледати. Густа коса му беше спаљена и на место ње стајаху још уковрчени црни и тврди пурци, пепео од косе, који му даваху још страшнији, необичнији изглед. Преко целога темена, куда су жандарми, дижући га ваљада на кола, збрисали и скинули рукама изгорели пухор косе, виђаше се црвена, испечена кожа, на једном месту напукла, па ту зија огромна спржена рана. На лицу му не беше ни бркова ни обрва, већ на место њих стајаше црна гар, по негде обрисана, те показује на том месту трагове пламена. Очи му беху отворене, али готово испечене, услед чега цело лице више добијаше изглед обичне трупине. С леве стране груди, на чистој белој кошуљи, зијаше мала крвава рана, улепљена усиреном и запеченом крвљу.

— Што ти је човек, брате — рече неко из народа — ка̑ да си запарао ноктом преко меса, а ет'... мртав!...

Сви разделише ову философску мисао, па чак и капетан, који дотле стајаше намрштена и озбиљна изгледа, после ове напомене значајно махну главом, као да би рекао: „Jа̀, море!“ Само апотекар показиваше, да га ова појава не зачуђава, јер његово лице доби из-

раз као да је хтео рећи: „Е мој брате, да сте видели оно што ја знам!“ И доиста, он одмах проговори:

— Е, нисте видели ви у Штајнбруху: узме само једну танку дугачку иглицу и завуче је вепру између груди. Вепар само: мрд-мрд и — готово!... Господине мој, шта мислите!...

— То су, брате, свиње — одговори онај први — а свињче... истина јесте, у неку руку, како ћу казати... као човек, али опет није човек. А човек је, брате, човек!

— И ово ти је, болан, некад било дете и сисало мајчино млеко, и мајка га, ка̑ и све мајке, волела и гајила! — прозбори газда Дмитар, гледајући онакажено лице зликовчево.

— Како га је гајила, тако је и прошао — одговори учитељ.

Људи наставише да исказују један другом своје утиске, а капетан стаде да саслушава грађане, који су познавали Пантовца. Прибравши довољно доказа да је овај мртвац доиста Пантовац, капетан нареди да га одмах носе и закопају.

У вече је, украј срескога пута, израстао нов хум влажне земље, као једини споменик зликовачких дела.

XIX

Кад је Ђурица похарао бистричкога механџију, није хтео после похаре да се састаје с Вујом, но му је само поручио да је посао свршен успешно, да су нашли новаца више но што су се надали и да ће одмах да ударе на Чолића. И ако Вујо није налазио за паметно да се врши други напад са толиким новцем у џепу (јер могао је Ђурица погинути, па ко зна шта би било са новцем), ипак му је одговорио: „Нека чини како зна, само нек пази на људе.“ Али сад, после друге похаре, Вујо посла пред њега човека, који је имао на сваки начин да га доведе к Вују, да му не да свраћати никуд на другу страну. Случајно, пре овог изасланика Ђурица срете свога Кленовичанина, кога му је послао јатак Јово.

Ђурица још иђаше као у грозници. Друштво је распустио, давши сваком другу по десет дуката, само остави са собом Новицу, јер га беше страх од самоће. Кад окретоше

подножјем Венчаца, оном шумовитом страном, зачуше пред собом познато звиждање, знак њихових јатака. Обојица се заклонише за дрва, спремише пушке и одговорише на знак. И с једне и друге стране понављаше се звиждање, да би онај, што им прилази по мраку, знао којим ће правцем ићи.

— Стој! — рече Ђурица лагано, кад опази човека близу себе. — Ко си?

— Ја сам, Ђуро, од Јова...

— А, Миша! — познаде га Ђурица, па му приђе. — Шта је, ко те шаље?

— Јово ме послао. Чуо је да ћеш ноћас овамо у Кленовик, па ти казао да ни по што не свраћаш к Мату.

— Зашто?

— Он је ономад јавио капетану да ћеш ноћити код Јова, па су због тога дизали потеру.

— Не може бити!

— Јест, вала, па сврати на Вуја, те га питај, и он ће ти казати; он то још боље зна.

Ђурица ућута и као да стаде нешто мислити. Дуго је тако ћутећи упирао поглед у помрчину, па на послетку махну руком и обори главу, као да и сам увиђа, да не може још ништа смислити под утиском ових необичних догађаја, који се све више гомилаху око њега. „Шта ћу да мислим?“ — рече он себи на послетку. — „Видим да се приближује крај, па сад што ме снађе. Кад су најпоузданији моји људи почели да ми раде о глави, онда ту нема жи-

вота. Али се опет не дам тако лако!... А она?... Баш ми је и то велика невоља!...

— А, Ново? — обрте се он Новици, који полако иђаше за њим. — Шта велиш за ово?

— А да што ћу ти рећ', болан, но да утучеш пашче, нека они други узму памет у главу.

— Ако ли се они још више наљуте за то?

— Не смију, богме! Свакому је танак врат.

„Сад би ми ваљао побратим. Шта ли је са њим, јадником?... Вујо би ме још боље научио, али нећу к њему, док год не раздам ове новце људима...“

Опет се зачу звиждање.

— Шта је сад? — рече Ђурица, заклањајући се и одговарајући на знак. Звиждање се понови као и пре, Ђурица одговараше, али беше још опрезнији.

— Ђуро, ја сам — зачу се глас у близини.

— Од куд ти овде? — зачуди се Ђурица, познавши Вујова синовца.

— Вујо те зове да идеш право њему. Ради се о твојој глави. Мато ће да те убије, то је извесно.

— Знам, чуо сам то. Кажи Вују да ја одох у Кленовик, да се наплатим с Матом. Ако он мисли да не треба то да чиним, нека пошље одмах за мном. Стићи ћеш ме до кленовичке реке; ја ћу полако путом.

— Добро — одговори онај из помрчине и нестаде га.

Ђурица с Новицом окрете уз брдо, журећи се да обиђе Брезовац, па даље на путу да чека Вујов одговор.

На кленовичкој реци Ђурица се одмори цео час, па, не добивши никаква одговора од Вуја, пође с Новицом у село, право Матовој кући.

„А овај ништа не упита шта је било код Чолића. Јамачно је Коста стигао и испричао, или је можда Вујо мислио насигурно да ћу ја право к њему?... Све једно. А жао ми Мата!... Шта да чиним са њим? Истина, он хоће моју главу, а ја се, богме, не дам тако лако. Па сад... то је и тражио!...“

Беше превалила поноћ, кад Ђурица стиже с Новицом пред колебу у Матову бостаништу, где је од пре неколико пута ноћио. У колеби не беше никога, јер је бостан већ прошао, и Ђурица уђе унутра, па стаде да смишља с Новицом шта ће да ради. Договорише се да најпре и сами окушају Мата, да му даду довољно прилике да им покаже своје намере. Ради тога Новица ће се сакрити, али ће се ипак налазити у близини Ђуричиној.

— Чујеш, Ново... — рече Ђурица устајући. — Баш ме мрзи да опет поганим руке... Кад видимо да то морамо чинити, ако те не мрзи... да ти то учиниш... — промуца он као стидећи се своје слабости, и у исто време као подлежући душевном и физичком умору, који га је савладао.

— Само ти мрдни, па не брини! — одговори Новица, за кога то, као што изгледаше, не беше никаква неповољност. — Хоћу ли га посјећ', или право у чело?

— Боље је да не пуцамо. Нож ти је оштар?

— Љута гуја!

Ђурица, полако и опрезно, оде пред кућу. Беше све мирно. Мато, као и сви јатаци, није држао псе, по којима би суседи могли дознати кад долазе ноћни гости. Ђурица обиђе свуд око куће, разгледа свако сумњиво место, па се упути к високој розги, пободеној у градини, под којом је Мато обично спавао. Дошавши до познатога му ноћишта, Ђурица опази да Мато спава. Сагнувши се над њим, повуче за покривач и зовну га по имену.

Мато скочи с места, и као да није ни спавао, познаде Ђурицу и обрадова му се.

— Гле, од куд ти?... А ја баш мислим да не удариш ноћас, па за дуго нисам заспао.

— Чекао си ме, је ли?

— Нисам те баш чекао, али сам помишљао да ћеш свратити на нас. Камо ти Радован?

— Погибе. Једва и ја изнех главу — рече Ђурица и исприча му цео догађај код Чолића. По том му каза да је свраћао к Вују и оставио код њега све новце, па се онда и он намести код Мата, леже и наскоро се учини да је заспао.

После пола часа Мато устаде и зовну га полако.

— Ђуро! — зовну га он неколико пута, па, видевши да Ђурица спава тврдо, после велика умора, диже се и оде у мрак.

Чим нестаде Мата, Ђурица одмах скочи и зађе за розгу, где се беше прикрио Новица.

— Шта ћемо сад? — рече он.

— Чек' да наместим твој покривач — одговори Новица, па оде те навуче поњаву преко сламнога јастука и врати се за розгу.

— Лијепо сам намјестио, као да спаваш тамо. А сад да гледамо шта ће да ради угурсуз.

После неколико минута врати се Мато са секиром у руци. Прилазећи поњавама, он опет зовну Ђурицу по имену, па, не чувши никаква одговора, издиже секиру, корачи два пут ближе к поњави и потеже из све снаге секиром по ономе месту, где је требала да буде Ђуричина глава. Истога тренутка удари га Новица ножем у леђа, прободе га скроз, и Мато паде мртав...

Убице се окретоше и одоше кроз село. У Радоњића забрану седоше, Ђурица одброја осамдесет банкнота и даде их Новици.

— Ево ти за сад оволико, па кад год ти буде потреба, само ми кажи.

— Е јеси човјек, неба ми! — рече Новица, чудећи се. — А они матори пас никад ми не даде више од десетак петнаест банки. Сад сам твој, сав твој...

— Није он ни мени давао више — одговори Ђурица — али сад ћу ја да делим и њему и другима. Само ви треба мене да чувате... и од њега да браните, па вам неће бити криво од мене.

— Ево ти главе моје и вјере тврде, да ћу те чувати боље но себе сама! — узвикну весео и узбуђен Новица. — А доћи ће, море, данак, кад ћеш виђети колико вриједим. Сад нећу ништа да ти кажем...

Ђурица се изненади овим речима, али се учини да није на њих обратио пажњу, а огледа да изазове Новицу на искрен разговор.

— Знаш, брате Ново, досадило ми се робовати за другога. Гини, мучи се и пропадај свакога дана, а за кога? — Све за њега. Моји људи, који ме чувају, и они, који са мном мећу главу у торбу, добију од њега коју банку као слепци, а оно друго све он згрће. Зашто бисмо ми то трпели?

— Знаш шта је, Ђуро!... Све је тако... то је истина, али ти не мореш с оним курјаком изићи на крај. То ја знам, и знам зашто... вјеруј ми. Доћи ће дан, вељу, па ћеш и сам све разумјети и виђети, а дотле га мораш заваравати. Подај и њему половину од добити, јер сад је зима на прагу... треба добро да се чуваш, а без њега не мореш...

— Зимус ми он не треба. Имам пасоше за нас обоје, то ми је он набавио и дао, па ћу да се склоним подаље. А више не смем да нападам за ову годину... И доста је.

— Е онда те само једно молим: не иди к њему, док не прибереш све за пут. Па кад буде све готово, нарачунај се са њим, па одмах бјежи и не говори му ђе ћеш зимовати...

— Што то сад?

— Тако... виђећеш. И кад се на прољеће вратиш овамо, прво се нађи са мном, па онда иди к њему. То добро упамти, ако ти је мила глава...

— Ама реци ми, болан, штогод... ти нешто знаш, па нећеш да ми кажеш, а видим да се то тиче ґлаве!

— Добро видиш, и то ти је за сад доста. А кад дође вријеме, знаћеш све.

Разговорише се још о зимовању, али је Ђурица своју праву намеру, да зиму проведе у Београду, тајио и од њега.

Растадоше се као најбољи пријатељи.

Ђурица је имао пуне руке посла. Требало је разделити новац јатацима, оставити што и мајци, па онда узети Станку и, пошто пареди рачуне с Вујом, кренути се на пут.

Зора већ забелела, а он, после оволиких злочина, још није ни тренуо. Морао се негде одморити. После краћега двоумљења оде к Јову.

XX

У прљавој, каљавој, последњој палилулској улици, на крају Београда, поређани су сниски неокречени куђерци од набоја. Око понеке кућице нема ни толико дворишта, да се човек слободно обрне, а око понеке подигнути су у пространу дворишту кошеви за кукуруз, стогови сламе, сена и шаше, кошаре за стоку и остале потребе добре земљоделске куће. Становници су ове улице махом они типски и Београђанима добро познати земљорадници Палилулци или вредни и сиромашни Војвођани, који се, сви из реда, именују Банаћанима, и ако их има из свих крајева лепе Војводине.

Већ неколико дана пада киша над Београдом, те је и чистији део града потонуо у житкој прљавој маси; расплинуло се блато по свима улицама, по двориштима, по праговима и уласцима у куће... Са стреха и из натмуреносребрнаста неба сипи и каплье ситна роса, која обухвата цела човека, продире му

до тела и, чини ти се, увлачи се и у саму срж кошчану... Повучеш ли ваздуха у себе, појуре ти у груди хладне росне капљице, затвориш ли уста, ето их кроз нос, па засипљу очи, уши, образе, цело тело... Хладна мокра влага продире даље и од самога ваздуха... Гнила, влажна магла завила у свој суморни плашт цео град, као какво чудовиште, па га кваси, цеди и опет кваси, рекао бих да му спира с прљава лица трагове ужасних злочина, мука, уздисаја... И с мокрих камених плоча опет се дижу облаци суре мокре магле, квасећи успут људе, куће, дрвеће, све... Као да цела природа плаче за изгубљеним добром у свету...

Палилулска улица претворила се у море блата и влаге. Читави облаци густе мокре влаге вију се по кривим и тесним сокачићима, прелећу с једне кровињаре на другу, влаже и продиру у станове кроз малена незаштићена оканца, уносећи собом и студ и отров... И усред дана у таквој је улици помрчина, а кад зађе и последњи зрак сунчев, који је дању бар оне густе облаке осветљавао, на таквоме месту наступа црна непробојна ноћ...

Шта се то вере ноћу по житкој тештавој маси непоплочане улице?... Ни најбоље мачје око ништа не види, али ухо јасно разликује, да се с муком провлаче туде две ноге човечје, шљепкајући по блату, отресајући се и вукући се опет по растопљеној, замешеној и расплинулој житкости. Тихо се провлачи задоцнели становник, придржавајући се ру-

кама за мокре зидове блатних кућица или за накривљено прошће дугих дворишта... Пројоше једна... друга... десетак кућица, и он се на послетку заустави пред једном.

„Баш сам луд!“ — помисли он, заставши пред вратима, двоумећи да ли да уђе унутра или да се врати. — „Оставих онако красно друштво!... А шта ћу овде? Да спавам или да је гледам онако натмурену и зловољну... И најгоре је то, што неће ни речи да проговори: све ћути замишљена, по неки пут се намршти, па опет мисли и мисли... Нема краја њеним мислима... А о чему може да мисли? О кући, о селу, о мајци, о оцу... то није; она је истурена, избачена отуд, па јој и није до њих. О мени и себи?... Један нам је крај, шта има да мисли!... Ја јој чиним све... свега има, као каква госпођа: ништа не ради, једе и пије, шта ће више?!... Шта треба човеку друго?... А онај ми Веса изгледа сумњив: ми сви пијемо, веселимо се са девојкама, а он све гледа испод очију, и чини ми се баш мене највише гледа... Јест, баш мене, и од тога сам погледа утекао, и добро сам учинио... Баш не волим онај његов поглед! Боље ми је овде... А jä... И овде је онај други поглед!... Све једно, опет је боље да трпим ово; поузданије је, али је тешко...“

И Ђурица одлучно гурну врата, уђе у двориште, па их опет затвори и наслони на њих дебелу кладу. Пипајући зид и спотичући се по клизавој подстрешници, дође до врата кућних, ослушну мало и куцну лагано о мокру

даску. После неколико тренутака отворише се собна врата и зачу се ход босих ногу по земљаном поду.

— Ко је то? — запита груб женски глас изнутра.

— Отварај, море, озебох на овом кијамету — одговори Ђурица.

Врата се отворише; иза њих зину иста таква густа и црна помрчина, каква беше на пољу. Ђурица уђе у собу.

— Упали-де видело, ослепићу у овој проклетој помрчини.

— Што ће ти? — одговори Станка. — Како ја по сву ноћ седим сама, па ћутим и трпим.

„Видиш, њој је криво што седи сама; зато се она и дује! Е, вала, нећу те ја по сву ноћ чувати.“

— Шта ти ва̏ли, што седиш сама! Живиш ка̑ госпођа... Шта ћеш боље? — рече он гласно.

Станка запали свећу, па седе на под, по коме беху прострте неке прљаве поњаве. До те постеље стајаше мала четвртаста пећ, сандучара, добро загрејана, од чега сва собица беше врела.

Ђурица стаде да се свлачи. Станка га једним тренутком погледа, па опет обори очи, гледајући у његове каљаве ципеле...

Обоје су променили ношњу; удесили су да се оделом не разликују од становника своје улице. Ђурица је, преко гломазних војничких цокула, носио оне широке сукнене чакшире,

које носе Палилулци, а на леђима је имао кратак постављен капут, купљен од једнога Сремца, и на глави малу шиљасту шубару. Станка је, као и све жене из те улице, носила хаљине од неке загасите вунене тканине.

— Чудо се ниси опет нашо? — рече она, осмехнувши се јетко. — Ја мишљах ти ћеш чак у зору.

— Море махни ме. Беше тамо један... ђаво га знао... Некако ми се чини сумњив... па одох раније.

Од пре би се Станка после таква одговора уплашила и стала би распитивати и домишљати се ко ли је то био, али сад као да није ни чула одговор: само га погледа и слеже раменима.

— С ким си то био тамо? — запита га она неким радозналим и притворновеселим гласом.

— Знаш... они наши.

— А ти мени не кажеш да се ви тамо частите са некаквим девојкама? — рече она и насмеја се весело, као да је то, што је казала о провођењу, доиста весели и занима.

Ђурица се изненади; лако црвенило прелете му преко лица, али то Станка, при онако слабом осветљењу, не опази.

— Од куд ти то знаш? — одговори он, и одмах се покаја што овако лакомислено запита. — Шта имам да ти казујем... ти знаш какво је моје друштво, а где они иду, тамо има свачега.

— Па добро, али што ти кријеш од мене?

— Море шта кријем!... Да ти причам с ким год седнем и проговорим реч?...

— Па не мораш баш све, али тек... 'нако... но нешто бих могла и ја да знам — рече она смешећи се. — Истина, море, какве су то девојке, јесу ли лепе?

— Тхе... знаш какве су варошке: беле, а руке им кâ памук — одговори он и погледа њене једре развијене руке.

Станка нехотично подвуче руке под одећу, па се учини још радозналија, али тако, као да се она не љути ни на шта и не види у томе ништа неповољно.

— Па како, болан: пију ли са вама, шта раде?... Хоће ли која да се шали?

— Пију доста, а и ђаволи су... — одговори он и би му толико пријатно то сећање, да сам поче даље причати. — Једна све окупила око мене, па ми даје да пијем из њене руке и 'нако... шта ти не ради... Онај ђаво Пера све је подговара да ме дира. Кажу јој да нисам ожењен, а она прче, све око мене. Тако... смејемо се...

— Кажи ми, болан, право, која ти се више допада: она или ја?

— Што питаш кад знаш: она је варошка, није за нас, сељаке људе. Она хоће само да извуче новаца... а ти си друго... Ми, онако сељачки...

— Знам, али кад она не би хтела новаца, но онако... као ја?... — рече Станка, а усне јој се скупише и заиграше од усиљеног стезања.

— Е, то не може да буде... она је варошка. Неће она без новаца никуд, а ти си, видиш, оставила све...

И као да се сад тек сети огромне жртве, коју му је Станка принела, Ђурица се разнежи и омекша, па јој приђе и пребаци јој руку преко рамена.

— Ти си мени све добро моје! А ове варошке... ништа...

Станка обори главу, и не одговори ништа на ову изненадну милост Ђуричину.

„Нисам могла веровати баба Маци — помисли Станка — а оно видиш, истина је. Допадају му се варошке, а ја?... Још који дан, па ће ме, ваљад', омрзнути; неће ме после ни погледати, кад се навикне на ове варошке... Али неће!... Док сам ја жива, неће ме променити ни отурити, јер, Бога ми, онда може бити свашта... Ја сам ради њега оставила све... осрамотила се, те не смем никоме своме у очи погледати... оца наљутила... Јест, то беше онда у забрану... Ала беше лепо!... Чињаше ми се да ништа боље у свету нема од њега. Допадала ми се она његова радост и послушност уз мене... Од њега стрепе сви људи, а он ме слуша као мало дете... То ми се много допадало, а и јесте било лепо!... Што није сад онако?... А сад му се допадају варошке...“

— Опет си се замислила! — викну Ђурица љутито. — Баш то не волим, тешко ми да те гледам такву, па ми се по неки пут и

не иде кући због тога. Шта мислиш, кад имаш свега и да поједеш и 'нако...

— Шта си окупио једнако с тим јелом, као да сам ја код оца гладовала. Зар сам ја стока, да само једем...

— Море није то, него ја тако уз реч велим... А бојим се да у тој бризи ништа и не једеш. Истина, шта си јела данас?

— Шта ћу јести?... Хлеба... Знаш да је пост.

— Какав пост?

— Божићњи, зар не знаш... Хоћу да се причестим, кô и остали свет.

Ђурица се подиже и погледа је зачуђеним раширеним очима.

„О чему то она говори?... Причешће... Какво причешће!... И наједаред стадоше да му се проносе у мислима светле и слатке слике давнога детињства. Једва их изазива у памети. Био је тако мали, да је мало што разумевао, и сад се сећа само као кроз сан... Мајка му обукла нову, сасвим нову, чисту и белу кошуљицу и потпасала га новим појасићем... обула му нове црвене ишаране чарапе и опанчиће... сећа се живо како је једнако загледао у шаре на чарапама. Сестрица му, обучена у шарену сукњицу и црн сукнен јелечић, узела га за једну, а мајка за другу руку, па су онда сви троје ишли далеко, далеко... не сећа се цела пута, али зна да су ишли цркви. Па онда се сећа сјајног и златног одела свештеникова, од кога није одвајао очију. И најзад сећа се да је тада све било

тако лепо, весело и радосно, да је било доста мале веселе деце... И сећа се балвана преко реке, којим су прешли, и како је жмурио, док га је мајка пренела... А све је било тако сјајно, и никад, чини му се, сунце није тако грејало, као тада што је... сјајно, светло, слатко... И никад га више не одведоше цркви и не причестише.

— Јеси ли често бивала у цркви и на причешћу? — запита је он мекшим радозналим гласом.

— Како да нисам, кад сам се бројала у људе. А ти?...

— Само једном, кад сам био мали. Сад се баш сећам... А како ћеш ти, с ким ћеш да идеш?

— Све ће жене из овога краја... па ћу и ја са њима.

— Да ли ће ти дати без исповести? Знаш код нас попа не да ником, док се не исповеда. Због тога се моји никад нису причешћивали.

— И ја ћу се исповедити... Нисам никог убила ни онако... какво зло учинила, што да ми не да?

— А од о н о г а нема ништа?

— Што питаш? — одговори она осмехнувши се.

— Знам да жене у том стању не иду...

— Нема.

— Па... готово и боље!

— Од пре си волео.

— Тхе... тек онако... не знам ни ја. Гаси свећу! — рече он и стаде да се намешта на постељи.

Станка угаси свећу, али не леже. Остаде да премишља у тамној ноћи недовршене мисли, које јој беху једино занимање у овој тешкој и необичној самоћи.

Одавно она већ није више она Станка, која је била девојком. Угасиле се оне бујне жудње и навике из девојаштва, увидела је и дотакла се свега, што јој се дотле чињаше необично и примамљиво. И сад јој се онај пређашњи живот чињаше сјајнији од сунца и лепши од свега на свету... Да јој је само још једном да стане у друштво својих другарица, да се онако слатко насмеје и нашали са њима... да послуша оно весело девојачко кикотање... да их, онако старински, смело у очи погледа... И она зна да више никад, ни једној од њих, не сме у очи погледати... и све то због њега... и ако он воли да се шали с варошкима... Нека га. И њему је тешко, нек се забавља, само нека њу воли. А њој је тако слатко било мало пре, кад је он обгрли, па рече: „Ти си мени све добро моје...“

— Ђуро, спаваш ли?

— Не спавам.

— Немој да се љутиш, што сам ти казала за оне варошке.

— И ја то сад мислим. Ти би требало да се љутиш, али од сад ћемо друкчије... Само да прође ова дугачка зима!...

— У наш Кленовик, је ли?... Да се нагледам оних зелених ливада, да се наслушам, макар из заклона, оних наших песама, да се напијем хладне воде са нашега студенца...

— Да седнемо у странама, горе више реке, и да гледамо цео потес и село... Пред нама свет ради, ври кô у мравињаку, а ми седимо, гледамо и погађамо која је оно девојка што купи сено, или онај што коси...

— Бадава, своје па своје!

— Знаш... ја сам мислио да накупим много новаца, па да побегнемо негде далеко, да искочимо из Србије... али сад видим да не бих могао... Нисам знао како је то необично.

И они се приближише једно другоме, да тако удружени лакше сносе тешку самоћу...

XXI

Трећи је месец како се Ђурица настанио у Београду. Кад је приспео у град, никоме се није обраћао за обавештења, никоме није поверавао своје тајне; сам је смишљао како ће се у овом великом граду скривати. Па као што ’но курјак, кога потерају са свих страна, тражи најгушћу шуму и завлачи се у непролазне гудуре, тако је и он, неким неодређеним нагоном самоодржања, изабрао себи станиште, усамљено, склоњено и поуздано . . . завукао се у своју јазбину и чекао да падне и да се отопи снег, да поново листа зелена гора, која ће га опет примити у своја нема наручја . . .

Живео је као што живи звер, која свакога тренутка очекује громовито халакање потере. Дању се спавало, а ноћу живело. И живот је тај био необичан. Најпре није смео ни главе помолити из собе. Станка је излазила и набављала најпрече потребе. После се упозна са Тимом Банаћанином, који је становао у суседству. Са њим је почео по неки пут да

излази у кавану, где су се скупљали неки необични гости: и они су се, како изгледа, показивали само ноћу, а дању се завлачили, као кртице, у тамне и скривене рупе и јазбине. У овом друштву се радозналост сматрала за велики преступ: живи како знаш, нико те неће питати ко си, ни од куда си. Сваки је имао довољно узрока да скрива своје стање и положај, па није волео да га други о томе распитује, нити је он сам имао вољу да се интересује туђом бригом.

Ђурицу су знали само по имену, разуме се лажном, које му је у пасошу означено; а пасош је гласио на Милоша Јокића из Доње Трешње. О чему другом није га нико распитивао, и ако је сваки од његових нових познаника могао с поуздањем тврдити, да на души овога плавушкастога високога младића, који тако безазлено и благо гледа, лежи бар једно убиство. И на послетку, другови су се ревносно чували. Дознавали су из раније за намере полициске, па су се сложно старали да их осујете. Ако је за ту сврху требало новаца, давали су сви радо. И Ђурица је у два маха давао по две банке, и ако му је тражена само једна. И то му је донело лепа уважења у друштву.

Једаред Ђурица опази да се млађи посетиоци ове каване, увек у једно исто време, одвајају у засебну собу, од куда се више не враћају те вечери. И он им се придружи.

Тамо, куда уведоше Ђурицу, увек сеђаху три младе женске, здраве и примамљиве, обу-

чене онако, као што се носе девојке у његову среском месту. У његову затвореничком животу и мање забаве биле би му добро дошле, а ова му се показа као драгоцен проналазак, те он не пропусти ни једно вече да не проведе у овом новом и, за њега сељака, веома необичном друштву. Упозна се брзо са свима женскима, а једна му постаде блиска, веома мила и блиска пријатељица. Он није жалио новаца, а она је тако расипала чари и милоште, да је на брзо утрвен пут њихову пријатељству. Пило се и веселило свако вече . . .

Смркло се. Ђурица се провлачи поред сниских кровињара, завејаних снегом; грчи се под натисцима хладна ветра, који скида с кровова снежну прашину и засипље њоме другу страну улице. Пажљиво и опрезно корача момак, бојећи се и презајући од свакога звука, од сваке људске појаве на улици. Журно улази у кавану и, видевши сва позната безбрижна лица, и сам се соколи, заборавља на страх и загрева се јаким пићем.

— Хо, младићу, та немој тако журно, — ослови га чича Тима. — Дуга је ноћ! . . . Они твоји већ почели тамо.

— Нека их — смеши се Ђурица, нудећи Тиму дуваном. — Начини једну од овога.

— Та не марим ти баш за финим дуваном; волим ову трафику. А јес' чуо за нашега Панту?

— Јок. Шта је било.

— Ништ'. Ухватили га ноћас на берби, па ће сад да се одмара у полицији. Хо мај . . . како се ова младеж не чува!

— А ти ниси омирисао бајбок, а? — одговори Палилулац.

— Та оно није да нисам, знаш... али чувам се.

— Баш ови старци... — уплете се трећи — све нас калпе да не знамо ништа, а ето само за тебе смо три пут куповали сведоке.

— Ето га сад. Та ко каже да смо ми крилати!

Кад се друштво заговори, Ђурица се полако извуче и оде у друго одељење, које га је више привлачило.

— Мацо, ево ти драгана! — викну један гост, кад Ђурица уђе.

Једна плавојка, мало погурена, јасних и светлих очију, жива и страсна израза, устаде иза стола и пође на сусрет Ђурици.

— Где си, Мишо; камо се? — рече она, спуштајући му своју белу облу руку на раме и гледајући га са пуно страсне жудње.

Ђурица се свакад збуњиваше од ових нежних белих руку, и обично муцаше тек што год у првим тренуцима, не налазећи речи да искаже своје осећање и чуђење.

Седнувши на столицу и посадивши је поред себе, он је узе за руку, па стаде да глади ону меку као памук кожу на руци, по том је узме за образе, поглади јој меку намирисану косу на глави и опет гледа и гледа...

— Ала мирише! — рече после дужега ћутања.

— Шта? — насмеја се она.

— Коса... и сва миришеш... Како то?

— А зар ваше девојке не миришу?

— Зној удара од њих. Ал' оне раде, а ви господујете.

— Зар смо ми господа?

— Јȁ што сте?... Варошке...

— Лизо — викну она једну другарицу, — чујеш шта каже Миша: њихне девојке ударају на зној... ха... ха...

— Пријатан мирис...

Ђурици би криво што тако рђаво протумачише његов израз, и још више што тако оштро исмеваху његове сељанке, чија му је успомена и данас веома драга, па се намршти и озбиљно одговори:

— Оне раде тешке послове, па не могу мирисати као ви, што само седите и намештате се за нас људе.

Без сумње би му се нове пријатељице добро наплатиле за оваково грубост, али их уздржа његова оштра збиља, иза које су опажале да сева нешто тајанствено и опасно. Учинише се да не чуше његов одговор, а Маца затражи да што пије.

Ђурица је свако вече, частећи своју пријатељицу, трошио по неколико динара, те је могао израчунати, ако непрестано стане овако трошити, да му неће дотрајати новаца. Али се он још није за то бринуо. Занимала га је у великој мери ова новина и ове, како њему изгледаху, господске околности, па им се предао сав, не бринући се о крају свега тога.

— Море, доклѐ ћемо ми овако? — поче Маца, пошто испи са њим неколико чаша. —

Што ти мени не кажеш како живиш, имаш ли добре зараде, па да се узмемо, да ме водиш одавде... да живимо заједно.

— Од истине, зар би ти живела са мном?

— Што да не бих, само нећу у село, него у вароши. А имаш ли ти новаца да живимо лепо?... Ја нисам научила да радим.

— Лако је за новац. Него би ли ти пристала да те на пролеће одведем у моју варош, да живиш, море, ка̂ бубрег у лоју? А ја бих ти долазио сваки други трећи дан.

— Зар не би и ти могао живети у вароши?

— Не могу. Треба да зарађујем.

— Пристала бих, само ако можеш да ме издржаваш лепо.

Ђурица је у почетку стављао питања више из радозналости, тек да види шта ће она рећи, држећи да је то све обична шала, али чувши њен озбиљан и одлучан одговор, нађе се изненађен и зачуђен.

...Овака варошка, згодна као молована, пристаје да иде за њим, куд год је он поведе (само не у село) и да живи само за њега!... Како ли би то изгледало? Намести је он, рецимо, код... где би то могло?... све једно, Новица би јој нашао згодно место, он зна сваку кућу. Па тако... он би долазио ноћу... кришом... не би нико знао... А Станка? Тхе, па ништа! Кад се врати у гору, ако му буде до тога, он ће већ смислити како ће то наредити, а за сад ће да је одржава у тој ми-

сли... Годи му то веома, да је још од сад сматра као своју, сасвим своју...

— Ја, вала, хоћу, само да чекамо до пролећа, јер се пре нећу враћати. Дотле ћемо све 'вако заједно... Ти да си моја од сад... нећу ни с ким другим, знаш...

— Ево руке! — одговори она, па му се усхићена и весела баци на груди.

А Ђурица мишљаше да плови по небу и да нико други не зна за овако уживање. Онамо једна венчана, да га прати на тешку путу, да се нађе у злу и у добру, као верно псето, које само зна да слуша, не тражећи за то награде (тако је он мислио...). А ова за веселе дане, кад не зна куд би се окренуо, кад осети потребу да отвори цело срце, да се наужива и провесели... Дивна ли живота!...

„...Али ко зна... дуго је још до пролећа. Дотле ћу се сит науживати, јер — куршум је пред очима свакога дана!...“

Тако му пролажаху дани, дуги, досадни, тешки...

Једаред га, преко обичаја, посети Тима, рано у зору. Беху прошли божићни празници. Око прозора звижди и бесни студени ветар, грувајући у слабу кровињарицу, одбија се од замрзлих зидова и с дивљим и бесним фијуком јури преко улица, преко стогова, преко чиста поља... Ђурица слатко спава после синоћне пијанке, видећи у сну читав харем варошанака, које се отимљу о његово миловање... Али кроз сан опрезно ухо хајдучко чује неки ход пред кућом, и кад изненадни

гост лушну на врата, Ђурица већ беше на ногама. Покуша да разгледа двориште кроз прозор, али се на стаклету ухватио дебео слој леда, кроз који једва продираше слаба светлост зимње зоре.

— Види-де ко је то — рече он Станки, облачећи се журно.

Станка изиђе, и мало по том стаде неко да отреса снег с ногу, па се онда појави Тима на вратима. Његова необична озбиљност уплаши Ђурицу, збуни га, те не умеде одговорити на поздрав, ни понудити госта да седне.

— Хо, људи, ала ово сече — вели Тима, разгледајући где би се могло сести, па не видећи нигде столице, спусти се на под до пећи.

— Та нека ме, снахо, могу и овако — одговара он Станки, која му нуди јастук. — На послетку не браним... А ја до тебе... знаш... хтео сам и ноћас да дођем, па велим нека га нек спава.

— Да ниси што дознао?

— Распитивала је јуче полиција за тебе. Знаш... ми се чувамо, али и они не дремају. Опазили су те, дознали да много трошиш, а ништа не радиш; а кад то дозна полиција, хо мај... Данас ће ти сигурно учинити „физиту“...

— Шта велиш, море, је л’ то шала? — викну Ђурица.

— Имаш ли ти пасош?... Знаш... ја те ништ’ друго не питам, то није наш обичај.

Али, ако си заслужио пороту, не чекај полицију... Пасош ти можемо набавити...

— Имам пасош, али куд да идем?... Не бих волео да имам посла са полицијом.

— Ми имамо друштва у Смедереву и Шапцу, па ти само изабери где ћеш, а ми ћемо те препоручити.

— Тешко је сад отићи до Шапца, него да идем у Смедерево. Кажи ми само где ћу наћи ваше друштво.

— Само питај за Јулину биртију, код „Чокота“. Нађи газдарицу Јулу и кажи јој: поздравио те Тима, да му чуваш рибу и тиквару, па се ништ' више не брини. А сад да идем и ја... Хо мај... како је згодно да се сад путује, док спавају господа полицајци!... — рече он као уз реч, али погледа Ђурицу значајно.

— Е 'вала ти, чича, кô брату! Нећу ти ово никад заборавити — одговори збуњен Ђурица.

— Та ма'ни, човече! Само се ти пожури, — рече Тима, излазећи из собе и пипајући по мрачном ходнику.

После неколико минута Ђуричин стан беше празан, а Ђурица и Станка остављаху иза себе последње куће београдске.

Кад дође чиновник полициски да распита за Ђурицу, нађе му врата на стану отворена, у пећи још тињаше догорео пањ, а у соби по поду беху разбацани комади хлеба и печена меса, неке крпе и стара поњава, раширена преко сламе. Тада беше јасно, какав се становник скривао у овој јазбини.

XXII

Како је тешко живети отпаднику из друштва!...

Кога год видиш, сваки гледа свој посао, који му је по вољи, сваки чини оно што хоће и што треба да чини. Коме се спава, тај спава слободно, нико му не брани... Како ли би сад Ђурица слатко допунио прекинути сан, али ето, мора да бега, да се крије од живих људи. Гле, како онај Мокролужанин слободно иде путом и звиждуће, не боји се никога, не преза ни од чега!... А он, одметник, мора да се вере по замрзлим урвинама, по голим и оштрим трњацима, мора да зазире од сваке живе душе, па и од пса... јест, плаши га и лавеж паса, стрепи и од изненаднога полета гладне вране, и од крештања безазлене свраке... Да је бар у свом селу, где не мора свакад бегати далеко од пута!... А како се лепо возе они путници горе по друму... товни коњици грабе хитрим ногама, за њима лако и брзо плове санке по

замрзлу путу, као чунић по глаткој површини брзе воде, и само се чује оно разногласно, у разним тоновима, а по једном такту, звецкање јасних прапораца... трес-трес... трес-трес...

— Благо вама, кад сте слободни! — уздише путник натичући шубару на леву страну, од куда га бије оштар и хладан ветар.

Пролазе сељани, пешаци и коњаници, пролазе рабаџије с пуним и празним колима и саонама, јуре господа на санкама, и сав тај свет иде весело и слободно, певајући песме или подвикујући на стоку, нико се не боји полиције ни пандура, не боји се туђега погледа... и он завидљиво гледа ове безбрижне и веселе путнике.

...Звер!... Звер пред хајком!... А он је мислио да је тамо слобода, у немој зеленој гори!...

И што му је требало да се још окива овом женом?...

„Истина, онда сам био луд, нисам знао ни за што, мислио сам да неће бити слађега живота, ни боље среће од њене милоште... Болан, Станка Радојнића!... Улетео бих онда кроз кишу од куршума, прескочио бих ватру и воду да до ње дођем, да ме само онако погледа и да се онако осмехне, као онда, првих дана... А сад?... Тхе, нисам онда знао за боље, а сад знам... Варошке, море, играју преда мном ка̑ на тањиру, још какве варошке!... ка̑ моловане, беле ка̑ снег, згодне, умиљате... А ја вучем ову мученицу, ни сам

не знам зашто; ни мени каква добра од ње, ни њој од мене!... Еј!...“ узвикне он болно и љутито, баци поглед на Станку, која трпељиво и мирно ћутећи корача поред њега.

Станка не зна шта се у њему збива, не погађа мисли које се у њему роје. Она види само да је он у опасности, у великој опасности, и иде за њим тамо, где ће бити миран, где ће му живот бити безбедан. Она се одлучила да га не оставља никада, да буде уз њега у највећим невољама, у најљућим патњама, и држи се тачно своје одлуке, идући за њим на сваком кораку, као његова сенка. И за ту велику жртву она тражи од њега само чисту искрену љубав. Она и не сања да би се он могао лако одвојити од ње, не мисли да он већ гледа на њу као на тешку и велику сметњу, коју би радо скинуо с врата. Задовољавајући се његовим обичним опхођењем са њом, Станка се сва предала својим мислима, у којима је лепа прошлост, девојаштво њено, заузело прво место...

Ветар брише и звижди преко голих чукара, куда се провлаче бегунци, удара их својим леденим оштрим сечивом, па јури даље, преко глатке снежне равнине, преко белога бескрајнога покривала, тамо у магловиту недоглед...

А под њима се вијуга стари и седи Дунав, ваљајући на моћним плећима безбројне ледене санте, чији се лом и суморно потмуло шуштање проноси бесним ветром, те улева усамљену срцу још већи страх, још тежи бол...

Најзад се, после тешких напора и страха, бегунци нађоше у Смедереву. Тамо се склонише одмах; Тимина лозинка даде им све, што им је, за прво време, требало...

...Ћути хајдук у мрачној јазбини, не мислећи и не видећи ништа око себе... И чини му се сад да је у окриљу густе хладовите горе, која га је наткрила и заклонила својим моћним зеленим покривалом... Гле, шушти и бруји густа планина, носи се шум њен једначито и тихо, слажући се у дивљу, необичну својевољну мелодију... Чује се једначито и одмерено њихање букових грана, бруји и тутњи поносито рашће, шапће и дршће плашљива бреза и јасика... А над њом, над мрачном и суморном планином, сија врело сунце, греје и пече густу гору, у чијој се хладовини слатко и слободно дише...

Где си, лиснатa зелена горо! Камо те, врело и топло сунце!... Хајдук вас се зажелео!...

XXIII

Пролеће је; светло, весело, живо пролеће... Гора се развила, па се њено нежно, зелено младо лишће прелива под топлом и јасном светлошћу сунчевом. Жиле повукле у себе свемоћну влагу, истерале је на врхове гранчица, и за недељу две од голога штурога грања претворио се густ зелен шатор, израсла хладовита китина... Поље се прелива и трепери јасно зеленило младе траве, која је, као власје на четки, густо избила из земље... Сунце греје топло и благо, весело светле његови зраци оживелој земљи, грејући јој поцрнелу кору, да из ње извуку безброј нових живота... Све оживело новим, светлијим, веселијим животом, и биље и животиње, па и вода по бистрим планинским речицама веселије жубори и шапуће песму нове среће, новога живота...

И срце хајдуково живље и веселије куца, и оно види пред собом неку нејасну наду, обузима га нека светла милина, и оно у тре-

нуцима личи на срца људска: хтело би да се нада, да љуби, да прашта; нека светла неодређена вера у добро обузима и њега...

Ђурица се вратио завичају, камо га је снажном силом вукло срце његово.

Упамтио је последњи Новичин савет, па је хтео прво да се са њим састане. Али тога ради морао је ићи право у своје село, да га преко сигурних људи позове к себи.

Сунце се тек рађало, кад се Ђурица и Станка испеше на Орловицу, високо брдо у оном дугом планинском венцу, који дели шумадиске таласасте равнице од рудничких, начичканих једно до другога, брда и планина. Пред њима се засветли и зашарени она живописна котлина, у којој су без икаква реда разбацане беле, ћерамидом покривене кућице; оне вире и једва се распознају у густим шљиварима и воћњацима, белуцају се њихови зидови и црвене обасјани кровови кроз густо зелено грање воћњака. Ту се, у том стешњеном и густом зеленилу, нејасно оцртава по који кров од стаје, по неки стог заостала сена, тамни се по негде кровина на кошари, на качари, а над целом том групом извио се у ведро небо вити јаблан, па трепери и весело одсјајкује пред сунчевим изласком...

А тамо поред реке, по дну саме котлине, пружио се зелени потес у даљину, чак до качерских планина, које су, овога јутра, завијене у густу белу маглу. Све трепери од сјаја сунчева и зелени се весело, светло, радосно...

Очи се приковале за ту лепоту, коју проста сеоска душа не разуме, али је тако осећа и љуби, да не познаје веће насладе од милога јој завичаја...

Уморни путници оживеше, заборавише све муке и патње преживеле у туђини, очи им засјаше живим веселим пламеном, у душу им се усели бескрајна радост, блаженство, срећа...

Ђурица погледа Станку и очи му осташе приковане на њој: од куд јој се поврати изгубљени сјај лепих очију, од куд ова чудна лепота целога стаса?.. Као да је ове чаробне горе од једном преродише!...

— Стале! — узвикну он блажен, раздраган, и у том једном узвику као да хтеде исказати цело своје осећање.

Она га погледа, разумеде његов узвик и управи дуг нем поглед на величанствену слику пред собом.

— Ја̏ — одговори она — само кад доживех да опет видим ово!...

— Гле, види се дуд у вашем винограду.

— Ено и забрана!... Како се тамни!...

— А врбе поред реке... извиле се тамо и амо као змија.

— Сад не марим да умрем.

— Море живећемо, Стале!...

Загрљени и радосни сиђоше у село, загледајући од жеље у свако дрво, у сваки камен.

Стигоше Ђуричиној кући. Хајдуку се стеже срце и обузе га нека суморна сета, кад

угледа своје осамљено напуштено огњиште, у коме је безазлену и срећну младост провео. Сад му све изгледаше друкчије. Тужна и сетна усамљеност шири се око његова гнезда, пустош у дворишту, тихо немо ћутање у околини, ни једнога знака од живота... Приђе вратима и гурну их; зашкрипаше испуцана растављена врата и за њима одјекну потмула празнина пусте куће...

„Да ли је жива, јадница — помисли он за мајку — или је и она заклопила уморне старачке очи?...“ Као одговор на његову зебњу зачу се из отворене собе сухо слабо кашљуцање и за њим се појави на вратима суха увенула старица. Погледа их својим немим старачким погледом, и на јадаред јој прелете радост преко лица, које се развуче у весео осмејак.

— Ђуро!... Гле мога Ђуре!... Станка!...

— Добро јутро, нано!

— О, децо... а ја све мислим и стрепим кад ћу чути... а ви сте, видиш, обоје здрави.

— Што си ти тако ослабила?

— Године су, дијете, старост... — одговори она, затварајући за њима врата.

Кад се изређаше она прва питања и узвици, који су обично без садржине, Ђурица одмах пређе на главно.

— Како је сад овуда; говоре ли о мени?

— Све се ућутало, дијете; заборавили су те, чим си отишао... за сад ћеш бити миран. Али ти онај пакосник неће дати мира.

— Зар Вујо?... Шта он ради?

— Састајала сам се са твојим људима, ишла сам и до њега. Звао ме да му кажем где си... Он ће ти, дијете, главу однети, то знај, па гледај шта ћеш и како ћеш...

— Што, нано; од куд то?

— Кажу ми људи, једнако режи на тебе што га не слушаш. Жао му оноликих пара, што си их сам поделио јатацима, криво му што си отишао без његова знања, чујем да те криви и за Радована што је погинуо.

— За паре знам да се љути, али шта сам ја крив за Радована?.. Мени је Радован више требао но њему...

— Не знам, то ће ти казати твоји људи, а ја ти само то велим: чувај га се, дијете, кô живе ватре! Оно ти је опак душманин... Ја сам се тек зимус почела досећати неким речима твог оца, па сад тек видим да је онај пакосник многе људе упропастио и побио. Само га се чувај...

— Знам ја то, нано, одавно. Зато сам се и одвојио од њега, не брини се ти. Него шта ми велиш за друге наше људе, могу ли се у њих поуздати?

— Ја знам да ти је Јово најпоузданији. Ако те сви оставе, он неће. А он боље познаје те људе, па се са њим разговори. Само се чувај Матове браће, они ти много прете.

— Jȁ, истина... шта му ради жена... Матова?

— Мучила се зимус много са дечурлијом, па јој се сад девер вратио у задругу Њину кућу обилази далеко!

— Шта ли раде моји, да ли си чула? — запита Станка, избегавајући да их назове по имену.

— Здрави су. Јуче су ти оца нешто звали у срез, и он је јамачно јутрос отишао. Мајка ти је поручила да свратиш до ње, чим стигнеш овде... Па најбоље да одеш, док се не врати Марко из вароши.

— Баш добро — рече Ђурица — и 'нако ми треба да будем данас слободан. Ти иди одмах; удари на Милетића чајир, па у поток, а после ти је лако до вашега забрана. Ја ћу бити код Јова, а ти седи тамо, докле год можеш.

Станка устаде и оде, а за њом се диже и Ђурица, држећи се воћњака и ограде, па оде к Јову.

— Да ми добавиш Новицу до мрака! То нам је најпотребније — рече он, чим се поздрави с Јовом, који се изненади његову доласку.

— Новицу... сад ће дете да отрчи, само ако га нађе.

— Зар није у вароши?

— Јесте, него да није куд отишао послом. Он ти сад води трговину на своју руку.

— Истина?... Може се још обогатити.

— Неће, не бој се, док год му је Марушке.

— Која је то?

— Нека удовица... води га као коња зауздана. Али опет он добро напредује.

Кад оде посланик за Новицу, њих двојица седоше да ручају и да се наразговарају.

— Е, сад казуј шта знаш. Јеси ли виђао скоро Вуја, шта вели он?

— Виђамо се често, а знаш сам шта вели. „Ко хоће, вели, са мном лепо — добро, а ко неће, ја могу без њега.“ Црче од муке за оне паре.

— Што он мене криви за Пантовца?

— Ђаво га знао. Само вели: „Сатари ми 'нака човека, који ми је ваљао немерена злата“, а не каже како си га то сатарио и зашто си ти крив.

— Па, шта мислиш?

— Хоће да те убије, то ти је. Само ће те прво послати на коју масну похару, па ће ти ту бити крај.

— А по чему ти то мислиш тако?

— Хе, по чему... по свачему! По његовим очима, по говору... по чему год хоћеш. Ко зна Вуја, као ја што га знам, тај ће лако погодити шта је он смислио. Није му ни првина, не бој се!

— Добро, а шта велиш за наше људе, како ће они?

— Ови наши одавде поуздани су ти сви, а они су из других села сви његови.

— Шта велиш ти: кад би се 'нако знаш... њему што десило... да погине... да ли би се ко светио?

— Е то ти не умем рећи. Неки пут помислим да он тек 'нако задаје страх... паметан је пусник!... Мислим, знаш, да он сад, после Радованове погибије, нема ни једнога човека, с киме је сасвим отворен. А неки

пут, богме, помислим ти сто чуда .. Ко ти зна његове рачуне и крајеве.

— Знаш... и ја тако мислим. Али ми се све чини, да се ми сви бојимо од празне пушке. Он је, брате, нас узјашао, па води куд хоће, кô стоку... а ми се плашимо ни од чега. Видимо да је паметан, па све мислимо да он дрма целом војском. Ја сам то опазио, кад он нас шаље на посао. Видим, брате, човек кô и ми, само већа глава.

— Вала и ја сам то сто пута помислио, али опет некако сагнем главу и ћутим. Кô велим: ако ћутим, не губим ништа, а да повичем, оде глава...

— Али ја сам наумио да не ћутим и да га не слушам, па куд пукне! Да видим још само шта ће ми Новица рећи.

Цео дан им прође у такву разговору, смрче се, а они још имађаху много да кажу један другоме.

У неко доба ноћи стиже Новица.

Пошто се за сад нису морали бојати ничега, Јово оде да спава, а њих двојица осташе сами у соби.

— Ја те послушах — поче Ђурица. — Прво тебе потражих, као што си ми казао.

— Добро си учинио. Онда нијесам ни мислио да ће ти мој савет бити тако ваљан, а виђу да сам и ја имао разглога.

— Па... шта ради Вујо?

— Знаш Вуја: не ради ништа, но чека да ти радиш за њега.

— Зар ме он баш чека?

— Да како?... Зна да си жив и да се мораш врнути овамо, на куд ћеш по њему?

— То ми, канда, велиш, да идем право њему и да га слушам што год ми рекне?

— Не ја, богме! Ја ти вељу само што он мисли, а што ја мислим, чућеш послије.

— Аа... — отеже Ђурица и лице му се разведри. — А ја се, болан, зачудих; рекох: шта ми то сад овај прича!...

— Ха-ха-ха... кâ велиш: обрнуо га Вујо зимус!... Неће више, не бој се. Доста ја њему аргатовах, па не виђех хасне ни хаира, и остао бих тако вјечити живомученик, да не би тебе. Знаш ли, море, да ја сад од збиље тргујем?

— Чуо сам.

— Е видиш, само од једнога посла с тобом диго̑ сам главу, па како бих те оставио!...

— Вала ти кâ брату!... А ја, што се тиче... с тобом ћу све братски. Неће ти бити од мене криво...

— Остави се залуднице, вјере ти; зар ја не знам тебе! Но дај да се разговарамо о послу. Вујо је, чини ми се, одлучио да ти наће замјену.

— Како?

— Хе... како? Да те убије, па да узме другога на твоје мјесто. Нијеси више за њега.

— Је ли он што говорио с тобом? — запита Ђурица одсечно и погледа га право у очи.

— Хм... је ли или није, ти не мораш знати. Биће дана и за то, кад ћеш све до-

знати, а за сад нам је прва брига, да сачувамо твоју главу.

— Кажи ми само ово... већ ако дође да се кида, ја знам шта ћу, али не знам за после... Има ли он својих људи, који би га светили?

— Дубоке су оне књиге што их он чати, мој ђетићу, а његове рачуне нико не пребројa!... Ко га зна!... Али ми да гледамо за сад... куд ћемо и како ћемо. Ти знаш: он ти је већ спремио добар посао, чим се јавиш, и ја бих ти рекао да ти то све лепо извршиш.

— Па и ти ћеш, ваљад'?

— Ја, богме, не! Чу ли да рекох: тргујем од збиље. Учим се, болан, да ти замијеним Вуја, а он ти је нашао друга на моје мјесто.

— Кога?

— Мучно да га знаш. Једнога младића из Лукавице. Њега он, чини ми се, и спрема да тебе замијени.

— Онда треба и њега да се чувам?

— Не, болан. Ти не знаш Вујове мајсторије. Ко тебе нашљеди и њему ће Вујо скухати попару, па му не иде у рачун да му открива своје работе. Не брини ти: у мојим су рукама сви његови планови. Него да ми сад одспавамо један сан, па после поноћи да идеш к њему. Биће му, болан, криво кад чује да си се врнуо, а нијеси се њему јавио.

Ђурица пристаде. Легоше да спавају, а њему не излазе из главе загонетне речи Повичине.

„Он много зна, а неће сад ништа да ми каже... Неће више ни на посао са мном... тргује! Хоће да буде човек од реда... На нека га. Даћу му много, врло много од овога првога посла, само да га придобијем. Видиш, цркао је за паре... Онда ће ми, ваљада, казати све што зна?... А онај баш хоће да ме смакне, па то ти је!... С једне стране власт, с друге они, који треба највише да ме чувају... куд год се окренем, сви ми о глави раде... Еј, кукавац! Лепо ли могах живети, само да ми беше ова памет... Али доцкан!... А ја се радовао што дођох овамо!... Не знађах шта ме овде чека“...

И мисао за мишљу, све горча и тежа, извијаше се у глави му. Оно старо осећање — грозничава плашња од свакога секунда, који протицаше, плашња општа од свачега, од самога пространства, стаде да му се увлачи у душу, и он опет постаде онај неповерљиви опасни разбојник, који преза од сваке сенке и у тој плашњи чини нечувене злочине.

„Шта хоће они од мене... па и овај Новица?... Овамо ми сам каже да ми глава виси о концу, а не вели ми да кидам на једну страну. Шта да чекам? Да ме смакне из непада, па... Не знам ни сам шта ћу, само знам да се мора кидати. Више се не може овако... Хоћу да сам безбедан бар код својих људи“...

— Новица!... Спаваш ли?... — викну од једном.

— Шта... шта је?

— Хајде да идемо... не могу да спавам.

Новица устаде, протрља очи, па, онако у помрчини, стаде да пипа око себе.

— Па хајде да те испратим до Каменара, после ћу ја кући.

— Зар ти нећеш са мном?

— Не ја. Не смијеш му ни казати да смо се виђели. Ја се пред њим чиним да сам љут на тебе.

— Што?

— Све ћеш дознати, а сад иди куд ти велим. За сваки случај: пази на Вуја; не задржавај се код њега дуго, не једи и не пиј ништа. Ако пошље с тобом Сима ковача, отварај очи и чувај га се... држи га свакад на оку. Кад се врнеш са похаре, чекаћу те у јагњилском забрану, знаш онај више реке...

— Зар ти знаш куд ће ме послати?

— Знам, ићи ћете у смедеревску Мораву. Али ништа, састаћемо се ми прије тога.

Обојица изиђоше из куће и, неопажени ни од кога, одоше кроз село, договарајући се о даљим својим плановима.

Кад Ђурица уђе у Вујову кућу и угледа пред собом добро познате му црте строга и одлучна лица, он не изгуби ништа од своје одлучности и присебности, као што је до сад обично бивало. Ђурица гледаше слободно и отворено у оно сухо и смежурано лице, осветљено слабим пламеном упаљене лојанице, и осећаше велико задовољство што не обори

очи пред оним строгим, испитљивим погледом... Као да су обојица осећали да треба одважно издржати овај први поглед, па застадоше, не мичући се и не пружајући руке један другом. Најзад Вујо мрдну десним брком, што је требало да личи на осмејак и пружи руку.

— А, бегунче, дође ли?...

— Дођох, вала... Како си? — одговори Ђурица и стеже му пружену руку.

— Добро... Како ти?... Хајде у собу.

Ђурица уђе и седе на столицу близу врата, а Вујо намести земљани свећњак на под, па стаде према Ђурици.

— Шта ти уради, соколе: дуну једнога дана, па оде; нит' се ти коме јави, нит' ми што чусмо за тебе.

— Морао сам тако, ча-Вујо. Док се имало шта радити, ја сам радио, а кад је дошло време да се чува глава, морао сам је чувати.

— О, сињу му... зар не бих ја умео боље чувати твоју главу!... У почетку те једва истерах из овога ћилера, ниси смео да се одвојиш од мене, а сад се бојиш да те не могу сачувати... Или, да ти не сумњаш штогод на мене?... — рече Вујо и погледа га тако пажљиво, као да би му хтео сву душу разгледати.

— Ене сад... шта ти дође у главу!... — одговори Ђурица тако наивно, да од једном растера сваку сумњу код Вуја. Ти, брате, знаш најбоље ко су хајдуци: док радимо заједно — слушам те, а кад дође време да се кријем, нећу да зна за мене ни моја рођена мајка.

— Да теби не трабуња штогод онај луди Јово? Кажи ми слободно — запита Вујо и погледа га погнуте главе, испод обрва.

— Што?... Шта ће ми он говорити?

— Онако знаш... Видим да си се нешто променио... а знам да јатаци хоће по неки пут да говоре оно што не знају. Да није, рекох, што љут на мене?

— Јок, брате. Он ми свакад вели да се без тебе нико не би знао ни окренути...

Вују се разведри лице, примаче се постељи, па седе.

— Него остави то — настави Ђурица — па да гледамо наш посао... Како је сад овде?

— Где си био целе зиме? — запита га Вујо, чинећи се да не чу његово питање.

Ђурица мало поћута. „Да ли да му кажем? — Све једно, морамо раскидати, па онда не морам ни крити.“

— Где ти нисам био!... По варошима... у Београду највише.

Вујо се изненади, то му се познало на лицу, по коме падаше слаба светлост свећице. Видевши да Ђурица нерадо одговара на то питање, он промени разговор.

— Како је овде, велиш... — рече он после краткога ћутања. — Знаш како је. Уцена је повишена одмах после оног убиства. Сад ће се све дићи на ноге, само да те сатру, али ми ћемо гледати... није нам првина. И капетан је сад промењен, овај је нови опак...

„Ово он сад мене плаши — помисли Ђурица — само да му робујем, али нећеш!...“

— Јеси ли спремио какав посао? Сад нам свима треба...

— Треба, истина је. Али како ти мислиш... као пре?

— Сви бисмо највољели да ти кажеш шта је твоје, па да се зна чисто. Оно бих друго ја разделио — рече Ђурица.

— Да кажем, jä... Кад треба трчати и спремати за посао, кад треба што уједурисати код власти и дознати, онда трчи Вујо, а кад се располаже новцем, онда пружи руку, па колико ти дамо... То ви хоћете, је ли?... Али Вујо неће!... Ја ћу наћи себи људи, с којима ћу радити, а ви се делите и радите како знате — викну он, скочивши с постеље.

Ђурица се сети Новичина савета, па отпоче благо:

— Немој, брате, да се љутиш. Ја сам и јесенас због тога побегао, јер не знам куд ћу: јатаци вуку на једну страну, ти на другу, а ја горим између две ватре...

— Ама који то вуче на другу страну, кажи ми га по имену! Ко то тражи ортачину са мном?... Деде, кажи ми га, па ћу се ја рачунати са њим, а тебе неће ни глава заболети.

— Сви, Вујо, сви траже... није један...

— Та који су то сви, громове им њихове! Кажи једнога по имену, шта ти један вели... шта хоће сваки?...

— Махни се тога најпосле. Ја сам ти само казао шта они траже, а нисам рекао да и ја то хоћу... Ја ћу опет онако, као што

смо и од пре, само нек се зна рачун између мене и тебе... Свакад нек се зна у напред колико коме од нас припада...

— Тако, соколе, то је паметно — узвикну Вујо радосно. — Дај да се ја и ти погодимо, а шта ми причаш за ону гладну фукару, којој никад ништа није доста. Тако је требало да си одавно, а са њима ћу се ја рачунати, ја ћу им делити по заради... Је ли доста теби четвртина?

— А јатаке ћеш ти намирити? — запита Ђурица.

— Све до једнога.

— Доста ми је — рече Ђурица гласно а у себи помисли: „Ко је луд да ме чува џабе, кад за моју главу може добити сто дуката!... Видим шта хоћеш, старче, али ћемо се огледати, па шта буде...“

— Е, тако, видиш... сад можемо да се разговарамо о послу — рече Вујо, прилазећи му и седајући до њега на троножац.

Усекнувши свећу, Вујо стаде да излаже свој план за напад на богата трговца у Поморављу. На томе разговору затече их зора.

XXIV

Враћајући се са крваве и богате нохаре из Поморавља, где домаћин и један нападач допадоше тешких рана, Ђурица окрете, према ранијем договору са Новицом, кроз јагњилски потес, домишљајући се како би се до забрана одвојио од Сима, који непрестано иђаше уз њега. Сад је био присебнији и одлучнији, није га потресла проливена крв: напротив, он се спремао да сад тек засуче рукаве и почне прави посао.

— Симо, ти сад окрени десно на Копљаре, па иди право кући, а ја ћу гледати да се прокрадем до Венчаца.

— Мени је казао Вујо да једнако идем с тобом и да те допратим до њега. Не смем те ја оставити.

— Што ћеш ми ти?

— Поузданије је кад смо двојица . . . треба се чувати . . . — одговори Симо и обори главу, гледајући да се не сусретне са Ђуричиним погледом.

„Овај готово не крије шта хоће — помисли Ђурица. — Да ли му је казао да ме сад убије или ће то после, кад му предам паре. Новица вели да је то одређено за данас, чим се изврши похара. Чекај, дознаћу ја то; нек иде овај са мном.“

— Па добро најпосле, кад ти је он казао... — одговори Ђурица равнодушно. Морамо да се одморимо у забрану.

— Баш добро! — викну Симо и радост му засија у оку. — Уморни смо као ђаволи, па да се мало прилегне.

Улазећи у забран, Ђурица пропусти друга напред, коме овај поступак не би по вољи. Ђурица стаде да разгледа по забрану, тражећи заклонитије место, а видело се да то исто тражи и Симо. После стотину корака, наиђоше у један склоп, застрвен павитином. Ђурица разгледа место и учини му се да Симо вади револвер иза паса. Не чекајући други његов покрет, Ђурица истога тренутка баци своју дугу пушку, скочи на Сима с леђа и једним махом обори га на земљу. Отпасавши му тканице, веза му њима руке, па га онда, као какву кладу, изврте на леђа.

Симо се у почетку напада отимао и бранио, али после, кад стаде Ђурица да га везује, ућута и не мрдну више.

— Шта хоћеш ти са мном? — викну он зачуђено, кад га Ђурица преврте и погледа оно страшно зликовачко лице.

— Прво ти мени кажи: шта хоћеш ти са мном?

— Ништа, брате... Шта је теби!...

— Чекај, сад ћеш видети шта ми је — — рече Ђурица, па извади из јелека котур жуте воштанице, кресну палидрвце и упали свећу. Затим извади једну иглу и поднесе је над пламен.

Симо све то посматраше раширених очију.

— Је ли ти казао Вујо да ме убијеш сад, или после, пошто му предам новце? — запита Ђурица, држећи иглу над пламеном.

— Шта ти је данас, јеси ли полудео!... О каквом убиству ти говориш? — одговори Симо зачуђено, али му преко лица прелете смртно бледило.

Ђурица спусти свећу поред себе, узе једну Симову руку и забоде му усијану иглу под нокат једнога прста.

Симо стаде грчевито трзати руку, стадоше му се стезати мишићи око очију и уздахну дубоко.

— А-а-а... што ме мучиш, тако ти среће, забадава!...

— Ништа... 'вако ћу цео дан, док ти се не досади — одговори Ђурица, па опет угреја иглу и забоде је под други нокат.

— Што не говориш, псино једна, него се мучиш због онога зликовца, коме сви робујемо!... — викну Ђурица грејући иглу трећи пут. — Кажи право, па иди куд те очи воде.

— Зар ме нећеш убити, кад ти све кажем?

— Што да те убијам, лудаче, кад ми ти ниси крив!

— Ама среће ти хајдучке, кажи ми право!

— Пустићу те, ако ми све право кажеш.... Ја све знам, али хоћу да ми ти то потврдиш и да ми све испричаш што ти је он говорио. А са њим ћу се ја још данас нарачунати.

— Јесте, казао ми је да те убијем... ако узмогнем сад на повратку, ако ли не могнем сад, онда после, пошто му предаш новце... Мени је страшно претио, а обећао ми...

— Колико ти је обећао?

— Сто дуката сад, и после да се јавим за уцену, па од тога новца њему осамдесет дуката, а оно друго мени.

— То ти је казао прекјуче, после састанка са Новицом?

— Јесте... Претио ми је да ће ме убити...

— Јеси ли га питао зашто ме убија?

— Јесам. Вели да су те обрлатили јатаци из твога села, па сву зараду ти односиш, а нама и њему дајеш само по неколико дуката. Нашао је другога човека, који ће му радити боље.

— Који ће њему све давати, а он ће вама, као слепцима, по два три дуката, је ли тако?... Кажи сам, колико је теби до сад давао?

— Па тако... само једном ми је дао десет дуката, кад смо те извадили из апса, а оно друго... по мало.

— Видиш, а питај моје јатаке, да ли сам коме дао мање од педесет дуката. Ја му заиста не дам све паре, него хоћу да се то подједнако дели међу све људе, који мени помажу.

— То је, вала, право... И ако хоћеш и ја ћу те слушати. Он је све преко мене водио договор са пандурима из среза...

— Добро, ми ћемо се разговарати — рече Ђурица дрешећи му руке, пошто му прво повади оружје — Сад седи лепо, па ми испричај све како ти је казао да ме убијеш.

Симо се исправи, машући оном руком, која је бодена.

— Ништа, среће ми, само је задуго говорио како те мора убити, а за ово ми само рече: „Гледај ако могнеш уз пут, у каквом склонитоме месту, па му узми паре и оружје и донеси право мени, ако ли, каже, не могнеш уз пут, онда ћу ја, вели, наместити њега на згоду овде.“ То је све...

— Добро, иди сад право кући, а ја ћу те потражити, кад ми устребаш. Само си луд био, што си се давао да те мучим онако... да чуваш онога зликовца...

— Није то, море, него сам се бојао да ме не убијеш, ако ти истину кажем.

— Иди сад, али добро пази да ме не налутиш. Видиш, требало би да те оставим овде везана... али ја ти верујем...

— Чини, вала, како год хоћеш, а видећеш шта ти ја вредим.

— Добро, добро — рече Ђурица, гледајући за њим, док год му се не изгуби из очију у густој шуми.

После десетак минута Ђурица разгледа свуд око себе, окрете се источној страни, па звизну учестано с прекидима.

Не чувши никаква одговора, покупи оружје и пође напред. После неколико минута опет звизну, и далеко пред њим у шуми зачу се

такво исто звиждање. Мало затим указа се Новица између проређених грмових дебала.

— А ја те чекам на овом крају — рече он, прилазећи Ђурици. — Мишљах да ћеш одовуд, од станице. Зар те не прати Симо?

Ђурица му исприча малопрешњи догађај и каза да је пустио Сима нек иде кући.

— Нијеси требао. Истина, он је за паре свачији, али не треба вјеровати ником, кад глава виси о концу.

— То сам и ја мислио, али као велим: нека га. А ја ћу сад да се пожурим у Брезовац, да се наплатим с оним пакосником.

— Пожури се, што брже можеш. Али добро отварај очи: оно је стари зликовац. Стићи ћеш тамо још за виђела. А ја ћу те чекати иза ватрењаче, па да ноћимо код мене.

— Отуд морам на другу страну, имам хитна посла, а код тебе ћу сутра.

Новица обори главу, као да му то не би право.

Ђурица се досети. „Зна да ћу ноћас да раздам новац... Али куд смем ићи к њему с оволиким парама!... Убио би ме без речи. Боље да му дам сад.“

— Хоћеш ли и теби да се сад одужим? — рече он, машајући се џепа.

— Па... како хоћеш — одговори Новица овеселивши. — Поузданија ми је пара у мом џепу но у твом.

Ђурица се насмеја; одброја сто банкнота из крвава завеска и пружи их Новици.

— Је ли доста?

— О-хој! Ти си добро назарио... Како да није доста, болан... — рече он, узимајући новце и бацајући их у недра. — Само хоће ли остати што другима?

— Биће доста свима, само ме чувајте.

— А да што ћемо ти друго, кад си нам ти златан мајдан!... Ђе ћу те сутра сачекати?

— Ако можеш изићи горе до Каменара, код оних дебелих грмова...

— Више Војковића кућа, знам... Чекаћу те после заранака. А тамо... пази!... отварај очи!

Ђурица окрете ка Венчацу, а Новица пође истим правцем, куд оде Симо.

„Е сад си на реду ти, Вујо. Дође земан да и ми раскрстимо, а једва састависмо годину у ортачини... Тек година, нема ни пуна година, а чини ми се цео век!.. Шта се чуда починило за то време... Наживело се, настраховало се, намучило се...“

И сад му дође на памет оно време, кад је остављао пређашњи слободни живот, кад се одвајао од друштва и огњишта, па се упутио под закриље овога Вуја, по чијој наредби хтеде данас погинути. Како је онда лудо срљао у пропаст, како је лакомислено ступао на кобну стазу, која га доведе до овога стања!... А како се могло лепо живети, само да беше ове садање памети... Сад би он био сељак, као и други; радио би свој посао; не би се никога бојао... Ишао би слободно по пољу, по зелену лугу и дубрави...

У кући би му било све весело, стара мајка добила би одмену... И све би то било, да не беше њега!... Он га упропасти, погуби...

И Ђурица стаде да мисли шта га је то привлачило к Вују, те му се тако слепо предао... Вечито му је овај сурови човек стајао пред очима као нема загонетка, која те све више привлачи, што је мање разумеш... И Вујо је њега привлачио, али чиме?... Својом тајанственошћу, памећу, нарочито овом памећу, коју Ђурица уважаваше, јер је у себи не осећаше... Али није ни то... Имало је нешто у самоме њему, што га је вукло на ту стазу, а то је осећао у себи раније, пре него што је и познао Вуја... још онда, кад је почео да размишља о свему; кад гледаше ноћу како му отац доноси туђу стоку, а мајка му весела лица подноси укусно јело од те стоке... То га је вукло на овај пут, али опет, да не беше Вуја, не би се овако свршило... Он га је узео за руку, довео га до стрме ивице и гурнуо... После се већ морао клизати и падати, док не дође до краја...

„И тај зликовац, који ме је упропастио, данас пружа пушку на мене... да ме збрише са земље као да нисам на њој ни био... Е нећеш, чича... наплатићемо се!...“

Кад се навуче први сутон, Ђурица пролажаше кроз шуму испод Вујове куће. Бојаше се само да га не остави ова присебност и одлучност, која је расла све више, у колико се он приближавао кући. Из памети му не излажаху Симове речи: „Јесте, казао ми је да

те убијем!...“ Излазећи из шуме, угледа Вуја на чистини испод куће: сео на један брешчић, па гледа у шуму.

„Као да сам му поручио! — помисли Ђурица. — Боље је овако на чистини, него у соби... Овде сам слободнији...“

Угледавши човека где му се приближује, Вујо се диже и пође на сусрет, а кад му се приближи сам Ђурица, он стаде изненађен.

— Камо ти Симо? — упита га још на ходу.

— Отишао је кући — одговори Ђурица, прилазећи му.

— А-а... а ја рекох да није и он остао као Пантовац. Свршисте ли?

— Свршисмо. Пласковчанин оде с раном, а и газда ће имати да се полечи.

— Хајдемо унутра — рече Вујо и окрете се да пође.

— Нека, можемо и овде наредити што имамо — одговори Ђурица, па од једанпут кидиса на Вуја и стеже га рукама.

Старац, још снажан, поче да се отима, трудећи се само да принесе руку к појасу. Ђурица и не опази шта он ради с руком, већ га само стезаше и омахиваше, да би га оборио на земљу... Обојица ћуте као заливени, само им се ноге померају, одскачу од земље и опет стају на прсте... Старцу тешко дисати, стеже га младић као кљештима... Најзад се некако дохвати паса, одакле истрже мали оштар ножић. Сад би могао убости противника, али су му руке више лактова стегнуте јако, па се боји да ће убод бити слаб, само ће га

још више ражљутити, па после — зло!... Да гледа како да га завара, заговори... И таман да заусти, а Ђурица га омахну и тресну о земљу... Нехотично му се подиже рука с ножем, те Ђурица угледа шта му је у руци.

— А, зликовче, изабрао си и оружје, од кога ћеш погинути! — викну Ђурица и стеже му руку.

У том се зачу из шуме отегнуто, јасно звиждање.

Вујо напреже снагу, па звизну кратко, а затим повика из гласа:

— Помагај!

Ђурица се уплаши. Стадоше да му дршћу руке, задрхта сав... Једва се сети револвера... Истрже га иза паса, наслони цев на чело старчево и окиде... Тресну пуцањ, а руке, којима се Вујо брањаше, клонуше... Ђурица скочи, и онако на ходу испали му други метак у груди. Старац не мрдну више...

Из шуме трчаше неко... Ђурица пружи пушку и викну... — Стој!

Човек стаде, погледа у пружену пушку, која се још могла у сутону опазити, па се од једном окрете и потрча натраг к шуми... За тренут ока нестаде га...

— Вујо! — зачу се глас испред куће.

Ђурица познаде глас Вујове жене.

— Зови га јаче, не чује! — викну он, па окрете на више уз косу.

Преко њега прелете буљина, машући тихо и немо чупавим крилима... Он се стресе и пожури уз брдо...

XXV

Другога дана, после заласка сунчева, Ђурица иђаше косом, која везује Венчац и Букуљу, па брижно мишљаше о себи и своме положају. Једнога се зла опрости, а стотине других, мањих и већих, рађаху се... Докле ће се овако?... Кад ли ће доћи дан да и он положи своју уморну бујну главу, да се и он одмори?...

Вујо оде... Нема више онога грознога погледа, који сече као ножем, од кога су стрепили највећи разбојници... Али се на његово место већ јавља други, који хоће исто оно, што је и Вујо хтео... да живи туђом муком, да се храни туђим знојем; ну он бар неће онако заповедати. Он је радостан, кад му се пружи сто банкнота, а Вујо не би ни главе окренуо, Вујо хоће све... Он сад седи ту негде испод грмова и чека, а Вујо не би ни прстом мрднуо... Опет ће се са њим моћи боље... Ето, сад ће да води момка у варош

да га мало забави, а код Вуја се морало или радити или спавати.

„А најпаметније сам урадио, што нисам јуче пристао да идем к њему с оноликим новцем. Ђаво је пара... наведе човека на оно, о чему и не сања“ — помисли Ђурица, па опет стаде да разгледа пред собом и да ступа све пажљивије. Кад дође близу уресечених грмова, он даде знак као и јуче. Повица се подиже испод једнога дрвета и махну му руком.

— Ђе си, болан, стиже ли жив? — рече Повица, кад се састаше.

— Шта ће ми бити?

— Како, море... дигоше на тебе сав свијет.

— Да није потера?

— Ноћас се дижу на тебе три среза: да си тица, не би побјегао... Али не бој се, неће ником пасти на ум да те тражи у вароши.

— Шта веле варошани, жале ли Вуја?

— Ко ће жалити 'нака зликовца! Ама де причај ми како га погуби, и онако морамо чекати, док се добро смрачи.

Ђурица му исприча. За онога што се појави из шуме, не могоше смислити ко је.

— Биће то који његов гласник... они, знаш... што му јављају ђе ко оде, шта прода... има их он много. Наишао ваљада послом, да му што јави.

Тако проседеше у разговору дуго. Прођоше два часа ноћи, навуче се густа помрчина, јер не беше месеца, а по небу пливаху

једноставни тамни облаци, па се онда обојица кренуше низ брдо.

Варошица беше заспала. Озго са брда виђаху се само светњаци пред честим паланачким механама, који светлуцаху слабо и суморно у тамној ноћи, дајући тиме једини знак да се живот у вароши није угасио. И још тамо, на самом крају вароши, поред потока што пресеца главну улицу, чује се по неки пут весео узвик пијана госта, коме је јамачно какав буковички лаутар својим монотоним циликањем растресао загрејане живце... Мрачна и влажна ноћ навукла се на ово местанце, заогрнула својим непробојним покривалом куће и улице, притисла саму земљу, па стоји тако непокретна и суморна, као да се и не мисли никад дизати са грешне земље . . .

Другови прођоше забрančић, који се пружио иза вароши, пређоше поток, па стадоше уз једну ограду, која је једним крајем излазила на улицу, а другим на поток. Новица подиже један проштац, те се провукоше кроз ограду обојица и уђоше у двориште. Ђурицу обузе нека непоимљива зебња од ове мрачне и неме самоће, и он се стаде кајати, што дође овамо.

Прођоше мрачно двориште и кроз некаква сниска вратанца ступише у одају. Новица упали свећу и Ђурица виде лепо намештену собицу са две постеље и миндерлуком, а на средини стоји округао застрвен сто, препуњен јестивом и пићем.

— Сједи, брате, да се одморимо, па и да се заложимо. Ето видиш, ја тако... газдински... Моја Марушка мени спреми све што хоћу, па кад имам госта, она се затвори тамо у другу собу и спава. И на ово сам гледао, видиш: ово прозорче може да послужи за сваки случај... са њега право у поток, па у шуму...

— А, ова кућа није са улице?

— Не, море. Тамо је напред магаза ђе ја смјештам моју робу, а кућа је, видиш, до самога потока. Згода!...

— Зацело згода! — одговори Ђурица весело, коме се допаде, што је Новица предвидео тако важну околност.

— Деде сад да почнемо, дуга је ноћ! Оваке препеченице нијеси сркнуо до сад.

Ђурица седе за сто, наслони пушку на постељу поред себе, па искапи прву чашу.

Стадоше да се ређају чаше са препеченицом све чешће и чешће, а Ђурица постаде разговорнији и веселији. Крв му појури живље по телу, а пред очима стаде да се хвата она пријатна и блага измаглица, што наступа после јакога пића.

Променише ракију на вино. Дохватише се печена јагњета, па га стадоше заливати старом румеником...

Ђурица једнако маше рукама, прича и смеје се.

— Хоћеш ли да се побратимо? — рече Ђурица од једном.

— Хоћу, бане, с такијем соколом, зашто не бих!

Испише чашу заједничку и пољубише се.

— Ех, побро, кад би ми дао да пробудим Марушку само да нам испече по једну каву. Не бој се, она те не познаје, а зна да ја имам посла с таким људима...

— Не бојим се код тебе ничега. Буди снаху! — викну Ђурица, па устаде и пође за Новицом.

— Маро!... о Маро!... — викну Новица на другим вратима, преко од њихове собе. — Устани, дијете, испеци нам каву.

— Сад ћу, не улази овамо!... — одговори отуд женски глас.

Побратими се вратише на своја места, а мало затим уђе у собу висока, црномањаста жена средњих година, носећи у руци послужавник с кавом. Сваки би се зачудио, кад се пре ова жена спреми, а кад пре каву скува, али то Ђурици не паде на памет. Он се загледа у жену и помисли: „Да ли му је то оно дијете? Ова је готово старија од њега.“

— Ево ти снахе, побро — рече му Новица. — Деде, послужи ђевера, кад си ми тако послушна.

— Не вичи, море, имам гошћу — одговори жена, прилазећи Ђурици. — Како си, дешо?... А овај ми не рече да ће кога вечерас довести...

— Каква ти је то гошћа? — прекиде је Новица.

— Сестричина ми... удовица јадна — одговори она и саже главу стидљиво, као да у томе, што јој је сестричина удовица, има нечега стиднога.

— Удовица зар?... Вуци је овамо! — викну Новица. — Хоћемо ли, побратиме... да се веселимо? А ја нећу казати за ону... тамо у селу — намигну он и махну главом.

— Доведи, доведи!... — викну Ђурица загушеним гласом и осећајући да га језик издаје. Беше се добро напио. Кад изиђе Марушка, Ђурица се наже к Новици и стаде му поверљиво шаптати.

— Знаш... ја сам и тамо, у Београду, све тако... хи-хи-хи... А што сам оставио једно варошче тамо, бре, побро, као горска вила! Обећа ми да ће доћи, чим је зовнем...

— А Станка, болан, шта ти она вели?

— Хе... шта ће рећи!... мо-р-ра да слуша без р-р-разговора... Ја сам госа... горски цар!... — стаде он да заплеће.

— Тако је, вјере ми јуначке! А знаш, ако хоћеш да ти кажем истину, нијеси требао ни да вучеш за собом невољу... — рече Новица, па застаде да види неће ли Ђурица друкчије мислити.

— Море, не знам ни ја... био сам луд...

— Зар није боље, вељу, да их бираш ка̑ гниле крушке... Да ви'ш само ову моју гошћу, да ти очи стану!...

— Хе-хе... — стаде он да чупка и глади брчиће — ја вала баш тако... Ону могу и отерати... — рече он, али се одмах трже и

уплаши од те мисли, па настави: — Нека ње тамо у селу, није ми на одмет... Пази ме, знаш, много.

— Ђаво ли си, побро, како ти то удесиш, па ђевојке махнитају за тобом!

— Ха-ха-ха... — насмеја се Ђурица задовољно.

У том се врати Марушка, водећи за собом неку женску, ни младу ни стару, омалену, доста лепушкасту. На први поглед могло се опазити, да су обе женске од онога реда, који не држи много на чедност и поштење... Гошћа беше доиста нека рођака Марушки, пропала жена, и Новица је много рачунао на њу, кад се одлучио да је доведе у свој стан за овај случај. Пред Ђурицом се само претварао да није ни знао за њен долазак.

— Која те вода донесе овамо, Јуло? — викну он, кад је опази. — Ето нам сад, побратиме, друштва... да ви'ш како је ваљана ова моја Маџарица!

— Маџар си сам, а ја сам Српкиња, боља од тебе! — осече се на њега гошћа.

— Маџарица, Швабица — једна вјера, брате, а за мога побру дошла си као наручена. Је ли тако? — обрте се он Ђурици, који не одвајаше очију од Јуле.

— Ја нисам с раскида, ако она хоће...

— Не можемо ми трезне са вама у друштво, него прво да вас стигнемо! — рече Марушка, па понуди Јулу да седне до Ђурице, а сама се намести до Новице.

— Шта велиш, побро; ове се не шале!..,

И отвори се бесна, разуздана пијанка. Жене се изопијаше брзо, а побратими се једва држе на столицама. Чаше звече... смеј, кикотање... нико и не помишља на опасност. Ђурица пребацио руку преко суседе, па јој шапуће грубе изјаве, љуљајући се и поводећи главом напред и у десно.

— Која је боља, побро?... знаш?... — намигну му Новица, махнувши главом у страну, према шуми.

— Ова, брате, варошка... миром мирише.

— Кажем ли ти ја!... Раскрсти с оним човјеком... знаш?... па да уживамо као цареви.

— Р-р-раскрштам! — викну Ђурица и скочи да обгрли Јулу, али га ноге издадоше, те се дохвати њених рамена и одржа се на ногама. — Ова је моја... моја...

...Пијанка се продужи до пред саму зору.

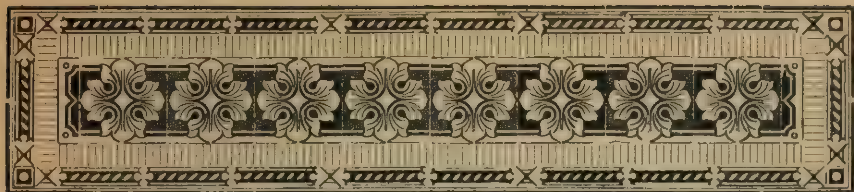
На послетку, кад се сви изопијаше, полегаше по застртом поду. Где се ко нашао, тако се и спустио на под и заспао. Новици остаде још толико свести, те угаси свећу, па се и он пружи, не знајући више ништа за себе...

Кад сунце одскочи високо, Ђурица се пробуди и подиже главу. Зачуди се положају у коме се нађе, али се одмах сети ноћашње пијанке. Обе жене и Новица лежаху на поду, као и он, спаваху тешким пијаним сном. Ваздух у соби беше тако загушљив, осећаше се јак задах од пића, којим је прожет сваки

делић ваздуха... запара, смрад... па све то дави, заноси, опија...

„Ала ли се проведосмо!... Никад нисам овако... ни у Београду. Ова Јула пара вреди... Видиш, и он се опио, а да је хтео могао ме је жива однети у срез. Сад видим да ми је пријатељ...“ — помисли он и хтеде да легне опет, али се сети да је свануло одавно и да треба Новицу одмах будити.

XXVI

Четири дана проведе Ђурица у овом новом друштву. Дању је спавао на тавану, где му је Јулка наместила постељу, а ноћ се проводила весело, у пијанци и разврату. Бесна необуздана пијанка занела је цело друштво, које је добило вољу да се провесели до највеће мере, да се засити, занесе...

Сад је већ постала провидна Новичина намера: он је желео да придобије, да привеже Ђурицу за себе и да га одвоји од осталога му друштва. Тако би он заузео Вујово место, али много поузданије и кориснијe, но што га је Вујо држао. Новица је смишљао да му није потребно велико друштво: неколико људи за нападе и три четири јатака, то је свега. И кад овако, нарочито помоћу жена, привеже Ђурицу за себе, остајаће му од похара много више, но што је Вују остајало. Он је сам, кад се пробудио после прве пијанке, саопштио неке мисли и Марушки.

— Он се до синоћ мало прибојавао од мене. Лудак! — рече јој Новица. — А мени је његов живот потребнији но њему самом.

— Зар баш толико?

— А да како, јадна. Довлачиће нам он све на хиљаде и све ће ми сам давати, да му не тражим... Нећу ја као луди Вујо, него овако: да се пије и весели... Само нека га Јула добро узме у руке!

— За њу ти не брини...

— Царски ћемо да живимо, само ви жене памет у главу!

А Ђурица није мислио ни о чему; предао се сав овом безбрижном и веселом провођењу, налазећи да тако и треба хајдук да живи. Век му није дуг, то је већ јасно видео, па онда бар да се живи и да се задовољи свака жеља... Опазио је после само једно: да га Новица добро чува и да све ово чини из рачуна.

„Он хоће пара — мишљаше Ђурица. — Па добро, ја ћу доносити пара доста, али ћу барем и ја видети вајду од њих. Пије се, весели се... то стаје доста. А код Вуја: донеси паре, па иди куд знаш. Сад ће да се живи!...“

На послетку одлучише да престану с пијанком и да Ђурица на неколико дана иде к јатацима. Морали су бити опрезни, јер да се овако још продужи, могло би пасти коме у очи.

Четвртога дана у вече, кад се добро смрачи, Ђурица се спреми и оде у своје село. Идући

путом сети се да ономад, кад је ноћио код Јова, није ништа наредио за Станку, те и не зна, где је сад она. Јово му само уз реч напомену да је она код мајке; тамо се, вели, крије од оца по стајама, а Ђурица, како је био заузет послом, и заборави на њу. Тако се још нису ни видели од повратка.

Ђурица осећаше јасно да у њему нема више оне топлине, оне чисте предане љубави према Станки; угасило се оно бурно ватрено осећање, које их је бацило у загрљај... Сад се место њега јавило неко ново, грубо и необично... А иза тога распламтео се разврат, обухватио му душу и срце, и он осећа чудно задовољство у овом новом и примамљивом стању... Није он ни Станку омрзнуо. Само осећа неку досаду, кад му се она јави у мислима као препрека његовим плановима... Незгодно му је што се по неки пут мора водити рачун и о њој; осећа да би му згодније било без ње. Али опет на крају би помислио: „Па нека је... може се и овако!“ А и то овако било му је нејасно, неодређено. Овако, из дана у дан, не мислећи о сутрашњем дану, не бринући се за последак...

Изненади се веома, кад нађе Станку код Јова. Беху поспала чељад, и Јово га уведе у собу, где спаваше сама Станка. Кад уђоше обојица у собу, она се трже из сна и засја јој радост у оку, али се одмах затим прибра, намршти се и по лицу јој се разли велика срџба.

— Гле, зар си ту! — рече Ђурица, кад се она подиже. — А ти ми ономад рече да је она код мајке? — окрете се он Јову.

— Била је до јуче, па не може више да се крије од Марка.

— А ти се одмах обрадовао — рече она гневно. — Мислиш остаћу једнако код мајке, па да ти се скинем с врата...

Јово, видевши да наступа домаћа драма, пође из собе, али га Ђурица задржа, јер му беше тешко да остане овако са њом.

— Чекај, куд ћеш — рече му, чинећи се да не чу Станкине прекоре. — Јесу ли задовољни сви?

— Како неће бити задовољни на оноликим парама! Сви се хвале, не може боље бити. А где си ти ових дана?

— Послом... — одговори Ђурица, запињући. — Сутра ћу овде преданити, па гледај да се пази...

— Не брини. Ономад нам потера претресе цело село...

— Знам, због тога сам и отишао. Где си ти била онда? — запита он Станку, сетивши се сад тек да је она била у великој опасности од потере.

— Где сам била!... Сад си ме се сетио; а кад си дознао за потеру, ниси могао да ме поведеш?... Једва си чекао, ваљад', да ме ухвате, па да тражиш другу...

Јово изиђе из собе полако.

— Море прођи се комедије, кад ти кажем. Најпре сам заборавио, а после је било

доцкан... — рече он љутито, па после као да се присети нечему и повика: — А шта ми ту једнако дробиш и контролишеш: где сам био, те где сам био!... Био сам код девојака, ето, па сад шта ћеш ми!...

Станка се прену, рашири очи и погледа га зачуђена.

— Зар баш тако? — рече му загушеним гласом. — Ја овде пропадам, а ти тражиш девојке, те се проводиш са њима!

— Ја шта си ти мислила? — одговори он, осмехнувши се иронично. — Да седим једнако уз тебе и да ти пиљим у очи, је ли?...

— Казао си да се нећеш растављати од мене и да ћеш ме свуд са собом водити — одговори Станка хладно и одлучно. — А ето, велиш сам да си био код девојака, а мене си оставио да ме ухвати потера, па да трунем у апсу.

Ђурица плану. Наљути га права истина, коју му Станка рече, и на коју он не могаде дати оправдања. Своја кривица се обично заглађује љутњом. И он се наљути... Али он хтеде да извуче корист из ове срџбе, хтеде да се објасни са њом сада, кад јој може много што шта рећи, што иначе не би могао. Хтеде да прекине од једном те вечите њене прекоре, који му досадише, па узвикну:

— Не звоцај ми ту, док ниси сад добила што тражиш!

Станка пребледе, али се не маче с места, а он, прибравши се, проговори лакшим гласом:

— Јеси чула, овако се више не може... довде си ми већ дошла — и он показа руком на гушу. — И венчани људи не трпе толико од жена, као ја од тебе... Брате, ти знаш с ким си се везала, па, ако ти је право, ради онако како ја хоћу, ако ли нећеш, иди куд те очи воде. Немој да ме доводиш до зла, јер може бити свашта... — и он претећи махну главом.

Станка скочи, па стаде пред њега. Очи јој севаху као живи пламен, сагореваху... Она се исправи и погледа га право у очи.

— А шта то може бити, реци дер ми!

„Ви'ш... тврдоглава као псето — помисли он, а срџба му све више расте. — Сад ћу ја њој казати, па ће бити мања од трунке.“

— Ти знаш како пролазе они, који раде против моје воље... Ено ти Мата и Вуја!... — рече он и погледа какав су утисак учиниле његове страшне речи.

Станка се не измени; као да је очекивала нешто горе, неповољније, па је ово и не зачуди.

— А после... шта ћеш после?... Да нађеш другу, је ли... — прошапта она тихо, не дишући, као да сад тек очекује прави одговор, од кога јој зависи све.

Ђурица пак хтеде да крунише свој успех, јер му се учини да је с оним одговором постигао циљ.

— Што ћу их тражити, кад још сад имам на сваки прст по једну!... Ти мислиш ја не могу живети без тебе... Море с каквом

сам се варошком ономад проводио,ниси јој ни за мали прст... — насмеја се, он као у шали.

— Је ли то од истине?... Немој да се шалиш! — погледа га она озбиљно и удвоји пажњу, очекујући да он порекне своју грозну шалу.

Ђурица се још више осоколи, па је погледа озбиљно и одговори:

— Не шалим се, среће ми хајдучке! А ти чини што знаш...

Станка стеже зубима усну, погледа га некако у косо, необично... и тај поглед не обећаваше никаква добра...

И као да се хтеде још једном уверити да је не варају очи, као да хтеде запечатити у души тај неми последњи одговор охладнела срца, које говори о неверству, погледа га још једном пажљиво, болно, мученички... па обори очи, окрете се и полако пође к вратима... Полако ухвати руком дрвену ручицу на вратима, очекујући неће ли чути страсно кајање љубљенога човека, али иза ње беше мртва тишина...

Врата шкрипнуше и она изиђе из собе...

Учини јој се да он проговори, пошто се затворише врата, али се она више не обрте назад... Полако обиђе прочевље, око кога спаваху чељад, напипа кључаницу на кућним вратима, извуче је и полако отвори тешка растова врата... Јово јој нешто рече, навлачећи шареницу на децу, али она не чу ништа... Прекорачи високи кућни праг и стаде босим

ногама на хладну плочу степенице... Задухну је планинска ноћна студен, и она се стресе од зиме...

„Нека је, вратиће се она сутра мирнија од овце!“ — помисли Ђурица, па леже на њену постељу и покуша да заспи.

А Станка дође до ограде кућне, наслони се на чатал врљика, обори главу на руку и стаде као окамењена...

...Ври у глави рој мисли, нејасних, тамних, црних... бруји и шушти то врење, те не може ни једна мисао да се ухвати. Само пролећу као искре, понесене бесним ветром... У темену нешто играједначито, брзо по такту... игра и удара као дамари... У ушима шум... и тамо шушти, удара, пишти... Срце се стегло, следило: окаменило се... А очи се упрле у црну, тамну ноћ, као да у тој суровој, немој црнини траже објашњење неке страшне мисли, која се рађа у занесеној глави, или би да продру у саму дубину црнога застора и да нађу тамо ма један светао зрак, који би давао наде на спасење... Али се пред усијаним очима тихо носи и веје хладна и црна нема помрчина, улевајући у душу још већи јад и црњи бол...

„Шта је ово?... Шта ово би?... Свршава се, долази крај... Је ли крај свега... смрт? Не знам!.. Шта је то смрт? Знам, видела сам кад умре Јока, бледа, па пожутела, хладна... После закопају у земљу и готово!... Ништа, као да није ни била... само се издиже гомила влажне земље .. Јадна Јока, како смо лепо живеле... Она мени све: Шећерка, вели, метни

ми руку у недра, а ја полако, полако... А-а-а... оно!... Зар такав крај дочекасмо? И наша се љубав једном сврши, оде, нестаде је... Ама зар сам зато ја трпела толику срамоту, понижење, мучила се као ни једна друга!... Оставих добру мајку, увредих до срца старога оца, окретох леђа целом свету, само да он буде мој, да делим са њим зло и добро... Волела сам га више од свега, слушала сам га боље, много боље него оца, учинила сам све што је он хтео, па сад — под ноге!...

„А мајка, јадна добра мати, како се она обрадовала своме детету, својој осрамоћеној, исмејаној кћери! Сав свет обрће главу од ње, као од чудовишта, а мати шири слабе старачке руке, обухвата и стеже своју милу јогуницу, целива је и гледа, гледа и целива... Топи се радосно срце мајчино, капљу вреле сузе низ образе... То је било онда о повратку, пре недељу дана, а сад?... Шта ли би сад рекла, јадна старице, да је видиш овако осрамоћену, понижену, уцвељену, па избачену напоље, избачену као исцеђен лимун, као непотребну ствар... Гле, нема где да склони обешчашћену главу!...

„А отац, шта ли ће он рећи кад чује?... Зна се шта, и имаће право!... О, како је страшно кажњена детиња непослушност!... А свет?...

„Шта ће ово да буде најпосле?... Јест, дошло је оно последње, оно најпосле, дошао је крај, али шта ћу сад, куд ћу?... Да умрем...

Али зашто?... Коме ће од тога бити добро, ко би се томе обрадовао... ко би се мојој смрти радовао?... Мајка... отац... другарице?... Не би, не би им моја смрт била добра... А он?... Јест, њему би била добра; та он и онако рече да ме може убити!... Како оно рече: може, вели, бити свашта... ено ти Мата и Вуја!... Као вели: како сам са њима учинио, тако ћу и с тобом. А после?... Ти мислиш, вели, ја не могу живети без тебе... О-о-о!... А ја сам мислила да га не бих могла преживети, умрла бих са њим, погинула бих, кад би њему што било... Мислила сам, куд бих без њега и на што ће ми живот после!... А он вели: имам још сад на сваки прст по једну... Док сам ишла за њим као верно псето, док сам му дала сву душу моју, он већ тражио друге и нашао на сваки прст по једну. Па сад?... Сад би хтео да ме нема, а он да узме другу..,. многе друге на моје место... То ли би ти хтео? Не!... Док сам ја жива, нећеш узети другу... Зар толике моје муке и срамоту да погазиш, па да ме отуриш као псето!... И још ми се куне срећом хајдучком — друго ништа и нема за клетву — да се не шали. Е чекај, не шалим се ни ја!... Нисам се шалила, кад сам бацила образ под ноге, кад сам осрамотила своју кућу и име, кад сам због тебе окренула леђа целом свету, па нећу се шалити, ни сад!... Ти тражиш моју смрт, да би се могао боље проводити... А кад хоћеш тако... онда и ја хоћу т в о ј у смрт!... Боље нека те нема, него

да гледам, да ми још и ти газиш осрамоћену и поругану главу... да ми се смејеш са другима, кад станем лутати као обешчашћена прогнаница!...

„Али како ћу сад?... Да га убијем својом руком... не могу, нећу... Тако би се смирио за час, па ништа!... Не би ништа ни знао, не би осећао муке... Ја бих се опет мучила целога века, а он би био миран за навек... Нећу тако... Хоћу да се̏ мучи, хоћу да види неизбежну смрт пред очима и да зна да му је смрт од мене дошла... Нек се мучи!... И ја ћу се мучити!...“

Једним лаким скоком, као ветром понесена, Станка прескочи врљике, и, не двоумећи, не размишљајући више о своме плану, пође журно, готово трчећи, к општинском путу... Грозан план севну јој само једаред у глави... севну и оде... она се не постара да задржи ту мисао, да размисли о њој... Ишла је као у грозници, а беше је и обузело грозничаво стање... Стаде да се тресе од хладноће, а ноге журно ступаху по хладној, росној трави, не осећајући ни хладноће ни умора... Само што пре, само да се стигне на време!... Наишла је на утрвен, насут пут, прелазила је преко поточића, преко камењара, убадала се, убијала ногу непажљивим гажењем, али на то није обраћала пажњу... Ишла је као у бунилу, у врућици...

После поноћи стиже пред среску кућу. Умор је савладао јако, али она не стаде, не предахну... Прође кроз вратнице на огради,

претрча преко дворишта и стаде пред једна врата над степеницама, за која је држала да су на главном уласку у канцеларију. То беху врата на ходнику, пред станом капетановим.

Како стаде пред врата, удари снажном песницом по њима... Врата се затресоше, а ходник потмуло одјекну... Не чу се никакав други глас... Она удари још јаче... У ходнику шкрипнуше неке даске и зачу се уплашен, сањив глас:

— Ко је то?

— Отварај! — викну она гласно, сазнавајући умесност свога захтева.

Опет зашкрипаше даске, зачу се ход босих ногу по опекама...

— Ко си ти? — запита је неко лакшим гласом кроз врата.

— Отварај брже, хитно је... видиш: жена сам!...

Кључаница шкрипну, врата се отворише и Станка уђе у ходник.

— Који те ђаво тера ноћас?... Шта лупаш толико?... Шта хоћеш?...

— Капетана... Где је капетан?...

— Што ће ти ноћас капетан? — обрецну се пандур срдито.

— Треба ми, њему ћу казати... само њему...

— Е, снашо, тако би могао сваки лудак да дође и да прави ларму забадава. Не смем ја будити капетана за сваку ситницу... морам знати зашто.

— Ђурица... Ђурицу хајдука да му сад предам жива... ето, то хоћу... трчи, буди га!

Пандур се уозбиљи, почеша се иза уха и запита озбиљно:

— Ама ко си ти? .. Да није каква варанција...

— Ја сам Станка... чуо си... она што је са њим.

— А-а!... Е то је друго... — одговори он, па приђе вратима, кроз која је ушла Станка, те их закључа и узе кључ са собом.

— Е онда га морам будити. Причекај ти ту — рече јој он, па отвори једна врата на ходнику. Истога тренутка отворише се према њима друга врата, на којима се указа разбарушена сањива глава. То беше капетан.

— Шта је то тамо, Милисаве? — викну он, не излазећи из собе.

— Дошла, господине, она девојка што иде са Ђурицом... Тражи вас, каже, да преда Ђурицу.

— Закључај брзо врата споља! — рече му он тихим гласом.

— Закључао сам, ево кључа.

Капетан изиђе у ходник, онако необучен, па видевши да лампа слабо шкиљи, обрте се пандуру:

— Одврни ту лампу.

Кад паде јака светлост на Станку, капетан је пажљиво разледа.

— Јеси ли заиста ти Станка?

— Јесам, господине.

— Што си дошла?

— Чуо си... Хоћу да ти предам Ђурицу.

— Чудо то?... Ти живиш са њим...

— Казаћу ти на само све...

— Добро. Милисаве, пробуди све жандарме и пандуре. Нека се живо обуку и нек спреме коње. С оружјем... знаш. А ти, Станка, ходи овамо.

Капетан је уведе у једну собу, упали свећу на столу, па се огрте неком хаљином и седе на столицу.

— Седи, одмори се... видим да си се много уморила.

Станка се осврте и седе на столицу.

— Где је сад Ђурица?

— Код Јова Дикића, у нашем селу... Остао је на спавању, и сутра ће предanити код њега. Али треба да идеш одмах, да га ухватиш пре зоре... после вам се неће жив дати...

Капетан је разгледаше пажљиво... Оно грозничаво дрхтање, необичан сјај очију, суве, запечене усне, нервозно трзање главе побуди у њему сумњу, да ова девојка није при себи.

— Ти си болесна, рекао бих... да ниси боловала ових дана?

— Болесна?... До сад нисам никад боловала, а сад... све једно!... Трчала сам, журила сам се много, само да стигнем на време.

— Е сад ми све лепо испричај... то што си хтела... Кад си и зашто си са Ђурицом раскинула?

Станка му исприча у кратко, испрекидано, без везе у мислима, ноћашњи догађај. Капетан у мало речи поими њен положај, па хтеде да се користи оваким њеним стањем ради даље истраге, те је прекиде:

— Па велиш: он ти сам каже да је убио Матију и Вуја?

— Сам, господине, он сам...

— А ја сам слушао да је Матију други убио?... Онај што је те ноћи ишао с Ђурицом...

— Зар Новица?... — рече она и трже се као опечена. Сад се тек сети, да треба чувати оне људе, који су њу чували... Али беше доцкан. Полицајац опази да се она тргла и да му неће својевољно издавати остале људе, па се пожури да дозна што бар за тога Новицу.

— Новица!... Који то беше? — рече као присећајући се.

Станка ућута као заливена.

— Знаш шта, господине, после ћемо говорити о другим стварима, а сад пожури да он куд не побегне — проговори она после краћега ћутања.

— Е, не може тако. Морам ја то знати пре поласка, јер већ имам овде у апсу једнога Новицу, па да знам који је...

— Је ли тај из вароши? — запита она брзо.

Капетан је погледа. „Шта да јој кажем?... Да ли ћу погодити?... Кад је она поменула, тако ће и бити...“ па одговори:

— Јесте, из вароши је.

— А, то је!

„Који ће то бити Новица?...“ стаде он опет мислити, па узвикну:

— Онај што држи магазу... Црногорац?

— Нећу, господине, више да ти одговарам. Ако ћеш ићи... хајдемо! — рече она одлучно и устаде са столице.

— Чекај, брате, нису још људи готови, а ни ја се нисам обукао.

— Е па дела, облачи се, па да идемо!

Капетан оде у другу собу, и мало затим врати се, носећи у рукама своје хаљине. Стаде да се облачи и уједно хтеде да покуша неће ли још што дознати.

— Видиш, ти све треба мени да кажеш... Ти ниси извршила са њим ни једно злочинство, па ћу ти ја помоћи на суду да не будеш осуђена, израдићу ти помиловање...

— Немам ја посла са судом... Нисам ником никакво зло учинила... Казаће ти то и он и други људи, које је он нападао.

— Е, девојко, по законима и ти си крива као и он. Ко год се дружи са разбојником, помаже му, чува га — и он је крив пред законом. Крив је сваки ко зна где се налази разбојник, а неће да га јави власти... Али кажем ти: само ти мени све лепо испричај, па ћу ја тако удесити, да не будеш крива.

Станка се зачуди. По своме поимању, она није до сад сматрала себе за кривца. „Ко чини зло — он и одговара за њега“, мислила је она до сад, „а ја само идем са њим, не чиним никоме ништа.“ Али јој сад у глави, и без овога, беше читав хаос разноврсних мисли, које се само јаве и прођу . . . па и не беше у стању да размисли о овом открићу. Постаде јој досадно ово запиткивање капета-

ново, које се никако није слагало са њеним душевним стањем: она иде на оно последње, на свршетак свега... и после тога настаје тама... крај света... општа пропаст — или тако нешто... а он окупио о неким ситницама, које после тога немају, како она мишљаше, никаква смисла... И она се одлучи да ћути, да не одговори ни речи, док год не пођу. И она одржа своју одлуку с највећом упорношћу. И капетан на послетку безнадеждно махну главом, па се пожури са спремањем. При самом облачењу написа наредбу писару да одмах, чим прими наредбу, ухвати Новицу, а ако се нађе који одраслији укућанин са њим, да и њега затвори. Једном пандуру рече да одмах одвоји три друга, па са њима да иде писару и да га пробуди.

— А како ћеш ти? — обрте се капетан Станки. — Треба да се пожуримо, а ми ћемо сви на коњима... Умеш ли јахати?

— Умећу, ако имате коња — одговори она.

— Добросав ће сад с писаром, а коњ му је оседлан — умеша се пандур, који остаје у канцеларији, да би тако сачувао свога коња од заморна пута. — Може на његову коњу...

— Па добро, кад је већ оседлан. Нека изводе коње!

После неколико минута крену се оружана потера, изиђе из срескога дворишта, па, да се не би обраћала пажња варошанима, и ако још беше глухо доба, окретоше одмах пољем, које се пружа више вароши. Напред јахаше капетан с острагушом о рамену и

револвером од бедрима, за њим Станка са два жандарма с обе стране, па онда још три жандарма и два пандура. Жандарми и пандури, као обично, беху наоружани „до грла“.

Кад се дохватише чистога поља, потераше брзим каријером... Само се чује потмуо топот коњских плоча, по неки пут фркне раждљућени коњиц, а ветар звижди поред ушију...

Капетан се осећа као ловац, који се кренуо да затекне курјака на легалу... Разне пријатне слике из напада, који ће следовати, већ се у напред јављају, и он већ види пред собом жива, повезана хајдука... Он му одаје све своје јатаке, прича о целој организацији великога зликовачкога друштва... и капетан задовољно седа за сто, пише рапорт министру... Затим јавна похвала у званичним новинама... орден... класа... „Онај качерски пући ће од муке, што му узабрах крушку испред носа!... Па кад прочитам указ, дигнем се, па право к Лени: Сад си госпођа капетаница прве класе, кажем ја, а она: Јух, болан, па сад за окружнога... Је ли то на реду?... Море, срећан сам ја, бадава!...“

А Станка само слуша како ветар фијуче поред ушију и гледа у ову црну тамнину, која јој сад дође још тежа, још суморнија... Повија се у напред и натраг по томе, како се коњ у скакању покреће, а у глави јој само једна мисао и њом се она бавила целога пута: „Само да га видим уплашена, упрепашћена, кад угледа наслоњене пушчане грлиће на прозорима!... Да станем тако, па нека види,

нека зна ко је довео његове душмане!... Па онда... шта буде, не марим!...“

Кад одјахаше коње у потоку, испод Јовове куће, беше се разредила помрчина, али се још није добро видело. Тек се могло назирати небо, које се, као црн џиновски поклопац, надвило над овом шумовитом котлином. Тишина!... Ни једнога звука ни покрета...

— Има ли сад далеко да се иде до куће? — запита капетан Станку.

— Ено, одмах на ономе брегу... да се добацим каменом одавде.

— Добро. Сад нас ти поведи на ону страну, где није његова соба... да нас не може опазити с прозора.

— Знам ја, само ти хајде за мном.. Ми ћемо да зађемо за кућу, одакле нема прозора.

Капетан је још путем саставио план напада, према Станкину опису куће, и одредио по једнога жандарма и пандура на један и толико исто на други прозор. Три жандарма одредио је да упадну у кућу, од којих ће двојица заузети врата на соби, а један ће истерати чељад напоље и држати Јова.

— Сад пазите добро! — рече им капетан, и ако није било места опомени, јер сваки од њих беше вичан томе послу.

Кренуше се, полако, опрезно, пазећи на сваки корак, на сваки миг... Жандарми ношаху пушке на руци, готови да свакога тренутка проспу смртоносну ватру на изненаднога нападача или бегунца. Заобиђоше узорану

њивицу, и кад се испеше на брег, угледаше омалену сеоску кућу, која на оном крају до њих беше од брвана, а на противном, где је соба, олепљена земљом и закречена. У оној магластој тамнини кућа им изгледаше као пласт сена, разршен и развучен. Примакоше се уз брвна, неки наслонише ухо: тишина... све спава здравим јутрењим сном... На истоку се јасно разликују и оцртавају врхови планински... развлачи се она прва бледа светлост зорина... тама се проредила, па умире, гаси се... Петлови почињу своју песму... Зора!...

Одређена четворица заузеше места под прозорима. Још једаред прегледаше магацинке, па их наслонише на рагастов...

„Е сад још ако не буду закључали врата за Станком, кад је она изишла... То би славно било!“ — мисли капетан и даје знак оној тројици да стану на врата.

Митар жандарм, одважан момак, стаде први, и по упутству капетанову покуша да види јесу ли закључана врата. Стаде на праг, узе за ручицу и подиже цела врата, да не би шкрипала, па их онда лагано, тихо гурну... Врата се почеше отварати... Другови прихватише врата оздо, понеше их у страну и отворише сасвим... Слаба, бледа светлот показа им унутрашњост куће, опазише одмах место, где чељад спава и учини им се да се неко промешкољи... Двојица претрчаше преко prочевља и стадоше на врата собна, а Митар, видевши да се неко од спавача почиње дизати, притрча и притисну га озго.

— Ко је то? — дрекну јак мушки глас и умуче, јер Митар напипа рукама уста и стеже их, па се наже на ухо Јову и прошапута му:

— Да ниси писнуо!... Овде је капетан са целом војском; пропао си ако се мрднеш.

Јовове руке, којима се одупирао, клонуше, што је значило да се покорава и слуша. Митар одвоји један од конопаца, што их је за овај случај понео, па му веза и руке и ноге. Затим приђе оној двојици, па запита једнога на ухо:

— Чује ли се што?

— Будан је... нешто шушка, јамачно се спрема...

У исти мах зачу се неки узвик споља. Митар истрча из куће, довикнувши овој двојици:

— Пазите!

Жена се пробуди, за њом и деца... Хтедоше да вичу, али их сам Јово ућутка.

Чувши глас Јовов, Ђурица скочи с постеље и дохвати оружје у руке... Ослушну... не чује се ништа... Приђе к вратима, слуша... Нешто се необично догађа у кући, не може бити друкчије!... Лепо осећа да неко стоји пред вратима. Прегледа кључаницу — стоји добро... отуд је поуздан. Приђе прозору с истока, обрте обе закачке, па тихо, тихо стаде да вади рам, на коме је разапета хартија. Извадивши половину рама, погледа напоље и сва му се крв следи, окамени се... Две челичне цеви стоје наперене на њега и две главе, необичне и нејасне, вире оздо...

„Од куд овде ови људи?... Шта је ово?... Смрт!...“ и он нехотично извуче цео рам и испусти га.

— Предај се! — викну једна глава, и челична цев покрете се...

Ђурица се саже уз дувар испод прозора, подиже руку са револвером и окрете цев тако, да гађа оне под прозором право у теме, па окиде... Пуче револвер, али за њом сукну ватра на прозор, више саме његове главе, и загрме други јачи пуцањ... Истога тренутка нешто груну на онај други прозор са дворишта, рам се скрха и паде на под...

— Предај се, не гини лудо! — викну неко са другога прозора.

Ђурица окрете револвер и на тај прозор, па окиде...

Загрокташе пушке на оба прозора, куршуми прелећу преко његове главе, ударају у зид и окруне мало земље, која се осипа право на њега... Чим он испали на један прозор, са другога већ сипа ватра на њега...

Бој... права битка!...

Испалио је већ оба револвера, па дохвати магацинку.

А споља од једном престаде ватра...

Шта ли ће сад?... Ђурица се издиже полако на прсте и погледа на онај прозор испред куће. Очи му прелетоше преко некакве слике, која му је тако позната и тако блиска, али се он не зауставља на њој, већ гледа даље... а у срцу се од једном јави неки бол, туга... Он опет пренесе очи на ону слику и

коса му се диже на глави од чуда... Станка!... Јест, она је... Да ли га очи не варају?... Ено је, гледа га и шта оно?... Па то је она и довела ове курјаке!... Јест, ено опет показује!... А-а-а!... узвикује он у себи, а крв му јурну у главу, наиђе на очи, обневиде.... Пружи пушку, и не мислећи, да ли га виде они с леђа, узе правац од нишана до оне тамне, неразговетне слике, што га и сад необично гледа... Ни једне мисли не беше у глави... само се нешто црни тамо пред нишаном.... Окиде!... Ватра прсну пред очима... за њом дим... оне прилике нестаде... она се, одмах чим пуче, некако необично, у косо, спусти на земљу и леже... без јаука, без речи...

Опет загрокташе пушке, засипајући сву собу пакленом ватром... Ђурица је опазио да све пушке гађају у врх, преко његове главе, и поими да ови неће да га убију, но гледају га ухвате жива. Помисли: да ли би се могао тиме користити?... У том се разлеже јак тресак, као да неко лупи гредом у врата... Сва се кућа затресе... „Пази!“ — неко викну пред вратима... Груну још јачи ударац... врата излетеше, обрташе се и падоше... Грунуше пушке на врата, на прозоре, соба пуна дима... ври, трешти, пуши се... као у паклу!... Ђурица обрте пушку на прозор, али га од једном дохватише и стегоше две снажне руке... Само испаде из онога дима нека прилика, паде на њега, стеже га и притисну целим телом...

— Овамо!... — викну Митар, притискивајући га грудима и стежући му руке...

Попадоше на њега још тројица, четворица... начини се гужва, гомила... Савладан је, побеђен...

И мозак, и срце, и крв, све се следило, умртвило... ништа не осећа, не мисли, не живи... Тешка мòра притисла му груди, стегла му главу као клештима, пред очима нешто сева и тамни се... А терет озго све тежи, све мучнији... Почиње губити свест...

— Готово! — викну Митар и устаде. Дигоше се и остали, само остаде на поду он, непомичан, непокретан...

„Шта се ово враћа светло, слатко?... Гле, слободно се дише!... Ох, како је слатко дисати!... А шта је ово заковано?... Руке и ноге приковане за под, за шта ли... ни мрднути се не може... А-а... везали су, онако као онда Мита писар...“ И он се сећа оних болова, и осећа да су ови још тежи, мучнији... Отвара очи и види гомилу људи са сјајним дугметима на грудима. Сви га гледају радознало, необично; чак се опажа саучешће на њиховим лицима... „Гле, па то су обични људи... видиш како га лепо гледају... А куд одоше они... с онаким страшним погледима?... Нема их, ово су други...“

Људи се растурају, дају пролаз некоме... Ено, брадата, суха глава прилази му и гледа га радознало, и опет му се чини да види у томе погледу саучешће...

— Стезали смо га и за гушу, па се онесвестио. Сад се повраћа — рече један од људи.

Ђурица се освести. Намршти се од бола у лактовима.

— Изведите га напоље, нек се освести на ваздуху. А ноге му одрешите... Што ће вам то? — рече капетан, па изиђе пред кућу.

Ђурицу изведоше, везаних руку, на двориште. Двојица држаху конопац, којим је везан.

Свануло је, виде се јасно сви предмети...

— Камо девојке? — викну капетан.

Погледаше сви по дворишту.

— Да није оно... — рече Митар, видевши неку црношарену масу под врљикама.

— Она је, убијена!... — повикаше други.

Капетан и Митар пријђоше врљикама. Пред њима лежаше Станка, обрнута лицем к земљи, савијена, као да се сама наслонила на лактове, па сакрива лице од некога... Митар је полагано преврте, погледа јој затворене очи, прислони ухо на груди, па стаде да слуша.

— Чини ми се да је жива... Креће се нешто у њој: или дише или јој ради срце...

Капетан се саже, наслони ухо.

— Жива је, ради јој срце. Код кога су завоји? Види где је ударена.

— Код Петра су завоји и стаклета — одговори Митар. — А, ево, у груди!... рече он, угледавши крв на десној страни груди.

— Јадница, сумњам да ће преболети... Што уби ову девојку, несрећниче! — обрте се он Ђурици.

А Ђурица гледа намрштено, презриво, у непомичну пaћеницу. У оку му сија израз задовољене освете, али не прозбори ни речи…

Капетан не зна шта ће пре, пуне му руке посла: треба повратити Станку и завити јој рану, треба позвати општинску власт и Станкине родитеље, треба видети шта ће са Јовиним укућанима, треба прегледати кућу…

Тек у вече стиже капетан у варош са везаним Ђурицом и Јовом. Станку је оставио код оца јој и дозвао лекара да је прегледа и лечи. Лекар се нада да ће преболети.

Капетана очекиваху други неповољни гласови. Писар га дочека пред среском кућом, и на његово питање: шта учини с Повицом, одговори му:

— Погинуо је.

— Како!… Ко га уби? — викну капетан и љутито сјаха с коња. — Причај шта је било, а ви водите ту двојицу горе, па ме чекајте.

— Пандур… Дошли смо полако до његова стана; разгледам прво положај куће, па ми се учини сумњиво једно прозорче, што стоји над самим потоком. Наместим ту Добросава и кажем му да пази добро… Онда с осталом тројицом станем пред врата и лупнем јако… Не би одговора за дуго. Лупнем опет… Отворише се изнутра собна врата и нека жена виче: ко је то?…. Ја већ одговарам… тражим да отвори, а она ме моли да причекам

док се обуче... У том чујем Добросава где викну: „стој!... стој!...“ и пуче пушка... Потрчасмо тамо, и видим Добросава, где скаче у поток... Погледам: онај лежи у потоку, а Добросав га дрма за руку.

— „Шта је било?“ питам Добросава.

— „Ја стојим, вели, под прозором и чекам... ћутим тако, док он од један пут излети кроз прозор... као врећа... Ја, вели, викнух два пут, па кад видох да се диже... дадох ватру и — готово...

— Зар баш на месту? — пита капетан, мрштећи се.

— Није ни мрднуо. Ено га у дворишту... Жену сам затворио, а код куће му наместио стражу.

„Као да им сам ђаво помаже!“ — помисли капетан, улазећи у двориште. „Али нека, имам у рукама ову двојицу, а да ако и Станка оздрави, па ћемо полако размрсити њихове замке, а после...“ и не доврши мисао, јер угледа мртвога Новицу, где се отегао на зеленој ледини, а око њега се начетили жандарми, који су се вратили с пута.

XXVII

На белом хлебу!... Како му је далека и страшна била та помисао некада, како се здрхтавао од ужаса, кад је слушао приче о томе црноме дану... Чудио се срцу жива човека, који зна, поуздано зна да сутра умире од куршума, па опет живи, једе, пије, спава, мисли... Држао је да тога дана могу бити присебни само ретки људи... И ето, дочекао је да види себе у истоме положају, дочекао је да и сам тога дана слатко једе бурек, који му је послао Митко ашчија, да пије старо вино, да тражи скуп дуван од капетана... Што ти је жив човек!...

Дан стрељања до сад су крили од њега... Јутрос рано изведоше га на горњи спрат и уведоше у чисту, светлу собу. На средини стоји округао велики сто, застрвен чистим, белим платном (с пандурске постеље), а на њему половак шљивове препеченице, која игра у стаклету као кристал. Около стоје празни

тањири, а на средини, уз ракију, тањир са сиром и скорупом.

Уђе капетан у собу... У последње време, нарочито од кад је доведен из суда, променили су своје опхођење са њим и пандури и чиновници. Опазио је да га сви гледају са жаљењем, са великим саучешћем, и досећао се да је то због тога, што га сви они сматрају као мртва човека, а већ зна се да се сваки мртвац сажаљева... И капетан га погледа благо. Приђе му и метну му руку на раме.

— Ђуро, сутра се мора извршити осуда. Па знаш, обичај је да се данас мало проведеш. Неки трговци одавде послаће ти понуде, а ево Митра и ових његових да ти праве друштво. Ето, и ја те частим овом ракијом — и показа руком на стакло.

Кад помену капетан осуду, Ђурици заклецаше колена, обузе га зима свега, и као да му нешто дохвати само срце, па стеже... Кад му је прочитана пресуда на суду, није се изненадио и саслушао је мирно: знао је да има још судова, који ће га судити. Али кад му после месец дана саопштише одлуку Касације, беше као убијен, промени се, снужди се... али му у души остаде још нека нејасна нада, и он се дохвати ње слепо, грозничаво, без размишљања, и ако му је неки унутрашњи глас говорио да је сад све свршено и да после Касације нема шта чекати... Окупи некога практиканта, те му, на име мајчино, написа молбу за помиловање, и он с великом пажњом испрати молбу на пошту. Од тога дана није

никако помињао о смрти и упорно се надао помиловању. Чудан је и тај разлог његову надању. Састојао се у једној мисли: „Није то шала, болан, живот човечји! Жива здрава човека убити… онако без ичега, без боловања… сад био жив и — нема га!…“ Тако је он мислио, и у исто време долазили су му на ум они, које је он побио!…

У тој грозничавој безразложној нади проживео је до данас, а сад од једном изводе га на бели хлеб!…

Дакле сутра!… Сутра је оно што му је непрестано за ове две године лебдело пред очима, оно о чему он није смео да мисли, па ни сад неће… још не сме… Али ко зна… може још доћи одговор… И срце се опет почиње растапати…

— Хвала, господине — одговори он и седе за сто, помичући и намештајући тешко гвожђе, којим су му ноге оковане.

Капетан изиђе из собе.

— Ево Ђуро — прозбори Митар, вадећи из хартије велику воштану свећу. — Знаш… први сам те ухватио, па сам ти дужан. Купио сам ти свећу, нека гори данас — и он намести свећу, прекрсти се и упали је.

— Нека ти Бог опрости! — рече он, па седе за сто. Поседаше и остали жандарми. Један наточи свакоме по чашу ракије, подигоше сви прву чашу у вис и рекоше:

— Прва у славу Божју. Нека ти Бог опрости!

Ђурица гледа бесмислено у озбиљна лица ових простих људи, па му од једном пође нешто болно и мучно из груди и застаде у грлу. Он затрепта очима, напреже се да прогута или да избаци то што га стеже, осети да му се влаже очи и намршти се... Једва се поврати. Испи чашу, па заиска одмах другу.

Жандарми, онако исто озбиљно и свечано, подигоше другу чашу.

— Ова друга за лаку земљу. Лака ти земља била, Ђуро! — рече Митар.

— Лака ти земља била! — поновише жандарми и искапише чаше.

— Хвала ви, само ме сутра немојте мучити, добро гађајте!...

— Не брини, за минут ће бити готово... док трепнеш... — одговори Митар.

Један пандур унесе целу тепсију бурека, а други за њим чутуру вина и стакло ракије.

— Послао ти Митко и поздравио те. Вели: догонио си му добра дрва, па те части. Вино ти шаље газда-Митар, а ракију Јанко.

— Хвала им — одговара Ђурица механички, и гледа како пандур расеца бурек кривом бритвом.

Настаде права гозба. Пандур је често доносио разне понуде, постављао их на сто, а друштво је све јело и пило. Ђурица је мало јео, тешко му је било гутати залогаје, јер му никако не силази она тежина са грла... Зато је пио много, пио је вино и ракију наизменце, гутао је жедно и грозничаво, очекујући свакога тренутка да пиће учини своју

дужност... Жандарми певају одавно, сваки је засветлео очима, а он не осећа још ништа, као да није ни капи испио!... Само му струји нека ватра кроз тело, на челу се купе грашке хладна зноја, а у срцу је тако хладно, суморно и пусто...

— Пиј, море, шта си се побабио! — узвикује му Митар весело. — Кад си умео хајдуковати, треба да умеш мушки умрети.

— Један пут се мре! — довикује други. — Зар ми знамо шта нас чека сутра, прекосутра, свакога часа... И ми ћемо за тобом сви...

Од једном му спаде тежина са груди. Дохвати једно стакло, у коме беше још доста ракије, па га исцеди у душак...

— Једном се мре!... — понови он своју стару лозинку, коју му сад жандарм напомену. — Дај да се пије!

Отпоче бесна, весела пијанка са песмом и смехом... Дођоше и радознали варошани, да виде како проводи зликовац свој последњи дан. Улазећи у собу, сваки се изненади, видевши весела човека, коме и не падаше на памет смрт. Доношаху му лепа дувана, вина, гледаху га и одлажаху, причајући успут како се јуначки држи. „Као да му је срце од камена!“ — вели један. — „Што не оде у војску, па да буде чувена јуначина. Сутра у гроб, а њему ни бриге!...“

А Ђурица све више пије и смеје се... Почне и да пева, али му се глас прекине у грлу... нешто му ипак смета, стеже га...

За песму треба да се отвори и раздрага цело срце, а његово се само крави... силом се топи ледена облога око њега...

Али зато пије, пије без мере, без осећања сласти у пићу... само сипа у грло, не разбирајући шта ради... То му је једини лек од оне страшне бољке, које се он боји више од свега... Пије да затупи, да убије свако осећање у себи, да угаси онај пламен, на коме душа заснива своју радњу... а њему сад не треба ни душа ни срце, ништа му не треба... Да му је само да зажмури и да улети тамо, у онај непознати му свет... и опет да му је да то буде што даље, што доцније, да се одгоди још на године...

— Кам' ти жена, бре, да те обиђе... Ала јој севају очи, пос' јој њен! — виче му један пијан жандарм.

— А, хоће да остане удовица — наставља Митар. — Удаће се она, не бригај ти...

— Да хоће и тебе 'нако да помилује Краљ, као њу!...

— Вин-на овамо! — виче Ђурица и звецка узицом, која му одржава гвоздени ланац на ногама.

Савлада га пиће сасвим...

Жандарми се испретураше по соби, неки се докотураше до постеље... И Ђурица пође једној постељи, али га издадоше ноге... Поможе му Митар с једним пандуром, те устаде, па га одведоше до једне постеље и наместише га да легне. Занесе се и заспа одмах...

...Шта је ово?... Гле, мрак... тамно, туробно... у соби светлуца пламичак жуте воштанице, а око њега тамно, нејасно... У ушима зуји, зачује се по неки весео узвик, зазвече чаше... али где је то, где то бива... весело, слатко, пријатно!... У глави нека тежина, али не мари!... Да се још спава!... Ох, како је слатко протегнути се овако... Звецну гвожђе... Шта је то?... Гвожђе... воштаница... Митар... капетан... А-а-а!... то је оно!...

Ђурица се освести и следи... Као да није ни капи сркнуо... Подиже главу. На једној постељи спава Митар, на другој пандур. За столом седи и дрема Добросав... Ноћ!...

„Већ се смркло!... Кад пре... и како је то могло бити?... Ко зна које је доба... Можда ће скоро да сване?... Па онда... Шта оно још беше... шта оно беше лепо?... Нема ништа лепо!... Мајка... Станка... није, није!... А где ли је Станка?... У селу, кажу помилована... а, то је оно лепо... помиловање!... Да ли је дошло? Није, казали би ми, разбудили би ме... А мора доћи, не може валити... Ко ми је оно причао: осуђен на смрт... везали га за колац... наместили се људи, пружили пушке и чекају знак... а друмом се вије облак прашине, све ближе и ближе... „Стојте“ викну неко... Осврташе се, а из оне прашине види се бела марама... маше њоме и јури... „Милост!“ викну онај с коња и пружи депешу... Исекоше конопце, извадише онога из раке... Ала би то било,

мој брате!... А може, што да не може, и мора бити... Шта је то Краљу само да повуче пером... кврц-кврц-кврц... и готово... шта то њега кошта!... И ја одмах жив... да живим, за дуго, много, да остарим... Шта је то робија, ништа! .. Слушам ја тамо све старешине... као светац... А после пет, шест, па и десет година пусте ме. Дођем кући... слободан!... Идем, дођем, радим, све како ја хоћу... Па онда... Што, зар не бих могао наћи себи друга?... Већ Станка би се дотле удала... Све једно, не би ни пошла за мене, не бих је ни ја...“

„Ала ме издаде онда крвнички! Ја се само мало обрецнуо, хтедох да јој припретим, а она оп-труп, па код капетана!... Вала јој је и присело... једва, кажу, остаде жива... И опет, како вешто одговара на суду: не зна ништа ни за кога, па то ти је. Само сам, вели, највише живела код Јова и баба-Маре, а ’нако све сам ишла са њим, кад није имао с ким да се састаје... А ја и Јово и моја мајка све то потврђујемо, као да смо се договарали... А она матора, Вујова, оно је ђаво!... Боји се, ако што ода, да ја не кажем за паре, па да јој све одузму... ћути као сиња стена!... А Јово пропаде!... Море, добро је њему. Издржаће неколико година, па кући... Свима је њима лако, свима је добро, нико им не брани да живе... А ја, шта ћу ја? Мени не даду живети... ја хоћу да живим, а они не даду!...“

„А помиловање!... Мучно да ће што бити. Видиш, и капетан и сви ми кажу да се не надам. Немаш, веле, ни једне лаке... како ’но рекоше: олакшање, како ли?... То му, кажу, значи да нисам ни у чем био добар, све зло!... Па, тако и јесте!... И кад то капетан каже — а он зна закон у прсте — онда је тако, нема му друге!... Па то, онда... да се мре!... Смрт!... привежу за колац, као говече, па дум!... Готово, свршило се... А после, шта бива после?... Ко ће то знати... Само затрпају земљом, па као да ниси ни био..."

„Али ја хоћу да живим!..." узвикује он у себи, и од неке страшне мисли, од неке црне авети, која га пече, студени, скаче са постеље...

Звекет ланаца суморно одјекну, а он гледа око себе узверено, уплашено... Сви спавају... И Добросав, који је остао да дежура, уморан, савладан пићем, наслонио главу на сто и заспао... Ни гласа, нико да се мрдне!... Да има бар с ким да разговара!... Повуче ногом, те гвожђе опет звецну. Добросав се трже.

— А, пробудио си се!

— Које ли је доба?

— Нема још поноћи, сигурно... Лези, спавај; сутра морамо ранити... да опет мало пијемо...

Њему се не спава, зато је пробудио Добросава, али му сад жао уморна човека, коме се јако спава... Видиш како он лепо са њим!... Па нека га нек спава... он има још да живи, за дуго...

— Хоћеш ли ракије? — пита га Добросав.

— Не могу, ништа не могу... Спавај! — одговара Ђурица, па опет леже.

У глави му читав хаос, живци већ отупели од страховања... све се у њему згрудвало, смешало, следило... Дави га и притискује она црна, најстрашнија мисао, коју никако не може да заборави, не може да је забаци међу друге мисли... Он мисли о другим стварима једнако, али она непрестано лебди пред њим, меша се с оним другим мислима и ствара једну збрку, из које се ипак осећа само она... И уз то једнако, уза сваку мисао, и уз саму њу, уз оно страшило, трепери и вије се друга, она светла и слатка мисао, која га непрестано држи у грозничавом надању... Све се роји, ври... без реда, без свезе...

Пролазе минути и часови, протиче време тихо, нечујно... Примичу се последњи тренуци... Ноћ пролази...

XXVIII

Блиста се дивно јесење јутро. Са плава чиста неба падају светли ватрени зраци по шуми и косој падини, што се протегла између Букуље и Венчаца. Ту у једној дољи, поред пута који води у Кленовик, окупио се велики број сељана, читав сабор... Највише их је из кленовичке општине. Саставиле се повеће групе на неколико места, па воде жив разговор.

Највећа је гомила народа крај пута, на једној положитој рудини, са које се лепо види цела варошица с околином. Народ се нагомилао око једнога места у неколико редова; све се пропиње на прсте и посматра неку необичну работу. Ту се копа рака, вечна кућа Ђуричина. Свакоме се хоће да разгледа ту кућу необичну... Доле, у довољно издубљеној рупи, стоји један Кленовичанин, па избацује земљу гвозденом лопатом. Већ је готов, само хоће лепо да почисти, да избаци сваки грумен земље. Неће, вели, да се постиди пред Ђурицом, што му није кућу лепо спремио... Кад

би готов са земљом, спустише му дугачак церов колац. Узе га у обе руке, па стаде да побија.

— Вала, Мићо, и задужио те је — вели му озго један. — Доста си му дувана попушио, пратећи га по овој гори.

— Да ми је оно јаловица и јагањаца, што си их са њим појео, па да се не бринем за данак никад — одговара му Мићо.

— Да се ниси прекрстио, болан, кад си почео рад?

— Што, није он ваљада Турчин!

— Кажу, не ваља се...

— Видиш, и капу сам скинуо, нек му буде све као код људи. А тамо већ Бог је, па нек му он суди, како је заслужио...

А горе у страни, испод једнога сенастога клена, чује се тужно нарицање. То мајка несрећна оплакује изгубљенога јединца. Ни једне душе да јој приђе, ни једне речи за утеху... И ко да нађе утешну реч овој праведној, страшној погибији!...

— Ето их, иду! — викну неко.

Свет се окрете, ускомеша... Све се очи упреше у шарену огромну масу народа, која се, таласајући се, лагано кретала путом. Беше ту коњаника и пешака, беше доста кола, али се све то измешало, згрудвало, спојило се у једноставну масу неправилна облика, која се носи, иде... Одвоји се по која гомилица, по један и по двојица потрче напред и опет се стопе с великом масом...

Све ближе и ближе... Већ се распознају лица, виде се над целом оном масом жан-

дарми коњаници како одскачу од седла у лаганом касу, види се између њих нека нејасна група, из које вире пушке окренуте у врх... Још неколико тренутака... и сад се види како она група у средини необично иде, као да плива на чуну по води... То се возе Ђурица и жандарми на колима, али се не виде ни кола ни коњи, само се виде они, као да пливају дупке, носе се... као да их носи на својим плећима цела она маса...

Стигоше... Свет гледа само њега, виновника овога необичнога сабора... А он се затурио у колима, накренуо се у страну и наслонио леђа на Митра, подигао једну руку, у којој држи киту цвећа и воштаницу, па гледа у гомиле народа бесмислено, пијано... Руке му везане, али овлаш, те њима слободно креће и маше народу...

— Еј, црни Ђурица! — узвикује неко близу њега.

— А-а!... — одзива се он, лутајући нејасним погледом преко гомиле глава, окренутих к њему.

Кола стадоше на путу, према коцу, који вири из рупе. Коњаници сјахаше, жандарми искочише из кола, па узеше да скидају окована и пијана Ђурицу, а он се само прекреће лево и десно, обарајући главу млитаво...

— Та држи се јуначки, мајковићу; гледа те толики свет!... — виче му Митар, скидајући га с кола.

— Свет... Шта свет!... — одговара Ђурица и усиљава се да држи главу право.

Понеше га на рукама и однеше до места; спустише га више коца...

— Ево ти куће... Исправи се на ноге, не брукај се!

Ђурица прелете очима преко гомиле земље, што се издигла пред њим, угледа рупу и колац, што вири из ње... Трже се, као да га муња ошину... Стаде да му се развиђава пред очима, спаде она тежина с главе... лепо види и разуме...

„Ово је рака за мене... Од куд она?... Шта ће тај колац ту?... Хоће да ме убију!... Што ја ово седим, а сви други стоје?... Каква је ово тежина у ногама, у рукама, тело обамрло... а држе ме некакве руке, туђе руке, нису моје... А-а-а, пијан сам... опио сам се, а они хоће да ме убију... да ме убију...“ и он поими значај те мисли, опет му projури нека електрина кроз главу, кроз тело, и застаде у срцу... Окрете главу на више и погледа Митра... Све му је сад јасно...

— Дигни ме — вели му загушеним гласом.

Подигоше га. Стаде на ноге... Осећа да га ноге једва држе, али се усиљава, исправља се сам... а у глави сева, ведри му се пред очима и полагано спада она пијана мора...

Писар стаде више њега, разави хартију и поче да чита пресуду.

— Живео Краљ!... — узвикну Ђурица, кад се у пресуди помену Краљево име. И од једном му се очи обртоше низ пут, којим је дошао... у њима се светли последњи пламичак наде, наде очајне, мученичке...

„Ко зна... ако се покаже отуд коњаник!... прамен густе прашине... Краљ може...“

— Живео Краљ!... — узвикује он поново, прекидајући слабо и монотоно читање пресуде.

— Ћути, не сметај сад... чита ти се пресуда — вели му Митар.

Пресуда ређа његове злочине...

Кад се помену његово разбојништво, извршено над Сретеном у ливади, он узвикну:

— То није ништа... само сам га раванио... Зар је то разбојништво?...

— Е то јесте — рече он, кад стадоше да се ређају похаре и убиства.

И опет обрће очи низ пут, али у њима већ нема наде... Помирише цвеће из руке, па опет стане да слуша пресуду... само да има чиме мисао занимати, да не мисли о ономе, што је већ ту, пред њим...

Свршило се читање...

— Ђурице, ево ти мајке, да се опростиш са њом... — вели му писар.

„Мајка... од куд она ту?...“ мисли он, обрће главу и види слабу, суху, погурену старицу где му прилази... „Што је овака?... Ово није она... Какво је ово лице, страшно, необично!“

— Ђуро, ојађениче мој!... — чује он загушен глас, јецање... затим се склапају сухе, хладне руке око његова врата, и на грудима види црну нову убрадачу...

...Из груди опет полази нешто врело и необично... јури кроз грло, али не застаје... иде на више... а доња усна дршће, дршће... И од једном потекоше из очију две вреле крупне капи.

Гледа, а неке жене из гомиле бришу очи.

— Поздрави сестру, Спасу... нека те бар она гледа... И, ако можете... подигните ми један камен на гробу...

— Јединче мој!... куку несрећници!... кућо моја!...

— Еј, црна мајко! — чује се из народа.

— Доста, бабо, не помаже! — вели Митар, одваја је од Ђурице и предаје другом жандарму, који је одводи...

— Где је ковач?... Скидај!... — вели писар. — Седи, Ђурице!

»Ковач... Шта ће му ковач?...« — мисли он, седајући на земљу. — »А, да ме откује... Што то?... Да није дошло помиловање, па неће још да каже?... Али онда ме не би откивали...« И он се заинтересова откивањем, па стаде гледати како му ковач вешто одсеца чивију, којом су спојене обе половине карике... Неки људи пружају руке поред његових ногу и грабе се за парчета гвожђа, што падају испод оштра длета...

»А, знам... хоће да врачају... Па нека их...« и паде му поглед на једну младу жену, која га посматраше не дишући... »Где ли је сад Станка?... Да ли зна за ово?...«

— Готово!... Устани, Ђурице... — вели Митар и сагиње се да му помогне.

»Што су ово ноге 'вако тешке?... Омлитавиле, па не могу да држе... све од пића!... Није требало да пијем, само сам се осрамотио... Али нека, моћи ћу се добро држати...« — и стаде на ноге.

Од једном му се очи раширише, узвераше се... „Шта ће мој попа овде?... Од куд он... Гле, и крст!... То је онај што смо га носили на крстоношама“ — осећа како га обузима стид, ужас.

— Ђуро, пољуби овај свети крст... Покај се бар сад, пред овим гробом... — говори му попа узбуђеним гласом.

Он преноси воштаницу и цвеће у леву руку, крсти се десном и смерно се сагиње пред крстом, па га целива... Узима попину руку и два пут је љуби... а усна опет издајнички дршће...

— Опрости ми, попо!... — шапуће он нарочито, да га нико други не може чути. — Кажи Станки нек ми опрости... и ја њој праштам... Не послушах те, па ето...

Свештеник се измаче и рече му нешто, али он то не чу. Опази да се онамо према коцу упарађују четири жандарма с пушкама...

Све до сад, до овога тренутка, он је оно, што је имало сад да се изврши, сматрао као нешто што је још далеко... има још времена... Он види да се све спрема за неко убиство, али то још не доводи у везу са собом... то је негде тамо... иза њега негде, где ли... А помиловање му не слази с памети никако... оно је једнако уз њега, поред сваке мисли му и покрета...

Али сад, кад угледа она четири жандарма, стеже му се срце, раскиде се... рашири очи... од пијанства ни трага...

Сав народ угледа на њему право самртничко, зелено бледило...

„Шта је ово?... Шта хоће ови?... Да убију... мене!... Да бежим!... Сад сам откован, слободан... само да тргнем конопац, што га држе ови иза мене, па да скочим!...“ и он се полако окрете и погледа иза себе... двојица држе конопац чврсто...

— Ђуро, хајде, силази!... — вели Митар и гледа некуд у страну.

Он пође, надвири се над раком, па стаде...

„Шта бих имао још?... Да продужим још мало...“

— Митре, ходи да се опростимо.

Митар приђе... опет иде и гледа некако у страну... Пољуби се са њим, па се исправи.

— Силази сад, доста је...

Ђурица сиђе, окрете се око себе, па спусти свећу горе на траву. Митар извади мараму из џепа и пође да му веже очи.

— Немој... остави то, молим те — рече Ђурица, махнувши везаном руком.

Митар остави мараму ћутећи, живо привеза конопац за колац, па узе пушку и стаде у ред с оном четворицом жандарма...

— Митре, молим те само немојте у главу... — чује он свој глас, али не осећа да говори.

— Не брини, само стој право...

Он се брзо исправља, истурује груди напред, намешта рукама кошуљу да се припије уз тело и подиже очи...

Ужас!... Свих пет грлића пушчаних пружени... само се види округао отвор, као прстен, и унутра зија црна цев...

Ни једне мисли у глави... Лице позеленело... очи се рашириле, да искоче из станишта... усне се скупиле, стегле... као да се спрема за раније да издржи ударце куршума... Гледа и чека... не дише...

Груну плотун... Зеленобледо лице намрштити се... очи се зачуђено раширише и одмах склопише... тело се дрмну, покрете се од ударца куршума̂... зацрвени се кошуља на грудима... и цео Ђурица, као да од једном остаде без ногу, клону... глава се затури... затеже се конопац о коцу...

Митар дотрча до коца, наднесе се над раку и окиде пушку...

Глава се Ђуричина искрете, бела као хартија, а једно око преврте се, страшно, необично.

Жандарми искривили доње вилице, свакоме игра усница.

У народу свачије лице бледо, нико не дише. Ужас и чуђење исписано је на тим лицима.

Неко пресече конопац. Стаде да пада земља у раку... Свршено је! Правда је задовољена, закон је извршен!

Кад оде сав свет и кад се на ономе месту, где мало час сиђе жив човек, издиже гомила влажне земље, једна погурена старица приђе тој хумци, паде на свежу меку земљу и обгрли сухим, слабим рукама ту кобну грудву, која јој прогута јединца сина... У старим исплаканим очима не беше више суза, те и гроб хајдуков остаде незаливен ни једном топлом сузом.

КРАЈ

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

2. С мора и са сува, црте др. Милана Јовановића. Цена 1·40 дин.

3. Даворје Ј. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 1·40 дин.

4. Бакоња Фра-Брне, написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 2 дин.

5. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

6. Истинска Служба, написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена 1·40 дин.

7. Историја Српскога Народа с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена 1·40 дин.

II коло (1893)

8. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

9. Мемоари Проте Матије Ненадовића, за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 2·80 дин.

10. Два Идола, написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

11. Камено Доба, написао Јован Жујовић. Цена 2 дин.

12. Прве Жртве, приповетка из српске прошлости написао Андра Гавриловић. Цена 1·40 дин.

13. Из Природе, мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена 2 дин.

14. С Француског Парнаса, преводи Владимира М. Јовановића. Цена 2 дин.

III коло (1894)

15. Антологија Дубровачке Лирике, за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 1·40 д.

16. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска I, с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. Цена 2 дин.

17. Песме Јована Илића, за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена 2 дин.

18. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска II, за штампу приредио и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

19. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I. Цена 2 дин.

20. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена 2 дин.

21. Историја Српскога Народа, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 1·40 дин.

IV коло (1895)

22. Басне Доситеја Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

23. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

24. Нив старијих приповедака, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дин.

25. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска II, с речником. Цена 3 дин.

26. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I, с предговором, напоменама и речником. Цена 3 дин.

27. Тартиф и Тврдица, комедије од Молијера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Ђаја. Цена 2 дин.

28. Из науке о светлости, написао Ђорђе М. Станојевић, с предговором и 158 слика. Цена 3 дин.

V коло (1896)

29. Басне Доситеја Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска II, за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. Слике из сеоскога живота, написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дин.

32. Тодор од Сталаћа, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

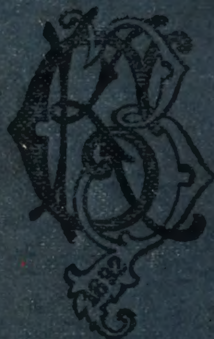
33. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска II, с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. Деваjтис, роман од Марије Рођевичевне, превео с пољскога Никола Манојловић — Рајко. Цена 3 дин.

35. Књига о здрављу, српско издање приредио др. Милан Јовановић — Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дин.

Свако засебно коло књига, може се добити преко повереника или непосредно од Управе Српске Књижевне Задруге I, II и III по цену од 7, а IV и V по цену од 10 динара.

FL 14-10-54 Гордана Ђурђевић

1892

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 10 05 14 013 0